

319376

4. évf.
1995.
2. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGKUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
4. évfolyam 1995.
2. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Niederhauser Emil

Főszerkesztő:
Cholnoky Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár:
1000 Ft (ÁFA-val), külföldön: 24\$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár

MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 250.- Ft-os
áron megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex Könyvtáruházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült a **BÍRÓ family** Kft
Nyomdaüzemében
Felelős vezető: Bíró Andre

A kiadvány
"Magyarországi nemzeti és
etnikai kisebbségekért",
a Soros Alapítvány,
valamint a Külügyminisztérium,
a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium és a Magyarok
Világszövetsége támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

Régióink arca közelről és távolról	125
Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok 127	
Nem-területi autonómiák és az etnikai konfliktus- kezelés (Coakley, J.)	127
Az etnikai tisztogatás okai (Ahmed, A.S.)	130
A nőmozgalom és a nacionalizmus napjainkban (Short, C.)	132
Az elnyomottak visszatérése? Nacionalizmus az 1989 utáni Kelet-Európában (Blank, S.)	134
Új határok: változások és bizonytalanság (Lacoste, Y.)	136
Vendégmunka típusú migráció a székelyföldi magyarok körében (a csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja)	138
Demográfiai trendek és menekültkérdés Kis-Jugoszláviában (Penev, G.; Todorovic, L.)	141
Bosznia-Hercegovina és Jugoszlávia széthullása (Heuberger, V.)	143
Törökország és a Balkán kapcsolata (Gangloff, S.)	146
Svájc hétszázadik születésnapja (Bendix, J.)	149
A nemzetiségi arányok változásai a Baltikumban (Zvindrins, P.)	151
A fehéroroszok identitása (Hlebovicz, A.; Kazanecki, P.)	153
A nyugat-európai muzulmán kisebbségek (Peach, C.-Glebe, G.; Doomernik, J.)	155
A skót nemzet mozgalom esélyei (Tong, R.)	157
Az amerikai indiánok gyarapodásának háttere (Eschbach, K.)	160
Nemzeti és nemzetiségi irodalmak	
Vissza harmóniához. Lászlóffy Aladár és Kovács András Ferenc költészete a 80-as és 90-es évek- ben (Cs. Gyimesi Éva, Kereskényi Sándor)	161
Líra és óriás-rulett. Szócs Géza gyűjteményes kötetéről (Kántor Lajos)	164
Kisebbségek nyelvhasználata	
A nyelvi sztenderd helyzete (Tolcsvai Nagy Gábor; Lanstyák István)	165
Kétnyelvűség a vajdasági vegyesházasságokban (Mirnics Károly)	168
Az anyanyelvvesztés határán. A szovjetunióbeli németek nyelvi helyzetéről (Hilkes, P.)	170

Régióink arca közelről és távolról

A szociálpszichológia viszonylag régóta tudja: mindenki olyan, amilyennek látják, és amilyennek önmagát látja. Miután a dinamikus és bonyolult kölcsönhatással jellemezhető folyamat a jelek szerint bizvást kiterjeszhető (nemzeti és etnikai) csoport-viszonyokra, ezúttal a közép- és kelet-európai etnikai viszonyok, nemzettudat külső – többnyire nyugati – megítését célszerű szembesíteni a vonatkozó önreflexiókkal.

S. Blank a kelet-európai nacionalizmusokat vizsgálva állapítja meg, hogy az új fejlemények meghökkentették a nyugati szakértőket: a szovjet uralmat az emberi jogok és a szabadság jelszavaival lerázó nemzetek körében a "népek tavasza" helyett a nacionalizmus, sőt a más népek, etnikumok ellen irányuló gyűlölködés kapott erőre. A térség problémáit nem lehet megérteni – vallja önkritikus módon – olyan liberális szólamok hangoztatásával, miszerint anakronizmusról, az elmaradottságban gyökerező múlt századi irányzat feléledéséről van szó. Olyannyira nem, hogy egy másik tanulmány – R. Lew munkája – elismeri: azt sem tudják pontosan, hogy mi volt az. ún. reális szocializmus lényege. A "szocialista tábor" egyedi jelenség volt ugyan, sok azonos vonással, de szép számú országonkénti különbséggel. Ezek a sajátosságok most bukkannak elő. Sőt – fejtegeti immár A. Ahmed az etnikai tisztogatásról szóló tanulmányában – a fejlett országokban is egyre inkább észlelhető a rasszista türelmetlenség réme, ami az etnikai alapú állásfoglalások leegyszerűsítő jellegére utal.

Hogy nincs könnyű helyzetben a távoli elemző-szemlélő, azt érzékletesen példázza három szlovákiai intézmény (köztük a Szlovák Írészövetség!) közös javaslata a nyelvtörvény módosítására. Fő érvük: az érvényes jogszabály "magyarosító-nagymagyar" és "horthysta-magyar" (!) elnevezéseket kíván legalizálni. Kevésbé durván, de árulkodó felhangokkal terhelten értékeli a szlovák-magyar közös múltat R. Marsina és J. Mésároš egy-egy írása, valamint F. Kociš nyelvpolitikai eszmefuttatása. Szerencsére akad azért másfajta önreflexió is: J. Fundík tanulmánya a szlovák nyelvben található lexikális hungarizmusokról, Gyivicsán Anna könyve a magyarországi szlovákok kultúrájáról, a csíkszeredai munkacsoport kutatási jelentése a Székelyföldről Magyarországra irányuló mig-

rációról és Mirnics Károly írása a vajdasági vegyesházasságokról, különös tekintettel a kétnyelvűsége.

Az anyanyelvhasználat, kétnyelvűség, kettősnyelvűség kérdésköre egyébként is a megszokottnál nagyobb teret kapott ebben a számban. A téma keretét Tolcsvai Nagy Gábor és Lanstyák István egy-egy tanulmánya adja meg a nyelvi sztenderd helyzetéről: az anyanyelvi változattal szembeni megengedő vagy elutasító magatartás az anyanyelv megőrzésének egyik sarkalatos kérdése. Bárczi Géza negyedfél évtizeddel ezelőtt még attól tartott (erdélyi tapasztalatok alapján), hogy "lassanként két magyar irodalmi nyelv fog kialakulni". Pusztai Ferenc helyesen mutat rá, hogy a történet másként alakult: a környező országokban élő magyarok az ottani államnyelvek hatására más-más kétnyelvű anyanyelvváltozatot beszélnek. (Elhangzott a lexikológia és a lexikográfia elmélete és módszertana c. nyelvészkongresszuson. Eger, 1994 augusztus 23-26.)

Ezt a folyamatot elemzi – az iskolai oktatás vonatkozásában – Péntek János és Lanstyák István egy-egy tanulmánya. A két dolgozat együttes szemlézése adott módot a szlovákiai és erdélyi magyar anyanyelvi oktatás és anyanyelven folyó oktatás közös vonásainak, de eltéréseinek a bemutatására is. Az igen gondolatgazdag írásokból egyetlen – ellenőrzött – megállapítást szükséges itt kiemelni: a kéttannyelvű iskola nem képes eredményesen szembeszállni a többségi nyelv pressziójával, különösen nem a szaknyelv vonatkozásában és a magasabb szintű kognitív feladatok megoldása során.

Az autonómia kérdéskörét kitüntetett figyelem övezi térségünkben. Gál Gyula kitűnő könyvecskéje és A. Lampis tanulmánya a dél-tiroli autonómia megszületésének körülményeit és intézményeit mutatja be, J. Coakley pedig meggyőző példákat hoz a nem területi autonómia megvalósítására. Elméletileg két lehetséges típust ír le: az őslakos népek önkormányzatát (új-zélandi maorik, kanadai eszkimók) és a konszociációs kormányzatot (Belgium, Malaysia).

Budapest, 1995 május 16.

Cholnoky Győző

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

Nem-területi autonómiák és az etnikai konfliktuskezelés

Az etnikumok közötti ellentétek megszüntetésének módjaként gyakran emlegetett részleges hatalommegosztás (a devolúció) hívei többnyire területi alapon, elhatárolható régiókban képzelik el a kisebbségek valamilyen önkormányzatát, bizonyos állami jogkörök és felelőségek ezekre való átruházását. Ilyen módon azonban számos, területileg nem koncentrált lakóhelyű kisebbség örökre lemondhatna az autonómia reményéről. A szerző történelmi áttekintést ad a nem területi autonómiák múltjáról és mai formáiról.

Már a rendi állam felismerte, hogy alattvalói nem különálló egyének, hanem egymástól elkülönülő, meghatározható csoportok tagjai. Ilyen csoportok voltak maguk a rendek vagy pl. a felekezetek. Az ilyen csoportok tagjaira kiterjedő autonómiának nemegyszer etnikai dimenziója is volt, így pl. a lengyel-litván unióban 1764-ig fennálló helyi és országos zsidó tanácsok esetében, amelyeknek a hitközségi jogok mellett gazdasági (pl. adószedési) és közéleti (családjogi) hatásköreik is voltak. Az oszmán birodalomban a vallási s egyben etnikai (örmény katolikus, görög ortodox, zsidó, később a római katolikus és protestáns) közösségek – az iszlám hitűek is – ún. milleteket képeztek, amelyek saját hatáskörükben intézkedhettek vallási és családi (házasság, válás, öröklés) ügyekben. Harmadik példaként a szerző a történelmi erdélyi nemzetek (magyar, székely, szász) belső és részben nem területi autonómiáját említi, amely 1863-tól a hasonló román jogok elismerésével egészült ki.

Az újabb kori történelemben az osztrák-magyar dualista államban próbálkoztak legsikeresebben a nem területi autonómia mind elméleti, mind gyakorlati megvalósításával. Az előbbit Karl Renner és Otto Bauer szociáldemokrata politikusok koncepciója képviselte, amely kettős föderalizmust javasolt: ez a hatalmat részben területi (a történelmi tartományokat irányító), részben nem területi (az egyes nemzeti közösségeket képviselő) önkormányzatok javára decentralizálta volna. Ez utóbbiak országos szinten létrehozták volna a maguk nemzeti tanácsát, amely kulturális, oktatási és tudományos ügyekben való illetékességgel nemcsak az egy-egy nemzetiség lakta területeken, hanem lakóhelyüktől függetlenül az adott nemzetiség kataszterében regisztrált személyekre nézve is instanciaként működött volna (ezt jelölte a "kulturális autonómia" fogalma).

Gyakorlati téren - a két csehországi nemzet viszonyának rendezésére tett kísérlet 1871-es kudarcát követően - három, sok tekintetben nem területi autonómia jött létre Ausztriában. A legjelentősebb az 1905-ös morva kiegyezés volt: a helyi cseh és német nyelvű közösség külön-külön választási lista alapján saját nemzetiségi képviselőit küldte a tartományi gyűlésbe, amely

külön kulturális és oktatási intézményrendszert hozott létre számukra. Ez a rendezés sikeres volt, és megnyugvást hozott a korábbi viták után. A bukovinai (1910) és a galíciái (1914) kiegyezés modellként ugyancsak tanulságos, ám a világháború közeli kitörése miatt az egyik tartományban sem volt módja a nemzeti autonómiáknak eredményesen megszerveződniük és működniük.

A két világháború közötti Európában a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere és a békeszerződésekhez kapcsolt kiegészítő szerződések képezték a kisebbségi kérdés rendezésének tágabb kereteit. A szerző hat újonnan függetlenné vált állam (Finnország, a balti köztársaságok, Csehszlovákia és Írország) kisebbségi politikájában kereste az autonómia elemeit (utóbbi államban a protestáns felekezeti kisebbségre nézve). Ennek kézenfekvő példája hagyományos közigazgatási egységekre épülő autonómiatípus tehát az, amikor a kisebbség egy-egy ilyen régióban többségben vagy túlnyomó többségben volt, s ezen az alapon élvezett bizonyos autonómiát (pl. a svédek egy finn tartományban vagy a németek a cseh-morva járások több mint egyharmadában). A szerző ilyen szempontból táblázatokban is áttekinti a vizsgált államok etnikai összetételét. A területi megoldásokból származó előnyöket és relatív biztonságot azonban nem élvezhették a szórányban élő kisebbségek (a balti zsidók, az írországi protestánsok vagy a litvániai oroszok), de a területileg koncentráltan élő etnikumok másutt élő tagjai sem. Számukra az általános alkotmányos és kisebbségvédelmi rendelkezések maradtak. E téren Finnország volt a legönzettelenebb: az 1919-es alkotmány kétnyelvűnek nyilvánította az államot. Másutt hivatalos nyelvet vezettek be, jóllehet ennek az ír (kelta) nyelv esetében csak jelképes szerepe volt.

Finnországban mindvégig, az első csehszlovák köztársaságban pedig 1926-tól vettek részt a kisebbségi (svéd, illetve német) pártok a kormányban, másutt legfeljebb a parlamenti képviselői jutottak el. Finnországban és Csehszlovákiában emellett a nem területi autonómia figyelemre méltó formái alakultak ki, főként az oktatásban és a kultúrában. Hasonló volt a helyzet Litvániában és Lettországban. A finnországi svédek országos önkormányzatot is választhattak. Ennél is továbbment az észtországi kulturális autonómia: a róla szóló törvény (1925) valamennyi 3000-nél nagyobb lélekszámú etnikumnak lehetővé tette, hogy jogalannyá válják, majd olyan kulturális tanácsot (önkormányzatot) válasszon, amelynek oktatási, kulturális, sport és ifjúsági téren voltak országos és helyi hatáskörei. Ezzel a lehetőséggel a német és a zsidó kisebbség élt is 1926-ban. Sajnos, a 30-as évek derekától – Finnországot kivéve – mindegyik államban romlottak a kisebbségek lehetőségei, erősödött a bizalmatlanság, főleg a német kisebbségek iránt.

A második világháború után erősen csökkent a kollektív jogok jelentősége, a kisebbségek (és a nem területi autonómiák) kérdése sokáig háttérbe szorult. Ráadásul az egész problémára némileg rossz fényt vetett az etnikumok elkülönítésének rasszista célú intézményesítése: a dél-afrikai apartheid,

amely az egyes csoportok egyenlőtlenségének és egy kisebbség uralmának tartóssá tételével diszkreditálta az etnikai konfliktuskezelés nem területi alapú módozatait. A nem területi megközelítés – szerencsére – fennmaradt két jelenlegi autonómiaformában is: ezek lényegükben különböznek az apartheidtól, hiszen az általuk biztosított közösségi (kisebbségi) jogok az általános, mindenkinek járó egyéni polgári jogokon túl, azokon felül illetik meg az adott közösségek tagjait.

Az egyik autonómiaforma az őslakos (vagy bennszülött) népek önkormányzata, amelynek tipikus példája az új-zélandi maorik helyzete. A lakosság mintegy 13%-át képező, szórványokban élő őslakosok 1867 óta négy fenntartott parlamenti hellyel rendelkeznek, s képviselőikre külön választói névjegyzék alapján szavazhatnak (a jegyzékbe önkéntes alapon veszik fel őket). Ezenkívül területi és országos maori tanácsok (önkormányzatok) is működnek, hatáskörük a kisebbséget érintő ügyekre terjed ki. Az őslakosok autonómiájának további két példája kanadai: az eszkimó (inuit) kisebbség lakóhelyének elkülönült jellege folytán területi autonómiát élvez, míg az indián törzsek (a lakosság 2%-a) részére jelenleg folyik az országos hatáskörű önkormányzati szervek kialakítása. Végül pedig Európában Norvégia hozta létre 1989-ben az országos hatáskörű, az 1%-nyi kisebbség szavazói által választott Lapp Tanácsot. A nem területi autonómia e fontos állomásai bizonyítják, hogy ez a forma semmiképp nem korlátozza vagy veszélyezteti a többségi népek helyzetét.

A másik mai nem területi autonómiaképlet az ún. konszociációs kormányzás (consociationalism), azaz egymást egyenrangúként elismerő közösségek konszenzuson alapuló, szabályozott együttélése. Ennek nagy hagyományai vannak pl. Svájcban és Hollandiában, az előbbi esetben területi (kantónális) és felekezeti, a másodikban felekezeti megoszlás alapján. A tisztán etnikai és nyelvi konszociációs közösségi autonómia legjobb példája ma Belgium. A hagyományos tartományi és felekezeti határvonalak helyébe az állam 1970 óta folyó átalakulása során három föderatív terület (Flandria, Vallonia és Brüsszel), valamint - ezt csak részben fedve - három (flamand, francia és német) közösség autonómiája lépett. A területi és nem területi elv ilyen kombinációjával lényegében Renner és az ausztromarxisták elképzelései valósultak meg.

A nem területi elv átmeneti sikereként említhető, hogy Ciprus és Libanon etnikai és vallási közösségei a függetlenség elnyerése utáni időszakban szintén konszociációs elvek, részben a oszmán millet hagyományai szerint osztozkodtak az állam irányításán. Hasonló megállapodás állt fenn Malaysia legnagyobb közösségei között 1969-ig.

Coakley, John: Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict: The Strategy of Non-territorial Autonomy. = International Political Science Review, 15.vol. 1994. 3. no. 297-314. p.

Ba. K.

Az etnikai tisztogatás okai

A tanulmány szerzője maga is egy etnikai tisztogatás áldozataként menekült szüleivel Indiából Pakisztánba, amikor a két új államból menekülniük kellett a hinduknak, illetve a muzulmánoknak. A más etnikumok vagy vallási közösségek tejes elpusztítására vagy elűzésére irányuló törekvés napjainkban sem csak a boszniai muzulmánokat fenyegeti, hanem számos más népcsoportot is (koszovói albánok, palesztinok, kurdok, kasmíriak, kelet-timoriak stb.). Az etnikai tisztogatás fogalmával jelölt öldöklés és gyűlölködés megértéséhez átfogó, egyetemes magyarázatot kell találni, mert egyetlen nemzet vagy társadalom sem immunis a jelenséggel szemben.

A kommunizmus gyakran emlegetett bukása helyett egy globális, sokkal jelentősebb folyamatra kell felfigyelnünk: a modernitás bukására és felvilágosodásban gyökerező eszméinek (szólásszabadság, racionalizmus, világság, humanizmus) válságára. Ennek az alapvetően európai és keresztény jellegű, növekedés- és fejlődés- központú világképnek mindig voltak árnyoldalai: így pl. elvezetett a bolsevik és náci népirtáshoz, és kivételességéről meggyőződve anakronizmusként kezelte az eltérő gondolatrendszereket (emiat az afrikai és ázsiai népek a gyarmatosítás kísérőjelenségeként tekintettek rá).

A manapság tapasztalható etnikai újjászületés vagy reneszánsz a modernitással szembe forduló, a premodernséget felmagasztaló magatartást tükröz, szoros összefüggésben azzal, hogy a hidegháború vége és a modernitás válsága nyomán elszakadtak a népeket hatalmas birodalmakba és tömbökbe összefogó, nagy ideológiákkal egységesítő kötelékek. Nemcsak a fejlődő, hanem a legfejlettebb államokban is megjelent a rasszista türelmetlenség. Bizvást mondhatni: ez a jelenség globális méreteket öltött, hiszen minden erőszakos akcióra valahol választ adnak, gyakran a világ távoli részén. Az indiai mecsetrombolás után pl. Angliában is megrongálták a hindu épületeket.

A nemzetközi szervezetek hitelvesztése ugyancsak erősíti az etnikai alapú állásfoglalást, melyre jellemző a komplex kérdések leegyszerűsítése. Az etnikai tisztogatás jelensége egy szintre helyezte a világ régióit: az első és harmadik világot, Északot és Délét, hiszen Bombaytól Los Angelesig ugyanaz a stratégia érvényesül. Az etnikai tisztogatás egyik legkiábrándítóbb mozzanata az, hogy a társadalom művelt, értelmiségi tagjai is részt vállalnak benne: orvosok, jogászok, tanárok, írók.

A magyarázatokat keresve leggyakrabban a gazdasági világválságra szokás hivatkozni, amely megingatta a jövőbe vetett hitet. Tény, hogy a szegénység szítja az erőszakot, s a kormányok nemegyszer alig fejlesztik a kisebbségek lakta régiókat. A gazdasági nehézségek azonban leginkább ürügyként szerepelnek a gyűlölködés érvrendszerében, mégpedig mind a kisebbség, mind a többség oldalán, a saját közösség áldozatként való

feltüntetését és az ellenségnek beállított csoport bűnbakká tételét szolgálva. Eközben mind a nyugati, mind a keleti filozófiák és vallások az anyagi szerénységet és a lelki gazdagságot hirdetik.

Fontosabb okokat tár fel a globalizációs folyamatokról a velük szoros összefüggésben álló tömeges hírközlés a média elemzése. A globalizáció ui. egyetlen globális kultúrába vonja be az embereket és pedig éppen a média segítségével. A média minden korábbinál gyorsabban közvetít információkat és érzékletes képeket a világ minden pontjára, ám felmérhetetlen hatásának vizsgálatát egyelőre elhanyagolják az etnikai konfliktusok kutatói. A fogyasztói társadalom és a hedonista életmód kultuszát sugárzó média irigységet, frusztrációt és dühöt gerjeszt mindazokban, akiknek számára ezek a csodák elérhetetlenek. Bűnbakot emiatt nem nehéz találni valamely más csoportban, s az ezt követő radikalizálódás már egyenesen vezet az erőszak kitöréséhez. A média hatását vizsgálva gondoljunk csak a belgrádi televízió szerepére a szerbek manipulálásában, a nemzetük elleni világméretű konspirációnak és a kisebbségek trójai faló (vagy ötödik hadoszlop) módjára felforgató szerepének elhitetésében. Hasonló szerepet játszottak az indiai televízió több százmilliós nézettségű hazafias történelmi filmsorozatai az ajodhjai mecset lerombolásához vezető fejleményekben, amelyek aztán jövőtehetetlenül szították fel a közösségek közötti gyűlöletet. De tévedés azt hinni, hogy csak az elmaradott, vallás- és hagyományközpontú társadalmak manipulálhatók a média révén. Elég, ha az erőszakot sugárzó film- és videokultúra ifjúságra gyakorolt hatására gondolunk a legfejlettebb országokban.

A média felelőssé tehető a közéleti és politikai vezetők középszerűvé válásának folyamatáért is. A médiában s annak segítségével a társadalomban azok számíthatnak sikerre, akik mindig a tömegekhez, az uralkodó közhangulathoz igazodnak. Ez a magatartás – amelyet szívesen neveznek karizmatikusnak azok, akik megfelelkeznek a Hitler vagy Sztálin vezényelte etnikai tisztogatásokról – nagy veszélyeket rejt magában, amit a szavazatokra vadászó, a bevándorlók ellen uszító nyugat-európai politikusok feltűnése jól jelez.

A modernitás eszméinek válsága nemcsak az etnikai identitástudat erősödésével függ szorosan össze, hanem a nemzeti államok válságával is. Ezek ui. egyértelműen kudarcot vallottak a polgáraikkal való egyenlő és igazságos bánásmód, a lakosság bizalmának elnyerése tekintetében. A századunkban létrejött számos nemzeti állam a benne élő etnikumok viszálya miatt volt képtelen megszilárdulni, sőt a domináns vagy többségi nemzetekben is kifejlődött egyfajta "kisebbségi" vagy inkább üldöztetési komplexus (lásd Szerbia, Izrael, Irak vagy India példáját), amelyre hivatkozva a kisebbség elleni "védekezés" keretében nem nehéz eljutni a kisebbség identitásának elnyomásától az erőszakos eltávolításig vagy kiirtásig, nem is szólva a legsebezhetőbbeken, a nőkön elkövetett tömeges erőszakról. A kisebbség határon túl élő nemzettársainak beavatkozásával aztán nemzetközi konfliktusok

tus alakul ki (mint az előbbi példánál). A nemzetállamokban nem beszélhetünk valódi demokráciáról, a saját államot követelő kisebbségek létüket mindaddig meg fogják kérdőjelezni amíg nem jutnak megfelelő képviselőkhöz, igényeiket nem mérlegelik komolyan. Az etnikai eredetű nemzetközi konfliktusok, különösen ha tekintetbe vesszük az atomfegyverek mai elterjedését is, reális világméretű veszélyt jelentenek.

Az etnikai tisztogatások háttérben álló okok között végül nem feledkezhetünk meg a történelmi és vallásos érvek felhasználásáról, ami kapcsolódik a médiához is, de hagyományosan leginkább az oktatáshoz. A mély érzelmi és jelképes tartalmat hordozó történelmi események és nevek nemzeti mitológiája milliókban táplálhatja a gyűlölködést.

A következő évezredbe valószínűleg elhúzódó, alacsony intenzitású, megnyerhetetlen etnikai háborúk kíséretében lépünk. Vannak azonban bizakodásra okot adó jelenségek és lehetőségek Minden lehetséges fórumon, az oktatásban és a médiában hangsúlyozni kell a világ plurális jellegét, a mára kialakult globális méretű kölcsönös függőséget. A mai világ egyre inkább kockázatos társadalomnak minősíthető, mert a globális és a lokális, a magas és a mély, a múlt és a jelen, a szent és a profán még sohasem volt ilyen közel egymáshoz, ilyen könnyen elérhető. Az etnikai tisztogatást meg kell értenünk és értetnünk ahhoz, hogy küzdhessünk a benne megjelenő mérhetetlen veszélyek ellen. Megértésére törekedve azonban az emberi természet árnyékos oldalával kell szembesülnünk.

Ahmed, Akbar S.: 'Ethnic cleansing': a metaphor for our time? = Ethnic and Racial Studies, 18. vol. January 1995. 1. no. 1-25. p.

Ba. K.

A nőmozgalom és a nacionalizmus napjainkban

A nőmozgalom ez esetben a nyugat-európai szociáldemokrata pártokhoz kötődő törekvéseket jelöli, hiszen a szerző parlamenti képviselő, a brit Munkáspárt árnyékkormányának a nők problémáival foglalkozó tagja és a Szocialista Internacionálé nőtagozatának alelnöke.

A szocialisták közül is leginkább a nők azok, akik elutasítják az idegengyűlöletet, a háborúkat és a faji megkülönböztetést. Az internacionalizmus jegyében baráti kapcsolatokra törekszenek a különféle nemzetiségű emberek között. Ezzel együtt nem tagadják, hogy a nők sok esetben nacionalista mozgalmakban is részt vettek, ezek azonban antiimperialista, haladó és demokratikus jellegűek voltak. A szocialisták véleménye szerint a nacionalizmus nem mindig reakciós és elnyomó célokat szolgál, hiszen elősegítheti az önrendelkezési jog és a demokrácia érvényre juttatását is. Az ilyen nacionalizmus a haza és annak népe, történelme és kultúrája, demokratikus jogai és természeti környezete iránti szereteten alapul.

A napjaink Európájában tapasztalható nacionalizmus azonban csaknem kizárólagosan negatív erőket táplál, szítja az erőszakot és a faji gyűlölködést. Erősíti a nők elnyomását is, noha sok nőt elvakítanak a nacionalista indulatok. A nők emellett a nacionalista mozgalmak hagyományos jelképei is a család és a nemzet fennmaradásában betöltött szerepük folytán. Ez a szerep ütött vissza a nőkre hátborzongató módon a boszniai erőszakhullám során, amikor is az ellenség jelképes és valóságos megalázásának eszközévé tették őket.

A jugoszláv utódállamokban folyó háború igazolja a mai európai nacionalizmus múltba tekintő, retrográd jellegét, ami szembeállítható a déli félteke jövőre orientált nemzeti mozgalmaival. Az európai nacionalisták gyakran hivatkoznak a hagyományokra a nőket illetően, amin visszatérésüket értik az otthon és a család köreibbe. Mivel a nacionalizmus, mint mindig, ma is a válságperiódusokban erősödik meg, az ilyen nacionalista szemléletnek valójában rejtett gazdasági funkciója is van: a nők – és a nemzeti kisebbségek – kiszorítása a munkaerőpiacról a kereslet beszűkülése idején.

A boszniai borzalmak hátterében meghúzódó indulatokhoz hasonlítja a szerző a magyar kisebbséget minden bajért bűnbaknak tartó román Nemzeti Egységpárt vezetőjének, Funarnak a nézeteit. A pártvezér 1992-ben az elnökválasztási kampány során kijelentette: a magyar nőket össze kell szedni, és "természetes megtermékenyítésben" kell részesíteni őket "férfias" románok által.

A nacionalizmus erői a volt Jugoszláviában összemérték erejüket a nőkével. A fasiszmus elleni harcban szerveződött országos nőmozgalom multikulturális jellegű, többnemzetiségű szervezet volt. Az állam felbomlásának idején, 1991-ben a nemzeti viták békés megoldását szorgalmazta, s ennek érdekében létrehozta a nők pártját, amely a nacionalista jelöltek ellen kerteskedett az 1992-es választásokon. Ezzel azonban sok ellenséget szerzett, s jelöltjeit mindegyik utódállamban a nemzeti érdekek árulóinak, "rossz" szerbeknek, illetve horvátoknak nyilvánították. Azok a feminista csoportok, amelyek nem ragaszkodtak következetesen a pacifizmushoz, valamelyik oldalon fokozatosan belesodródtek a nemzeti konfliktusokba. A nemzetek közötti megértést hirdető jugoszláv nőmozgalom végül összeomlott a sorában megjelenő nacionalista ellentétek nyomása alatt.

A szerző nem feledkezik meg a nyugat-európai szélsőséges és fasiszta csoportok növekvő aktivitásáról és befolyásáról sem. Közép- és Kelet-Európát illetően pedig a hasonló jelenségeken kívül nyugtalanítónak tartja az állami beavatkozás egyes megnyilvánulásait, különösen a művi abortusz jogi szabályozásával kapcsolatban. Magyarországon pl. szerinte a nőkre "nyomást gyakorolnak" hogy szüljenek több gyermeket a népesség fogyásának megállítása végett. Ennek a törekvésnek nacionalista változata érvényesül Szerbiában, ahol a stagnáló, 1-2 gyermeket vállaló szerb lakosság gyarapítása érdekében három gyermek világrahozására (s egyúttal munkahelyük hosszabb távú átengedésére) ösztönzik az anyákat különféle kedvezmé-

nyekkel, míg a háromnál több gyermeket vállaló családokat – ez szinte kizárólag az albán és a muzulmán kisebbség körében jellemző – anyagi hátrányok sújtják.

Short, Clare: Women and Nationalism in Europe. = Socialist Affairs, 1994. 2. no. 48-51. p.

Ba. K.

Az elnyomottak visszatérése? Nacionalizmus az 1989 utáni Kelet-Európában

Szerteágazó témakörű tanulmányában a szerző annak megértésére törekszik, ami a legnagyobb meghökkenést okozta a nyugati megfigyelők körében: a szovjet uralmat az emberi jogok és a szabadság jelszavaival lerázó közép- és kelet-európai népek körében az együttműködés, az újabb "népek tavasza" helyett a nacionalizmus, a gyűlölködés, sőt az antiszemitizmus kapott erőre. Ezt a jelenséget és okait nem érthetjük meg olyan liberális szólamok hangoztatásával, miszerint anakronizmusról, a térség elmaradottságában gyökerező, megvetendő és korlátolt múlt századi irányzat feleledéséről van szó, aminek magyarázata a kommunizmus alatti sok évtizedes "mélyhűtött állapot". Társadalmi realitással, nagy hatású komplex jelenség-gel állunk szemben, amelyet elfogulatlanul kell elemezni.

Az egyik alapvető ok az alternatívák hiánya: az, hogy a szovjet típusú rendszerrel nemcsak az uralkodó párt, hanem a vele eggyéolvasztott állam is összeomlott. Hiányoztak a hitelt érdemlő helyi és országos intézmények, amelyek a közösségek számára a stabilitást jelenthették volna. Ezzel tág tér nyílt a nacionalizmus számára, amely társadalmi, politikai és kulturális tekintetben egyaránt dinamikusan reagál a változó körülményekre. A nacionalizmus az érzelmeiben, gondolataiban és tetteiben egységes közösség illúzióját kínálja, s ezzel valódi szükségletet elégít ki. Ez az igény képezi a politika nem racionális oldalát, amely szoros összefüggésben áll azzal, hogy a morálisan is legitim politikának a gazdasági önérdékre való hivatkozásnál többre kell kiterjednie. A szellemi és morális dimenzió, a közösség és a legitimáció iránti, érzelmileg motivált igény évtizedes frusztráltsága olyan haragba torkollhat, amely nagyon könnyen vezet erőszakhoz. A nacionalizmus előjogokat követel, de ezek eredetileg az elnyomókkal szemben megfogalmazott, jóvátétel jellegű előjogok. Ezért hangsúlyos a nacionalista frazeológiában a nemzeti szenvedés, a saját közösség viktimizálása, amely igazságtételt sugalmaz (pl. a szerbek esetében). A mindebből fakadó (és mindig manipulált) nemzeti gyűlölködés irracionális ugyan, mégis kifejez és táplál egy erős identitásérzést, amely nem mindig írható le a nyugati politológia fogalmaival.

Nem feledkezhetünk meg a kommunista rendszerek általános gazdasági csődjéről, ami egyre nyilvánvalóbbá tette a lakosság előtt, hogy e rendszerek

korábbi ígéretei a tények elkendőzésére szolgáló, általánosan alkalmazott cinikus hazudozásba fulladnak. Ugyanakkor – jóllehet torz, átideologizált formában – a kommunista rezsimek is képviseltek nemzeti érdekeket, sőt támogatottságuk növelése végett mindinkább azok védelmezőinek tüntették fel magukat. A nemzeti irányzatú, nemzeti legitimálásra igényt tartó kommunista törekvések kudarcra (1956-ban, majd 1968-ban) azonban mindenkit kiábrándított egy efféle kibontakozás lehetőségéből, felszámolva ezzel a szociális és nemzeti téren egyaránt kudarcot valló rendszer társadalmi elfogadottságának maradékát is. Ez a körülmény és a polgári jogok tartós elfojtása együttesen szinte vákuumot képezett a rendszerek bukása után, s ezt az űrt a nacionalizmus volt képes betölteni.

A kommunizmus bukását követő válság Oroszországban a legmélyebb, egyebek közt azért, mert egyszerre kell megtalálni az orosz nemzet és az állam új szerepét és identitását, amely nem lehet sem birodalmi, sem önkényuralmi jellegű. (Pontosabban szólva: nem volna jó, ha az lenne.) A demokratikus nemzeti identitás és államkoncepció kialakításának kudarcra – persze – ismét autokratikus kormányzatot juttathat itt hatalomra, amely alatt a létbizonytalanságba vetett és tanácstalan többségi nemzet tömegei a még bizonytalanabb helyzetű kisebbségek ellen fordulhatnak. Az ilyen rezsimek kialakulásának fő oka azonban nem a nacionalizmus túltengése, hanem a stabil és legitim demokratikus kormányzat hiánya.

Fontos tudatosítani azt, hogy nemcsak a nacionalizmus, hanem valamennyi politikai gondolatrendszer, így a demokrata felfogás is tartalmaz nem racionális elemeket. A demokratikus közösségeknek, pl. a népnek is vannak határai, amelyeket meg kell vonni – másokat kívül rekesztve – ahhoz, hogy közösségként funkcionálhassanak. Főleg a nagy nemzetek értelmiségére jellemző az az előítélet, amely irracionálisnak, gazdasági és egyéb szempontból ésszerűtlennek minősíti a kisebb nemzetek nacionalizmusát. A kommunista rendszerek összeomlása azonban azt is dokumentálta, hogy a demokratikus mozgalmak minden esetben egyúttal nemzeti mozgalmak is voltak. A modern politikai közösségek létrejötté ugyanis nem más, mint a tömeges, hazafias szellemű konszenzus (közmegegyezés) kollektív és tudatos aktusa. Ez egy már létező korábbi közösségre alapozható, amely benne él tagjainak tudatában, és közös értékekhez és tulajdonságokhoz kötődik (vallásfelekezet, nyelv, kultúra, történelem). A modern állam és nemzet éppen ezekre a modern politikai közösségekre épül, nem pedig a saját racionális érdekeiket követő egyének sokaságára. Az pedig a történelmi körülmények alakulásán múlik, hogy ezek a közösségek a racionálisabb gazdasági érdekeket vagy a nemzeti identitást kifejező jelképeket és politikát fogják-e követni.

A kommunista rendszerekben sem a nemzeti, sem a csoport –, réteg- vagy osztályérdekek artikulálására nem nyílt lehetőség. Nem alakulhatott ki tagolt társadalmi szerkezet, amelynek összetevői gazdasági érdekeiket megfogalmazhatták és képviselheték volna, és nem alakult ki, illetve elhalt

a társadalom tagjaiban a legitim politikai közösséghez való tartozás érzése. Hiányossá vált az emberek identitása, és ezeket a hiányokat a nacionalizmus töltötte be. Be kell látni, hogy funkcionális szerepe, kimutatható hasznossága híján a nacionalizmus képtelen volna olyan vonzerőt gyakorolni, mint amilyenek tanúi vagyunk napjainkban a szóban forgó térségben. A térség függetlenségüket több ízben elvesztő, majd évtizedekre szovjet uralom alá került országaiban – a szociáldemokráciához vagy a liberalizmushoz viszonyítva – a nacionalizmus szállt szembe legerőteljesebben e csapások következményeivel, s adott biztatást a megpróbáltatások átvészeléséhez.

A kompromisszumokat elvető, az eltérések kirekesztésére és stigmatizálására hajlamos (s ebben a kommunizmussal rokon) nacionalizmusnak persze tagadhatatlanok a veszélyei és csapdái, amit a tanulmány bőven illusztrál. Ezek ellen térségünkben a politika polgári, individualista és racionalista és racionális elemeinek erősítésével lehet tenni leginkább.

Blank, Stephen: The Return of the Repressed? Post-1989 Nationalism in the "New" Eastern Europe. = Nationalities Papers, 22. vol. 1994. 2. no. 405-425.p.

Ba.K.

Új határok: változások és bizonytalanság

A nemzetállam kérdését ma több módon közelítik meg. Míg egyesek regionális jelenségeként emlegetik, mások a demokratizálódás zálogát látják benne, ismét mások szükségtelennek ítélik létét, és a problémák globális kezelése mellett törnek lándzsát, még ha az egészséges demokrácia igénye szenved is csorbát a nem helyi ügyintézés miatt.

Tény, hogy 1991 óta több mint húsz új állam keletkezett, és nyert nemzetközi elismerést Európa közepén és határmezsgyéin, valamint Közép-Keleten és Közép-Ázsiában.

A tanulmány szerzője a közép-európai helyzet vizsgálatára vállalkozott. 18. századtól napjainkig sok változás történt itt. Ezek okát összefoglalólag úgy lehet megnevezni, hogy a területileg kijelölt határok sosem estek pontosan egybe ama nemzet által lakott területtel, melynek nevét az ország viselte. Ez tipikusan kelet-európai sajátosság.

Az újjászületett balti-államokat statisztikai adatok alapján közelíti meg a szerző. Eszerint a mai észtországi lakosság csaknem fele, a lettországi népességnek 40%-a orosz anyanyelvű, ami azt jelenti, hogy e két államban majdnem többségben van a kisebbség. Kényes kérdés és feszültség forrása ez a szomszédos Moszkvával és Szentpétervárral. Különösen izgalmas kérdés, hogy Finnország, Svédország és Norvégia (az Európai Unióhoz a közeljövőben csatlakozni kívánó három ország) miként foglalna állást egy esetlegesen kirobbanó balti válság esetén? A látens orosz-észti és orosz-letti konfliktuson kívül Litvánia és Lengyelország, valamint Lengyelország és Fehéroroszország között merülhet föl nézeteltérés.

Lengyelország kínos helyzetben van most, hogy a potsdami egyezményt (1945) újra emlegetni kezdik. Még 1990-91-ben is előfordult, hogy a lengyel határok mögül német menekültek érkeztek, akik szorgalmazták: végre az ottmaradt németiségről nyilvánosan is essék szó. A gazdasági-politikai nyomás következtében meg is szerveződhetett egy német párt, melynek hét képviselője ül a lengyel parlamenten. Szilézia és Pomeránia visszacsatolásának kérdése tehát nem felejtődött el véglegesen.

Megemlékezik a tanulmány írója az I. világháború utáni egyezmények következtében az országon kívül rekedt magyar lakosságról Romániában és Szlovákiában, a huszonöt millió oroszról, aki a jelenlegi Oroszországon kívül él, a makedónok hovatartozásáért rivalizáló Bulgáriáról és Görögországról, ex-Jugoszlávia drámájáról és a trákiai török kisebbségről mint lehetséges konfliktusforrásról.

A politikusok és értelmiségiek által nemzetállamnak tartott közép-európai országokról van tehát szó. Többségükben egy olyan többé-kevésbé népes kisebbség található, amely a határon túli anyanemzethez kötődik, tőle kíván függeni minden tekintetben, s még a határok eltörlését is elvárja tőle.

Olyan korszakot élünk jelenleg, melyben a kisebbségek – élve az emberi jogokkal és a véleménynyilvánítás szabadságával – nemzetközi fórumokon adnak hangot követeléseiknek.

A társadalomtudományokban és a geopolitikában sokat és sokan használnak a 'népképviselő' terminust. Márpedig e fogalom vonatkozásában elsődlegesen fontos a határok kérdése, hiszen nincsen nemzet terület nélkül.

A "határ – terület – nemzet" tehát olyan egylényegű fogalmak, amelyek felbukkannak az ex-jugoszláviai rendezési tárgyalásokon is. (Sokszor egy elődök által használt temető vagy templom válik területkövetelési argumentummá.) De a Németországba érkező menekültek gondolkodásában mégsem a revans, hanem az 1945-ös, a nagyhatalmak közötti megegyezéseket követő etnikai tisztogatás rémképe bukkan elő, melynek számos áldozata volt.

Nyugat-Európában ugyanekkor autonómia-követelések szemtanúi lehetünk. A katalánok, a baszkok, az ír katolikusok, a flamandok és a vallonok mozgalmai jól példázzák ezt.

Az új nemzetállamok kialakulása az autonómia-kérdés megoldását sürgeti. Nem lehetne-e valamiféle konzorciumot létrehozni – veti fel a szerző –, melyben az államok garantálják kisebbségeik számára a gazdasági-kulturális fejlődést, s hogy korlátozás nélkül tarthassák a kapcsolatot más országokban, esetleg más politikai rendszerben található "nemzettestvéreikkel" és tárgyi emlékeikkel?

Ez utóbbit szeretnék például a németek, akik nem Königsberg visszaadását követelik, hanem megegyeztek az orosz hatóságokkal abban, hogy helyreállítsák a kalinyingrádi német építészet és kultúra emlékeit. Az állam és kisebbsége élhet tehát békés viszonyban is egymással.

Ukrajna, a balti-államok, ex-Jugoszlávia mind-mind olyan helyszínek, ahol Oroszország nagyhatalomként ismét megjelenhet. Ezért is figyelemmel kell lenni a "határok nélküli Európában" a határok változásaira.

Lacoste, Yves: Les nouvelles frontières: changements et précarité. = Défense nationale, 50. vol. 1994. 10. no. 9-14. p.

K.J.

Vendégmunka típusú migráció a székelyföldi magyarok körében. (Kutatási jelentés)

A csíkszeredai Kommunikációs Antropológia Munkacsoport (új – feladatkörének bővüléséről árulkodó – neve 1995. márciusától: Regionális és Antropológiai Kutatások Központja) Antropológiai Műhely c. sorozatának legfrissebb, 6. és 7. füzetét a címben jelzett kutatási eredmények ismertetésének szenteli. A munkát az Illyés Alapítvány támogatta; a program maga 1994 februárjában indult és 1994 decemberében fejeződött be.

A kutatás – természetesen követve a munkacsoport "filozófiáját" – a kulturális antropológia eszköztárát állította ezúttal is csatasorba, az egyedi események, helyzetek, életutak mélyelemzésére helyezve a hangsúlyt. Az elemzések teljesebbé árnyaltabbá tétele érdekében a csoport tagjai nemcsak korábbi népmozgalmi és népességstatisztikai adatsorokat használtak fel munkájuk során, de figyelembe vették a hasonló tárgyú (többnyire külföldi) tudományos eredményeket is.

A nagyszabású vállalkozásról a jelen füzetekben az összefoglaló tanulmányon kívül kilenc résztanulmány (szerzőik sorrendben: Oláh Sándor, Bíró A. Zoltán, Gagy József, Túros Endre, Bodó Julianna) számol be. Ezek kiegészítéseként több életútleírás, esettanulmány szolgálja az izgalmas témában való elmélyülést.

Örömteli fejlemény, hogy a jelenkor-kutatási eredmények ezúttal okszerűen egészülnek ki a székelyföldi migráció, vendégmunka-vállalás történetének vizsgálatával. Oláh Sándor két tanulmánya is kimutatja: a vendégmunka nem újkeletű jelenség a Székelyföld történetében, mivel kb. másfél százados hagyománya van. Feltűnő viszont, hogy a történeti vizsgálódások eredményei néhol perelnek a jelenkorra vonatkozó megállapításokkal. Ez a diszkrepancia kiváltképp a "makrotársadalmi kontextusok" jelentőségének megítélése során tűnik szembe. Az összefoglaló tanulmány mindenesetre e hatásoknak kisebb fontosságot tulajdonít, mint az a történeti megközelítésből következnek.

A kutatás közelebről annak vizsgálatára vállalkozott, hogy a Magyarországra irányuló székelyföldi migráció milyen hatást gyakorol a "kibocsátó közegre", azaz a lokális közösségekre és egyéni életutakra.

A Magyarországra irányuló vendégmunka jellegzetessége, hogy miközben a migráns számára ez esetben is két egymástól távoli világ értékei,

szokásai ütköznek, ám ez a két világ (kis és nagy haza) a mélyben mégiscsak azonos, de legalábbis hasonló: magyar. (Áttételesen ezt a megállapítást támasztják alá az Oláh Sándor által felidézett korábbi, Amerikába és Óromániába irányuló emigrációs tapasztalatok.) Ennek ellenére az a szerzői kollektíva véleménye, hogy a (migráció nyomán) a kibocsátó közegre a lokális identitás gyakorol döntő hatást.

A migrációt befolyásoló külső tényezőknél sokkal fontosabb az, hogy a megszokott világból való (időleges) kilépés, annak formájának megválasztása elsősorban "kulturális gesztus" (Bíró A. Zoltán). Ezért a gazdasági, ideológiai, adminisztratív feltételek változása nem képes érdemben módosítani a migráció intenzitását.

A lokális közösség általában az állandóság hordozója, a kilépés ténye viszont önmagában manifesztálja az elkerülhetetlen változást. S ez nem más, mint a közösségi természetű identitás átmeneti felfüggesztése. Ez az aktus azért szükségszerű, mert az értékmentákat hordozó és a cselekvéseknek normatív kereteket adó – elsősorban falusi – család elleni támadás az autonóm, önálló egzisztencia alapjait rendítette meg (Oláh Sándor). A védekezés majdhogynem egyetlen eszközének a közösségből való időleges kilépés kínálkozott, ami manapság – a falusi magángazdaságok jogaiba való visszahelyezése révén – bizonyos esélyt ad a lokális, közösségi létforma stabilizálásának.

A kilépés alapvetően nem módosítja a lokális társadalom arculatát: a migránsok általában nem szereznek többletképesítést, tudást (ellentétben a két világháború közötti gyakorlattal), így a kibocsátó közeg foglalkozási szerkezete érintetlen marad. Lehetséges – engedi meg az összefoglaló tanulmány –, hogy a területi hatások (munkarend, kommunikációs gyakorlat, tárgyi környezet stb.) főlhalmozódása idővel áttörést eredményez az egyéni és családi életvitel szintjén, ma azonban csupán az individualizálódás erősödését lehet e téren prognosztizálni.

A közösségből való időleges kilépés ténye annak menifesztálódása, hogy az egyén nem a helyi hivatalos intézményektől várja a boldogulását, hanem a gyors és hatékony érvényesülés lehetőségét a másik magyar világban véli megtalálni. A közösség és az intézmények közötti eltávolódás dinamizmusa aszimmetrikus, a lokális közösségek oldalán erőteljesebb: ők úgymond jól megvannak a helyi intézmények nélkül. A kilépés lehetősége leginkább az iskola pozícióit rendítette meg, annál is inkább, mert a valós tanulási szándékkal rendelkezők a külföldi (magyarországi) oktatási intézményt preferálják. Más szóval: a helyi iskola egyre kevésbé tartozéka a saját világnak, negligálása nem okoz identitás-gondokat. Városi (azaz kisvárosi; Marosvásárhely nem szerepelt a vizsgált települések között) környezetben a folyamat annyiban módosul, hogy az iskolától való fokozatos eltávolódás idővel áttevődik a politikai, érdekképviseleti szervekre is.

A munkaközösség véleménye szerint a kilépés gyakorlatilag nem érinti a lokális közösség saját intézményeinek (a feladatra, alkalomra szervezett

spontán formációknak) a működését. Ez érvényes a kisvárosi környezetre is, ahol a civil szféra intézményei ezidőtt alakulnak, bár nem a kilépők, hanem a helyi elit képviselői hozzák létre őket.

A tárgyi környezeti hatások sem érintik a kilépők által reprezentált társadalmi szerkezetet, ezek a (többnyire presztízs) tárgyak nem épülnek be a létező, működő organizmusba, azaz a másik világ dolgainak esetleges kiiktatása nem sértené a környezet integritását. Sőt, a behozott eszközök (tárgyak, pénz) inkább a lokális normák szerint működő, hagyományos szerkezet megerősítését szolgálják, semmint átalakítását.

A migrációs lánc (kommunikációs kapcsolat a migránsok között) egy pragmatikus információs hálózatra alapozva szerveződik: résztvevői a híreket ebből a "biztos" körből gyűjtik, s társas kilépés esetén is innen toboroznak. Hazatérés után – az ún. átbeszélési gyakorlat révén – szintén ez a (tegyük hozzá: hagyományokban gyökerező) pragmatizmus dominál.

Nem jelentősek az egyéni, családi életvezetésben beállt változások sem, sőt: pl. a családfő huzamosabb távolléte inkább erősíti a pragmatikus kapcsolathálót (kölcsonös segítségék gyakorlata). Igaz, kisvárosi környezetben, illetve értelmiségiek körében előfordul a házastársak érzelmi kapcsolatának, a gyerek családi szocializációjának változása, ám rurális közösségekben – a helyi nyilvánosság ma is szabályozó szerepe miatt – e jelenségek kevésbé gyakoriak.

A helyi gazdálkodás gyakorlatára elvileg nagy hatással lehetne a tömeggé váló vendégmunka, befolyásolva a munkakultúrát, a pénzkezelés módját, bővítve a család eszközparkját, a megtakarítások és befektetések megszokott rendjét etc. Ezek a várakozások azonban – állítja az összefoglaló tanulmány – alaptalannak bizonyultak. A vendégmunka révén szerzett pénz elsősorban a család életszínvonalának a fenntartását szolgálja. Az anyagi javakat jórészt felélik az érintett családok, egyebekben pedig inkább szűkebb, nem termelő célú tárgyi környezetüket bővítik. A jelenség nyitja: a migránsok szívesen felcserélnék a külföldi munkát a székelyföldivel, ha az hasonlóan jól jövedelmezne. Ritka eset, hogy a vendégmunka révén új technológiákat, modern eszközöket alkalmaznának, általában olyan tranzakciókkal élnének, amelyek a családi vagyont "mozgásba hoznák".

A fiatal korosztály (15-25 évesek) a felnőttekétől némiképp eltérő kilépés-változatokat produkál. Esetében nem ritka a Nyugatra kivándorlás szándéka: ez teljesen ellentétes a felnőtt emigránsok átmenetiséggel, ideiglenességgel fémjelezhető migrációs törekvéseivel. A fiatalok migrációs magatartása azonban nemek szerint jelentős különbségeket mutat. A fiúk pályája kötöttebb, a családalapítás helye általában egybeesik a szülői birtok helyével. A lányok viszont szabadabbak: ők a kilépést nemcsak anyagi gyarapodásuk keretéként, hanem életpályájuk kereséseként is megélik. Esetükben ezért valószínűbb az idegen világban való maradás.

Összegezve: a székelyföldi migránsok magatartását általában az identitással kapcsolatos igény határozza meg. Ezt az elvárást jellemző módon a

domináns réteg, a 35-60 közötti korosztály képviseli, amely zömmel rurális településekről, illetve első generációs kisvárosi környezetből verbuválódik. Ez a réteg a lokális, regionális identitás hordozója; pozíciói – állítja a kollektíva némi derülátással – manapság erőteljesen legitimizálódnak.

A székelyföldi vendégmunka típusú migráció. 1-2. füz.

Csikszereda, 1995. Kommunikációs Antropológia Munkacsoport. 111+139 p. (Antropológiai Műhely 6-7.)

Ch.Gy.

Demográfiai trendek és menekültkérdés Kis-Jugoszláviában

A hivatalos felfogásra és forrásokra támaszkodó belgrádi folyóirat egyik tanulmánya az 1921 és 1991 között megtartott összesen nyolc jugoszláviai népszámlálásnak a mai, Kis-Jugoszláviaként ismert Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területére átszámított adatait elemzi a lakónépesség életkorának alakulása szempontjából.

A hetvenéves időszak alapvető trendje a fiatal korosztályok részarányának folyamatos csökkenése, illetve az idősek arányának növekedése, azaz a lakosság elöregedésének irányzata. (Az államalakulat lélekszáma ezalatt 5,1 millióról több mint a kétszeresére, 10,4 millióra nőtt.) A háborús konfliktusok (a balkáni háborúk és a két világháború) következményei sokféleképpen befolyásolták a demográfiai helyzet alakulását, azonban mindmáig változatlan maradt a születések számának (s ezáltal a természetes szaporulatnak) folyamatos visszaesése. A lakosság korátlagga 1991-ben minden korábbinál magasabb volt (35 év).

A Jugoszláviát alkotó négy terület (a két autonóm tartomány: Vajdaság és Koszovó, továbbá a Szerb Köztársaság központi része: az ún. szűkebb Szerbia, valamint Montenegró Köztársaság) között azonban éles különbségek alakultak ki. Vajdaság és szűkebb Szerbia rendelkezik a legalacsonyabb születésszámmal és a legmagasabb korátlaggal (37,7, illetve 37,6 év). Koszovóban viszont – az országos trenddel szemben – egészen a hetvenes évekig fiatalodott a lakosság: csökkent a korátlag, amely ma (azaz 1991-ben) is csak 25,4 év. Egyedül e tartományra jellemző a progresszív korösszetétel (ennek grafikai ábrázolása, az ún. demográfiai piramis alul a legszélesebb és szabályosan keskenyedik felfelé). Ez a magyarázata annak, hogy jelenleg a teljes jugoszláviai népességgyarapodást kizárólag a koszovói magas természetes szaporulat biztosítja.

A demográfiai jelenségeknek természetes enetikai háttere, összefüggérendszer is van az erősen multinacionális Kis-Jugoszláviában, amelyben a 10,4 millió népességből 6,5 millió a szerb és félmillió a montenegrói, a kisebbségek összlétszáma tehát 3,4 millió. (Említést érdemel, hogy az albánok száma 1971-től 1991-ig 1 millióról 1,7 millióra emelkedett, míg a magyaroké 430 ezerről 344 ezerre csökkent.) Kis-Jugoszlávia nemzeti kö-

zösségeit a dolgozat demográfiai szempontból három csoportra osztja. Az elsőt (ebbe tartoznak a magyarok és a horvátok) az alacsony születésszám, a magas halálozási arány és a negatív természetes szaporulat jellemzi. A másodikban (ide szerbek, montenegróiak és a magukat jugoszlávnak vallók tartoznak) mérsékelten alacsony a születések száma, mérsékelten magas a halálozás és alacsony a természetes szaporulat. Végül a harmadik csoportban (albánok, muzulmánok és cigányok) magas vagy átlagon felüli a születések száma, alacsony a halálozási arány és magas vagy átlagon felüli a természetes szaporulat.

Demográfiai szempontból a magyar és a horvát nemzetiségű lakosság a leginkább előregedett: korátalaga egyaránt 41,5 év. A szerbeké valamivel kedvezőbb (37,9 év), de messze meghaladja az albánokét (ez 24,7 év). A korátalaggal párhuzamosan alakul a nemek aránya az egyes etnikumokon belül: a magyarok és a horvátok körében a legmagasabb a nők aránya, míg a legfiatalabb populációknál (albánok, muzulmánok, cigányok) a férfiak száma még felülmúlja a nőké.

Ami a területi megoszlást illeti, mindenképpen érdekes, hogy a legmagasabb (43 év fölötti) korátalagú települések mindegyike a szűkebb Szerbiában található, és ezt lényegében a második legmagasabb (40-43 év közötti) korátalagú településekről is el lehet mondani (utóbbi csoportból 37 a szűkebb Szerbiában, 7 a Vajdaságban fekszik). A Vajdaság ebből a szempontból a leghomogénabb a négy terület közül.

A délszláv válság, a jugoszláv utódállamok területén dúló háborús konfliktusok kirobbanása nyomán, 1991-től elkezdődött Kis-Jugoszláviába is a menekültek beözönlése, s ezek a felgyorsult migrációs folyamatok nyilván módosítják majd az állam demográfiai képét és etnikai összetételét. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának adatai szerint az 1993 végén világszerte számon tartott mintegy 15 millió menekült közül 2,5 millió a volt Jugoszlávia területéről származik. A délszláv válság bizonyos időszakában a 800 ezret is elérte a Kis-Jugoszláviában tartózkodó menekültek becsült száma. Ez a tömeg fokozatosan csökkent, és 1994. áprilisában mintegy 445 ezer főt számlált (ebből 50 ezer Montenegróban tartózkodott). A menekültek 95%-a családknál (rokonok, barátok, ismerősök vagy önkéntes befogadók otthonában), 5%-uk pedig a mintegy 160 közös szálláshelyen, menekülttáborban talált elhelyezést. Különösen aggasztó, hogy a menekültek között 74 800 iskolaköteles (7-14 éves) gyermek van.

A menekültek jogi helyzetét Szerbiában az 1992 áprilisában elfogadott menekültügyi törvény, Montenegróban pedig hasonló tartalmú kormányrendelet szabályozza. Az ezek alapján hozott hatósági döntések ellen a jogszabályok biztosítják a fellebbezés lehetőségét. A hatóság szerepét mindkét köztársaságban a menekültügyi kormánybiztosság tölti be. A menekültként elismert személyek menekültigazolványt kapnak. Az állami szerveken kívül a gondoskodásban és a humanitárius segélynyújtásban részt vállalnak a Nemzetközi Vöröskereszt és a Vörös Félhold, az ENSZ Menekültügyi Főbiz-

tossága (UNHCR) és Gyermekalapja (UNICEF), az Egészségügyi Világszervezet (WHO), a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM), valamint számos egyéb szervezet, köztük a Soros Alapítvány.

Eredeti lakóhelyükre nézve a Szerbiába érkező menekültek 90%-a – csaknem egyenlő arányban – Boszniából és Horvátországból származik. Szlovéniából mindössze 9%, Macedóniából 1% jött. Montenegróban viszont 90% a boszniai menekültek aránya. Az etnikai összetételt tekintve a szerbiai menekültek 77%-a szerb, 9%-a muzulmán, 2,6%-a horvát, a többi egyéb nemzetiségű, míg Montenegróban a szerb, a montenegrói és a muzulmán menekültek aránya egyaránt 30-30%, s csak 1 % jut a többi nemzetiségre. A szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy Jugoszlávia befogadókészsége nemzetiségüktől függetlenül minden menekültre kiterjed.

Penev, Goran: Population of FR Yugoslavia by Age and Sex. + Todorovic, Luka: Refugees from Former Yugoslav Republics in FR Yugoslavia. = Yugoslav Survey, 35. vol. 1994. 2. no. 3-30., 101-118. p.

Ba. K.

Bosznia-Hercegovina és Jugoszlávia széthullása

Az 1992 márciusában kirobbant boszniai fegyveres konfliktus két év alatt megsemmisítette a késő középkorban kialakult népességstruktúrát. Pedig korábban úgy tűnt, itt valósul meg Kelet és Nyugat kultúrájának szimbiózisa. A népesség 44%-át kitevő mozlímok lettek a konfliktus fő áldozatai. Mértékadó becslések szerint 200 ezer halott és 2,5 millió földönfutó a háború eddigi mérlege.

Mi vezetett Tito halálától éppen Boszniában e példátlan hevességű fegyveres konfliktushoz? A második világháború utáni legsúlyosabb háborúskodás gyökerei a történelmi múltban lelhetők meg. Metaforikus igazságot mondott ki a bosnyák külügyminiszter, H. Silajdzic 1991ben: "Nekünk a Balkánon több történelem jutott, mint amennyivel meg tudunk birkózni".

Bosznia és Hercegovina már a középkorban a szomszédok által nem túlzottan értékelt különleges szerepet vállalt magára. A magyar király és a római pápa sem tudta sokszor, mit tegyen a bogumil vagy más eretneknek ítélt keresztény irányzattal. A törökök előnyomulása azután az addigi társadalmi struktúra gyökeres átalakulásához vezetett: különösen a nemesség körében vált általánossá a mohamedán hitre való áttérés. A környező országok – többségében ortodox – kereszténysége ezentúl már csak "renegát"-nak minősítette a bosnyákokat. Vagy más, még pejoratívabb csengésű mondattal illették őket: "törökök lettek".

A 17. századtól kezdve, amikor a Porta jelentős gyengülése számottevő területi veszteségekkel járt, Bosznia olyan határterületként lépett fel, amely – tipikus módon – az iszlám tradicionalizmus védelmezését is magára vállalta. 1878-ban az Osztrák-Magyar Monarchia annektálta Boszniát, ekkor a mozlímok százezerszámra indultak el Törökország felé. A megmaradt mohamedán bosnyákoknak hozzá kellett szokniuk a teljesen új világhoz.

Különösen állt ez a négy bosnyák századba bezupáltakra, akiket elvezényeltek Bécsig, sőt távolabbra is.

Egyébként a Monarchia kellő türelmet tanúsított az iszlám irányában, sőt 1912-ben e vallást is törvényesítették. Az 1908-1909-es annexiók krízisnél különösen élesen vetődött fel a bosnyákok identitása. Ekkorra szerb és horvát szomszédai e tekintetben már teljesen tudatosak voltak. A mozlímok mindenesetre értékelték a Monarchia toleráns viselkedését, és a maguk részéről kiváló katonai tulajdonságokról tettek tanúbizonyságot a háborúban. 1910-ben az ország lakosságának kerekén egyharmada (610 ezer lakos) számított muzulmán bosnyáknak.

Az 1918-ban létrehozott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a boszniai muzulmánok sorsát megint új irányba fordította. Az ötven évig tartott bécsi uralom után most Belgrád ideje jött el. Első bűnükül azt róta fel, hogy a korábbi századokban a muzulmán réteg a tehetősökhöz tartozott, míg a szerb ortodox lakosság sokkal rosszabb körülményeket volt kénytelen elviselni. A bosnyákok másik "halálos bűné"-nek számított lojalitásuk a Monarchia iránt. Számtalan erőszakos akciót kellett emiatt az új jugoszláv államban elszenvedniük, ami viszont egyáltalán nem erősítette körükben a belgrádi hatalom iránti bizalmat. A boszniai horvát mozgalom ezt tapasztalva megpróbálta katolikus hitre téríteni a muzulmánokat. A Horvát Parasztpárt pedig olyan toleranciát tanúsított irányukban, hogy ennek fejében a muzulmán vezetők jórésze hajlandó volt "horvát"-nak minősíteni önmagát.

A szerb politikát viszont másfél százada I. Garašanin Nagy-Szerbiáról megfogalmazott krédója mozgatta. Eszerint a dicsőséges múlt, a rigómezei (koszovói) csata emléke minden szerbet arra kötelez, hogy "reszerbizáljon", újra a szerb nemzethez csatlakozzék. M. Stojadinović szerb miniszterelnök teljesen természetesnek is tartotta, hogy a Jugoszláv Muzulmán Szervezet (Jugoslovenska muslimanska organizacija – JMO) a harmincas évek közepétől a szerb kormánykoalíció része legyen. Így is volt ez 1939-ig.

A bosnyák muzulmánok számára a valódi katasztrófát a háború hozta magával, amikor is két front közé kerültek. Alig kötötték meg 1939-ben a horvát-szerb kiegyezést, kitört a világháború, s az eladdig csipetnyi usztasa párt hamarosan lehetőséget kapott Hitler kezéből "Nagy-Horvátország" megvalósítására. 1941-ben Horvátországhoz csatolták Boszniát és Hercegovinát is. A muzulmán rétegek többségükben szimpatizáltak az új helyzettel. Tito partizánjai közé viszont kevesen álltak be. A bosnyák vezetés mindenesetre fokozatosan elfordult a szerbek elleni tömeggyilkosságok végrehajtó usztasáktól. Ekkor azonban a szerb csetnikek is elkezdtek bosszúhadjáratukat, egyebek mellett a Kelet-Boszniában és Kelet-Hercegovinában élő muzulmánok ellen. Olaj volt az is a tűzre, hogy 1942-ben a muzulmán autonómia hívei Hitlerhez fordultak támogatásért, bizonygatva árja származásukat. A hitlerizmus iránti bosnyák szimpátiát betetőzte a 13. SS-hadosztály felállítása, amelybe a jeruzsálemi főmufti felhívására sok bosnyák is belépett.

Erre a háború végén meg is érkezett a reakció szerb oldalról: sokan "államellenes elem" minősítést kaptak. A kollaboránsokat, de nemcsak őket, kivégző kommandók semmisítették meg.

1946-ban bizonyos pártkörök ellenzése dacára létrehozták Bosznia-Hercegovina Köztársaságot, jóllehet nem egy államalkotó nép akarataként, hanem a köztársaságban élő szerbek, horvátok és bosnyák muzulmánok államaként. Ezzel is sokan vitakoztak. Például az akkor magas pártfunkciót betöltő M. Gyilasz is, aki csak autonóm területet kívánt a köztársasági státusz helyett. Títonak az el nem kötelezett mozgalomban betöltött jelentékeny szerepéhez kapcsolódik, hogy hosszabb időre felértékelődtek a muzulmánok, ami belpolitikailag oda vezetett, hogy mintegy létrehozták a "muzulmán" nemzetet a pártpolitikus történészek műveként. Az 1961-es népszámlálásnál már lehetett "etnikai muzulmán" optálni. A hetvenes években pedig kialakítottak egy százalékos arányt a vezető tisztségek horvátok, szerbek és muzulmánok általi betöltésére. Az 1990-es parlamenti választások a képviselői helyek betöltésénél elég pontosan tükrözték az etnikai rányokat (86 muzulmán, 70 szerb és 45 horvát mandátum).

Az 1991-es népszámlálás adatai szerint a teljes lakosság 4 millió 355 ezer főt tett ki, közülük 43,3% muzulmán, 31,1% szerb és 17,3% horvát volt. A területi megoszlás mutat ugyan koncentrált pontokat egy-egy nemzet(iség) javára, egészében azonban az ország ilyen szempontból egy foltos leopárdra emlékeztet. Ráadásul az etnikumok elég nagy arányban keveredni kezdtek: a vegyesházasságok aránya 1950-1979 között 7,4%-ról 17,9%-ra emelkedett.

A kilencvenes évek centripetális erői szétvetették Jugoszláviát, s ebben az addig hegemon szerepű szerbek érezték magukat vesztesnek. A Szerbiában lakó 7,6 millió szerben kívül 1,3 millióian voltak még Boszniában és 600 ezren Horvátországban. A dezintegráció ellenében tett lépés volt 1992 januárjában a boszniai "Szerb Köztársaság" életrehívása. Ezek után a boszniai szerbek bojkottálták a márciusi népszavazást, amely a köztársaság önállósulását volt hivatott szentesíteni. A szerbek a föderatív felépítésű Jugoszlávia elidegeníthetetlen részének érezték magukat. A nemzeti öntudat felkorbácsolását szolgálta az 1989-es koszovói emlékűnnepség is, amely a múltat az aktuális problémák megoldásának szolgálatába állította. Ismét zengett a "törökök" becsmérése, előjöttek a középkori sablonok. A boszniai muzulmánok elleni harc azoknak a nyugati köröknek is kedvére volt, amelyek legkevésbé sem akartak iszlám hídfőállást közel az Adriához.

A szerbeknek a Nagy-Szerbiához fűződő makacs ragaszkodását praktikusán két fő célkitűzés is motiválta: kell nekik a boszniai hadiipari potenciál, másrészt két kijárat az Adriára Zadarnál és Dubrovnik irányában. Hihetetlen veszteségeket szenved el a régió, s a cinikusok szerint a konfliktus csak akkor fog véget érni, ha minden résztvevő teljesen kivért már.

Heuberger, Valeria: Bosnien-Herzegowina und der Zerfall Jugoslawiens. = Österreichische Osthefte, 36. Jg. 1994. 2. H. 265-277. p.

S.P.

Különösen állt ez a négy bosnyák századba bezupáltakra, akiket elvezényeltek Bécsig, sőt távolabbra is.

Egyébként a Monarchia kellő türelmet tanúsított az iszlám irányában, sőt 1912-ben e vallást is törvényesítették. Az 1908-1909-es annexiós krízisnél különösen élesen vetődött fel a bosnyákok identitása. Ekkorra szerb és horvát szomszédai e tekintetben már teljesen tudatosak voltak. A mozlímok mindenesetre értékelték a Monarchia toleráns viselkedését, és a maguk részéről kiváló katonai tulajdonságokról tettek tanúbizonyságot a háborúban. 1910-ben az ország lakosságának kereken egyharmada (610 ezer lakos) számított muzulmán bosnyáknak.

Az 1918-ban létrehozott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a boszniai muzulmánok sorsát megint új irányba fordította. Az ötven évig tartott bécsi uralom után most Belgrád ideje jött el. Első bűnükül azt róta fel, hogy a korábbi századokban a muzulmán réteg a tehetősökhöz tartozott, míg a szerb ortodox lakosság sokkal rosszabb körülményeket volt kénytelen elviselni. A bosnyákok másik "halálos bűné"-nek számított lojalitásuk a Monarchia iránt. Számptalan erőszakos akciót kellett emiatt az új jugoszláv államban elszenvedniük, ami viszont egyáltalán nem erősítette körükben a belgrádi hatalom iránti bizalmat. A boszniai horvát mozgalom ezt tapasztalva megpróbálta katolikus hitre téríteni a muzulmánokat. A Horvát Parasztpárt pedig olyan toleranciát tanúsított irányukban, hogy ennek fejében a muzulmán vezetők jórésze hajlandó volt "horvát"-nak minősíteni önmagát.

A szerb politikát viszont másfél százada I. Garašanin Nagy-Szerbiáról megfogalmazott krédója mozgatta. Eszerint a dicsőséges múlt, a rigómezei (koszovói) csata emléke minden szerbet arra kötelez, hogy "reszerbizáljon", újra a szerb nemzethez csatlakozzék. M. Stojadinović szerb miniszterelnök teljesen természetesnek is tartotta, hogy a Jugoszláv Muzulmán Szervezet (Jugoslovenska muslimanska organizacija – JMO) a harmincas évek közepétől a szerb kormánykoalíció része legyen. Így is volt ez 1939-ig.

A bosnyák muzulmánok számára a valódi katasztrófát a háború hozta magával, amikor is két front közé kerültek. Alig kötötték meg 1939-ben a horvát-szerb kiegyezést, kitört a világháború, s az eladdig csipetnyi usztasa párt hamarosan lehetőséget kapott Hitler kezéből "Nagy-Horvátország" megvalósítására. 1941-ben Horvátországhoz csatolták Boszniát és Hercegovinát is. A muzulmán rétegek többségükben szimpatizáltak az új helyzettel. Tito partizánjai közé viszont kevesen álltak be. A bosnyák vezetés mindenesetre fokozatosan elfordult a szerbek elleni tömeggyilkosságokat végrehajtó usztasáktól. Ekkor azonban a szerb csetnikiek is elkezdtek bosszúhadjáratukat, egyebek mellett a Kelet-Boszniában és Kelet-Hercegovinában élő muzulmánok ellen. Olaj volt az is a tűzre, hogy 1942-ben a muzulmán autonómia hívei Hitlerhez fordultak támogatásért, bizonygatva árja származásukat. A hitlerizmus iránti bosnyák szimpátiát betetőzte a 13. SS-hadosztály felállítása, amelybe a jeruzsálemi főmufti felhívására sok bosnyák is belépett.

Erre a háború végén meg is érkezett a reakció szerb oldalról: sokan "államellenes elem" minősítést kaptak. A kollaboránsokat, de nemcsak őket, kivégző kommandók semmisítették meg.

1946-ban bizonyos pártkörök ellenzése dacára létrehozták Bosznia-Hercegovina Köztársaságot, jóllehet nem egy államalkotó nép akarataként, hanem a köztársaságban élő szerbek, horvátok és bosnyák muzulmánok államaként. Ezzel is sokan vitakoztak. Például az akkor magas pártfunkciót betöltő M. Gyilasz is, aki csak autonóm területet kívánt a köztársasági státusz helyett. Títonak az el nem kötelezett mozgalomban betöltött jelentékeny szerepéhez kapcsolódik, hogy hosszabb időre felértékelődtek a muzulmánok, ami belpolitikailag oda vezetett, hogy mintegy létrehozták a "muzulmán" nemzetet a pártpolitikus történések műveként. Az 1961-es népszámlálásnál már lehetett "etnikai muzulmán" optálni. A hetvenes években pedig kialakítottak egy százalékos arányt a vezető tisztségek horvátok, szerbek és muzulmánok általi betöltésére. Az 1990-es parlamenti választások a képviselői helyek betöltésénél elég pontosan tükrözték az etnikai rányokat (86 muzulmán, 70 szerb és 45 horvát mandátum).

Az 1991-es népszámlálás adatai szerint a teljes lakosság 4 millió 355 ezer főt tett ki, közülük 43,3% muzulmán, 31,1% szerb és 17,3% horvát volt. A területi megoszlás mutat ugyan koncentrált pontokat egy-egy nemzet(iség) javára, egészében azonban az ország ilyen szempontból egy foltos leopárdra emlékeztet. Ráadásul az etnikumok elég nagy arányban keveredni kezdtek: a vegyesházasságok aránya 1950-1979 között 7,4%-ról 17,9%-ra emelkedett.

A kilencvenes évek centripetális erői szétvetették Jugoszláviát, s ebben az addig hegemon szerepű szerbek érezték magukat vesztesnek. A Szerbiában lakó 7,6 millió szerben kívül 1,3 milliónyian voltak még Boszniában és 600 ezren Horvátországban. A dezintegráció ellenében tett lépés volt 1992 januárjában a boszniai "Szerb Köztársaság" életre hívása. Ezek után a boszniai szerbek bojkottálták a márciusi népszavazást, amely a köztársaság önállósulását volt hivatott szentesíteni. A szerbek a föderatív felépítésű Jugoszlávia elidegeníthetetlen részének érezték magukat. A nemzeti öntudat felkorbácsolását szolgálta az 1989-es koszovói emlékűnnepség is, amely a múltat az aktuális problémák megoldásának szolgálatába állította. Ismét zengett a "törökök" becsmérlése, előjöttek a középkori sablonok. A boszniai muzulmánok elleni harc azoknak a nyugati köröknek is kedvére volt, amelyek legkevésbé sem akartak iszlám hídfőállást közel az Adriához.

A szerbeknek a Nagy-Szerbiához fűződő makacs ragaszkodását praktikusán két fő célkitűzés is motiválta: kell nekik a boszniai hadiipari potenciál, másrészt két kijárat az Adriára Zadarnál és Dubrovnik irányában. Hihetetlen veszteségeket szenved el a régió, s a cinikusok szerint a konfliktus csak akkor fog véget érni, ha minden résztvevő teljesen kivérzett már.

Heuberger, Valeria: Bosnien-Herzegowina und der Zerfall Jugoslawiens. = Österreichische Osthefte, 36. Jg. 1994. 2. H. 265-277. p.

S.P.

Törökország és a Balkán kapcsolata

Törökország és a Balkán története sokszor és hosszan fonódott egybe. Az Oszmán Birodalom mindenekelőtt balkáni hatalom volt. Csak a 19. századtól torpant meg a hódítás, s kezdik "Európa beteg embere"-ként emlegetni a törököt.

A Balkánnal való összefonódást földrajzi fekvése is indokolja: területének 3, lakosságának 10%-a található balkáni területen. Különböző együttműködések révén a török állam többször is igyekezett a térség vezető országa lenni (1934; 1954; legutóbb a Fekete-tengeri gazdasági együttműködési paktum). Manapság az Európai Unióhoz való csatlakozás reményében kereskedelmének 50%-át Nyugat-Európával bonyolítja le.

Szófia-Athén tengely

A Görögország feletti négy évszázados török uralom erős ellenérzéseket váltott ki Athénban. Olyannyira, hogy még a Varsói Szerződéshez tartozó Bulgáriával is közös védővonalat kovácsolt (jósomszédi szerződések: 1986, megújítva 1991-ben). Bulgáriában egyébként minden tizedik lakos török (1989-es adat), létszámuk 800 ezer és 1 millió között lehet. Létük állandó feszültségforrás Szófia és Ankara között. A Belgrád kegyeiért versengő görög és török fél közül mostanában Athén került jobb pozícióba.

A makedón kérdés

A török hódoltság alatt sínylődő Makedóniáért három hittestvér is küzdött az elmúlt században: Bulgária, Görögország és Szerbia. A vita az 1913-as második balkáni válsághoz vezetett. Az 1991 szeptembere óta független Makedónia mostanában saját identitását és nemzetközi elismerését keresi.

Az 1912-13-as balkáni válságot követően három részre szakított Makedónia napjainkban több nehézséggel is kénytelen küszködni. Elsőként a létszámában vitatott albán kisebbség elégedetlenségével. Ők éppen duplájára tartják számarányukat (40%) a hivatalos adathoz képest (1991). Ezért államalkotó nemzetnek kijáró státust követelnek a maguk számára.

A szerb kisebbség, ha lehet, még veszélyesebb Makedónia számára. Helyi vezetőjük titkos referenduma szerint 87%-uk autonóm szerb köztársaságban akarna élni. Albánia és Szerbia egyaránt ugrásra készen figyeli a makedóniai kisebbségek sorsát.

A harmadik követeléseket támasztani kész fél – Bulgária – az Athén-Szófia jóviszony érdekében egyelőre "kivár", ugyanakkor nem hajlandó engedni a mai bolgár határokon belül élő, 25 ezres lélekszámú makedón kisebbség autonómia-követeléseinek, és a 'makedón nemzet' elnevezést (1989) sem ismeri el.

Görögország hasonló érveléssel csakis "Szkopjei állam"-ról beszél. Példátlan egyébként az ENSZ történetében is, mely 1993 áprilisától tagjai közé sorolja Makedóniát, hogy ideiglenes névvel és zászló nélkül fogadjon be egy tagállamot.

Görögország fenyegetett helyzetben?

Az érvényben lévő makedón alkotmány 49. cikkelye szerint az állam érdekelt a környező országokban élő makedónok kulturális fejlődésében, a velük kiépítendő kapcsolatokban. Ezt a görögök fenyegetésnek vélik, mégha a makedón kormány kész is tárgyalni a határok sérthetlenségéről. Amennyiben összevetjük a 2 milliós, gyenge katonai felszereltségű makedón államot a 10 milliós, EK-tag Görögországgal, eléggé megalapozatlannak tűnik a görögök félelme.

A görög kormány egyre elszigeteltebb helyzetbe kerül a térségben, s az esetleg létrejövő bolgár-makedón kiegyezés nem válnék javára. Törökország viszont, élént diplomáciai tevékenységével máris visszatért a Balkánra.

Balkáni török közösségek

A Bulgáriában élő török közösség az ország lakosságának 9,7%-át teszi ki. 1990 óta Jogok és Szabadság Mozgalma néven aktív belpolitikai erőt képvisel, s mint ilyennek 24 parlamenti képviselője van. 1992-ben két hónapos, főként gazdasági gyökerű konfliktus miatt vagy 40 ezer török eredetű állampolgár vándorolt vissza az anyaországba. A további menekülteket csak a megszigorított bevándorlási törvények fordították vissza. A megújított Mozgalom 2/3-a szocialista, 1/3-a demokratikus támogatottságú.

A Rodope-hegység nyugati oldalán 130 ezer, Makedóniában 80 ezer, a romániai Dobrudzsában pedig 50 ezer török él.

Törökország és a bosznia-hercegovinai konfliktus

A törökországi közvélemény naponta foglalkozik a volt Jugoszlávia területén folyó háború kérdésével. A lakosság elsősorban humanitárius segílyel járul hozzá a boszniai muzulmán hittestvérek harcához, de van, aki önkénteseket is szívesen toborozna megsegítésükre (pl. Erbakan, az Iszlám Párt vezetője).

A hivatalos török diplomácia sokat tett azért, hogy a nemzetközi tárgyalások és interveniálások a boszniai szembenálló felek között végre meginduljanak. Szinte a háborús konfliktus kezdete óta szorgalmazza, hogy az ENSZ égisze alatt Törökország és más iszlám országok katonái a térségben megjelenjenek.

Tansu Ciller kormányfő realista diplomáciája egyébként is óvakodik attól, hogy a keresztény Európa szemében holmi iszlám egység kovácsolójának tűnjék föl. Gondosan ügyel a bolgárokkal és a makedónokkal kialakított jó viszony fenntartására is, a boszniai konfliktusra ebből a pozícióból igyekszik ráirányítani a világ és Európa figyelmét.

A török diplomácia előretörése

Még Turgut Özal kezdte meg azokat a gazdasági és bankhitelekkel kecsegtető lépéseket, amelyek Törökország napjaink meghatározó szerepét kialakították a szomszédság körében. Ebből a szempontból jelentős volt a Fekete-tengeri Országok Gazdasági Együttműködési Zónájának megszervezése (1993 dec.).

Törökország Makedónia első számú támogatója a nemzetközi politikában. 1993-ban gazdasági-kereskedelmi együttműködési, majd kulturális együttműködési szerződést kötött a két ország. Nem kétséges, hogy a makedóniai török kisebbségre igencsak pacifikáló hatású ez a tény.

Időközben Bulgária is fölismerete a kisebbségekre jótékony hatást gyakorló egyezmények jelentőségét, és 1992. májusában jószomszédi, baráti és biztonsági együttműködési egyezményt írt alá a török állammal. A katonai együttműködés kérdésében csak valamivel később, 1994-ben sikerült megállapodniuk. Fontos a nemzetközi terrorizmus és kábítószer-kereskedelem elleni összehangolódásuk is.

Jóllehet számos gazdasági szerződés köti egymáshoz a két felet (Szófia pl. török üzemanyagot és elektromos áramot is kap), török-bolgár tengely kialakításáról egyelőre nincs szó, nem utolsósorban Szófia máig tartó, történelmi eredetű bizalmatlansága miatt.

A háborús konfliktus Makedóniára lehetséges áttérjedését megakadályozandó, Szófia megerősítette kapcsolatát Athénnal is. Továbbá barátsági szerződést kötött Romániával (1992 jan.) és albániával (1993 febr.).

Törökország Romániával ugyancsak több vonatkozásban szorgalmaz együttműködést. Katonai, politikai-gazdasági, kábítószer-kereskedelem elleni, egészségügyi, kereskedelmi stb. témák. A román iparba kitartóan és nagy erővel investál a török fél.

A török diplomácia alappillére azonban az Albániával kialakított jó viszony. Ennek jegyében minden segítséget megad Tiranának ahhoz, hogy nemzetközileg is elismerést nyerjen. Példa értékűen létesített állami egyetemi ösztöndíjakat albán diákok számára, és gimnáziumot alakított Tiranában. Tizenöt éves gazdasági együttműködésre kötelezte magát. Intenzív légijárat működik a két ország között. Mélyreható és sokoldalú a katonai együttműködés is.

A mostoha természeti adottságok következtében mind a mai napig viszonylag kevés jól funkcionáló kereskedelmi út és vasút köti össze a balkáni országokat. E fölismerést most – török kezdeményezése – tettek is követik: a Dunán két hidat építenek Bulgária és Románia között, Szkopje és Szófia között végre vasút fog közlekedni, az albán Durrës kikötővároshoz autó és vasúti útvonalakat építenek ki nemsokára, Szófia és Isztambul között autópálya létesül stb.

Végül meg kell említeni Oroszország és a balkáni államok viszonyát is. Az ortodox vallási azonosság régi diplomáciai adu az oroszok kezében. Ez eleve szolidarissá teszi őket Szerbiával és – elvileg – Görögországgal és Romániával is. Éppen az ő ellenkezésük miatt csak 1994 februárjában ismerte el az orosz kormány hivatalosan Makedóniát. Az orosz-török kapcsolatok hosszú távúnak indulnak. Oroszország szorgalmazza a meleg tengerek felé kijáratot biztosító (Boszporusz – Dardanellák) Törökországgal a gazdasági kapcsolatokat, s ebbe az orosz fegyverreladás is beleértendő.

A hagyományos balkáni, kaukázusi, közép-ázsiai befolyási zónákért folytat békés versengést az egymással is kooperáló orosz és török hatalom.

Gangloff, Sylvie: La Turquie dans le réseau balkanique. = Relations Internationales et Stratégiques, 1994. 15. no. 63-76. p.

K.J.

Svájc hétszázadik születésnapja

Svájc 1991-ben ünnepelte hétszázadik születésnapját. Az ünnep előkészületei már 1970-ben elkezdődtek. A két évtizedes társadalmi vitában kiderült, hogy sokkal érdekesebb a svájci nemzet jelenlegi állapotát bemutatni, mint a múlt dicsőségét.

Általában is fontos politikai kérdés, hogy az uralkodó elit miként alakítja a nemzeti identitást, esetleg szembekerülve a helyi lakosság idegenkedésével is, amely regionális tudattal rendelkezik. A 19. századi Gottsched és Herder 'nemzet'-ideájának elterjedéséhez némileg hasonló módon, de még a 18. században, történt az a kísérlet, amely a svájci nacionalizmus magvainak a városi patrícius polgárság tudatába plántálására irányult (Helvetische Gesellschaft-csoport). Ez a nacionalizmus azonban együtt élt az általános humanizmus eszméjével, bár meg is haladta azt. A modern nemzet kialakításában a nacionalizmus olyan – sikertelen – politikai elemként jelentkezett, amely messze felülmúlta a polgárság érzelmi ráhangoltságát, s így az azonos polgárjogok felől nézve az általa hirdetett egyetemesség a feudális hagyományok mentsvárának tűnhetett.

A 19. századi Svájc igazi nacionalizmusa a hazai és nemzetközi kiállításokon manifesztálódott. A nagymérvű technikai fejlettségnek egy stilizált parasztházban való vagy akár egy egész falu háttérként alkalmazott bemutatása többféle üzenetet is hordozott a múlt és jelen, a falu és város kapcsolatáról a történelmi folytonosságot tekintve. A különböző kantonok pavilonjai, a különböző népviseletbe öltözött közreműködők csoportjai a 20. századi kiállításokon-vásárokon is a svájci patriotizmust állították a középpontba.

A huszonöt évenként megrendezésre kerülő országos kiállítás egybeesett az I., illetve a II. világháború körüli esztendőkkal. Ekkor a svájciak leginkább a Németországtól való távolságot hangsúlyozták. Az 1964-es kiállítás minden korábbinál jobban reprezentálta a technikai haladást, az 1989-est pedig már – magától értetődően – a hétszázadik születésnap jegyében rendezték.

A 19. század végi ún. történelmi fesztiváljátékok mondandója inkább a kantonális nacionalizmus felé hajlott, egy-egy város történetének felidézésére korlátozódott (pl. Bern vagy Basel). E regionális tendencia miatt is elképzelhető, hogy a hétszázadik évfordulóra az egységes nemzet képének bemutatását célzó kiállítás milyen parázs vitákat szült.

Törökország Makedónia első számú támogatója a nemzetközi politikában. 1993-ban gazdasági-kereskedelmi együttműködési, majd kulturális együttműködési szerződést kötött a két ország. Nem kétséges, hogy a makedóniai török kisebbségre igencsak pacifikáló hatású ez a tény.

Időközben Bulgária is fölismerte a kisebbségekre jótékony hatást gyakorló egyezmények jelentőségét, és 1992. májusában jószomszédi, baráti és biztonsági együttműködési egyezményt írt alá a török állammal. A katonai együttműködés kérdésében csak valamivel később, 1994-ben sikerült megállapodniuk. Fontos a nemzetközi terrorizmus és kábítószer-kereskedelem elleni összehangolódásuk is.

Jóllehet számos gazdasági szerződés köti egymáshoz a két felet (Szófia pl. török üzemanyagot és elektromos áramot is kap), török-bolgár tengely kialakításáról egyelőre nincs szó, nem utolsósorban Szófia máig tartó, történelmi eredetű bizalmatlansága miatt.

A háborús konfliktus Makedóniára lehetséges áttérjedését megakadályozandó, Szófia megerősítette kapcsolatát Athénnal is. Továbbá barátsági szerződést kötött Romániával (1992 jan.) és albániával (1993 febr.).

Törökország Romániával ugyancsak több vonatkozásban szorgalmaz együttműködést. Katonai, politikai-gazdasági, kábítószer-kereskedelem elleni, egészségügyi, kereskedelmi stb. témák. A román iparba kitartóan és nagy erővel investál a török fél.

A török diplomácia alappillére azonban az Albániával kialakított jó viszony. Ennek jegyében minden segítséget megad Tiranának ahhoz, hogy nemzetközileg is elismerést nyerjen. Példa értékűen létesített állami egyetemi ösztöndíjakat albán diákok számára, és gimnáziumot alakított Tiranában. Tizenöt éves gazdasági együttműködésre kötelezte magát. Intenzív légijárat működik a két ország között. Mélyreható és sokoldalú a katonai együttműködés is.

A mostoha természeti adottságok következtében mind a mai napig viszonylag kevés jól funkcionáló kereskedelmi út és vasút köti össze a balkáni országokat. E fölismerést most – török kezdeményezése – tettek is követik: a Dunán két hidat építenek Bulgária és Románia között, Szkopje és Szófia között végre vasút fog közlekedni, az albán Durrës kikötővároshoz autó és vasúti útvonalakat építenek ki nemsokára, Szófia és Isztambul között autópálya létesül stb.

Végül meg kell említeni Oroszország és a balkáni államok viszonyát is. Az ortodox vallási azonosság régi diplomáciai adu az oroszok kezében. Ez eleve szolidárisá teszi őket Szerbiával és – elvileg – Görögországgal és Romániával is. Éppen az ő ellenkezésük miatt csak 1994 februárjában ismerte el az orosz kormány hivatalosan Makedóniát. Az orosz-török kapcsolatok hosszú távúnak indulnak. Oroszország szorgalmazza a meleg tengerek felé kijáratot biztosító (Boszporusz – Dardanellák) Törökországgal a gazdasági kapcsolatokat, s ebbe az orosz fegyverreladás is beleértendő.

A hagyományos balkáni, kaukázusi, közép-ázsiai befolyási zónákért folytat békés versengést az egymással is kooperáló orosz és török hatalom.

Gangloff, Sylvie: La Turquie dans le réseau balkanique. = Relations Internationales et Stratégiques, 1994. 15. no. 63-76. p.

K.J.

Svájc hétszázadik születésnapja

Svájc 1991-ben ünnepelte hétszázadik születésnapját. Az ünnep előkészületei már 1970-ben elkezdődtek. A két évtizedes társadalmi vitában kiderült, hogy sokkal érdekesebb a svájci nemzet jelenlegi állapotát bemutatni, mint a múlt dicsőségét.

Általában is fontos politikai kérdés, hogy az uralkodó elit miként alakítja a nemzeti identitást, esetleg szembekerülve a helyi lakosság idegenkedésével is, amely regionális tudattal rendelkezik. A 19. századi Gottsched és Herder 'nemzet'-ideájának elterjedéséhez némileg hasonló módon, de még a 18. században, történt az a kísérlet, amely a svájci nacionalizmus magvainak a városi patrícius polgárság tudatába plántálására irányult (Helvetische Gesellschaft-csoport). Ez a nacionalizmus azonban együtt élt az általános humanizmus eszméjével, bár meg is haladta azt. A modern nemzet kialakításában a nacionalizmus olyan – sikertelen – politikai elemként jelentkezett, amely messze felülmúlta a polgárság érzelmi ráhangoltságát, s így az azonos polgárjogok felől nézve az általa hirdetett egyetemesség a feudális hagyományok mentsvárának tűnhetett.

A 19. századi Svájc igazi nacionalizmusa a hazai és nemzetközi kiállításokon manifesztálódott. A nagymérvű technikai fejlettségnek egy stilizált parasztházban való vagy akár egy egész falu háttérként alkalmazott bemutatása többféle üzenetet is hordozott a múlt és jelen, a falu és város kapcsolatáról a történelmi folytonosságot tekintve. A különböző kantonok pavilonjai, a különböző népviseletbe öltözött közreműködők csoportjai a 20. századi kiállításokon-vásárokon is a svájci patriotizmust állították a középpontba.

A huszonöt évenként megrendezésre kerülő országos kiállítás egybeesett az I., illetve a II. világháború körüli esztendőkkal. Ekkor a svájciak leginkább a Németországtól való távolságot hangsúlyozták. Az 1964-es kiállítás minden korábbinál jobban reprezentálta a technikai haladást, az 1989-est pedig már – magától értetődően – a hétszázadik születésnap jegyében rendezték.

A 19. század végi ún. történelmi fesztiváljátékok mondandója inkább a kantonális nacionalizmus felé hajlott, egy-egy város történetének felidézésére korlátozódott (pl. Bern vagy Basel). E regionális tendencia miatt is elképzelhető, hogy a hétszázadik évfordulóra az egységes nemzet képének bemutatását célzó kiállítás milyen parázs vitákat szült.

Törökország Makedónia első számú támogatója a nemzetközi politikában. 1993-ban gazdasági-kereskedelmi együttműködési, majd kulturális együttműködési szerződést kötött a két ország. Nem kétséges, hogy a makedóniai török kisebbségre igencsak pacifikáló hatású ez a tény.

Időközben Bulgária is fölismerte a kisebbségekre jótékony hatást gyakorló egyezmények jelentőségét, és 1992. májusában jószomszédi, baráti és biztonsági együttműködési egyezményt írt alá a török állammal. A katonai együttműködés kérdésében csak valamivel később, 1994-ben sikerült megállapodniuk. Fontos a nemzetközi terrorizmus és kábítószer-kereskedelem elleni összehangolódásuk is.

Jóllehet számos gazdasági szerződés köti egymáshoz a két felet (Szófia pl. török üzemanyagot és elektromos áramot is kap), török-bolgár tengely kialakításáról egyelőre nincs szó, nem utolsósorban Szófia máig tartó, történelmi eredetű bizalmatlansága miatt.

A háborús konfliktus Makedóniára lehetséges áttérjedését megakadályozandó, Szófia megerősítette kapcsolatát Athénnal is. Továbbá barátsági szerződést kötött Romániával (1992 jan.) és albániával (1993 febr.).

Törökország Romániával ugyancsak több vonatkozásban szorgalmaz együttműködést. Katonai, politikai-gazdasági, kábítószer-kereskedelem elleni, egészségügyi, kereskedelmi stb. témák. A román iparba kitartóan és nagy erővel investáló a török fél.

A török diplomácia alappillére azonban az Albániával kialakított jó viszony. Ennek jegyében minden segítséget megad Tiranának ahhoz, hogy nemzetközileg is elismerést nyerjen. Példa értékűen létesített állami egyetemi ösztöndíjakat albán diákok számára, és gimnáziumot alakított Tiranában. Tizenöt éves gazdasági együttműködésre kötelezte magát. Intenzív légijárat működik a két ország között. Mélyreható és sokoldalú a katonai együttműködés is.

A mostoha természeti adottságok következtében mind a mai napig viszonylag kevés jól funkcionáló kereskedelmi út és vasút köti össze a balkáni országokat. E fölismerést most – török kezdeményezése – tettek is követik: a Dunán két hidat építenek Bulgária és Románia között, Szkopje és Szófia között végre vasút fog közlekedni, az albán Durrës kikötővároshoz autó és vasúti útvonalakat építenek ki nemsokára, Szófia és Isztambul között autópálya létesül stb.

Végül meg kell említeni Oroszország és a balkáni államok viszonyát is. Az ortodox vallási azonosság régi diplomáciai adu az oroszok kezében. Ez eleve szolidarissá teszi őket Szerbiával és – elvileg – Görögországgal és Romániával is. Éppen az ő ellenkezésük miatt csak 1994 februárjában ismerte el az orosz kormány hivatalosan Makedóniát. Az orosz-török kapcsolatok hosszú távúnak indulnak. Oroszország szorgalmazza a meleg tengerek felé kijáratot biztosító (Boszporusz – Dardanellák) Törökországgal a gazdasági kapcsolatokat, s ebbe az orosz fegyvereladás is beleértendő.

A hagyományos balkáni, kaukázusi, közép-ázsiai befolyási zónákért folytat békés versengést az egymással is kooperáló orosz és török hatalom.

Gangloff, Sylvie: La Turquie dans le réseau balkanique. = Relations Internationales et Stratégiques, 1994. 15. no. 63-76. p.

K.J.

Svájc hétszázadik születésnapja

Svájc 1991-ben ünnepelte hétszázadik születésnapját. Az ünnep előkészületei már 1970-ben elkezdődtek. A két évtizedes társadalmi vitában kiderült, hogy sokkal érdekesebb a svájci nemzet jelenlegi állapotát bemutatni, mint a múlt dicsőségét.

Általában is fontos politikai kérdés, hogy az uralkodó elit miként alakítja a nemzeti identitást, esetleg szembekerülve a helyi lakosság idegenkedésével is, amely regionális tudattal rendelkezik. A 19. századi Gottsched és Herder 'nemzet'-ideájának elterjedéséhez némileg hasonló módon, de még a 18. században, történt az a kísérlet, amely a svájci nacionalizmus magvainak a városi patrícius polgárság tudatába plántálására irányult (Helvetische Gesellschaft-csoport). Ez a nacionalizmus azonban együtt élt az általános humanizmus eszméjével, bár meg is haladta azt. A modern nemzet kialakításában a nacionalizmus olyan – sikertelen – politikai elemként jelentkezett, amely messze felülmúlta a polgárság érzelmi ráhangoltságát, s így az azonos polgárjogok felől nézve az általa hirdetett egyetemesség a feudális hagyományok mentsvárának tűnhetett.

A 19. századi Svájc igazi nacionalizmusa a hazai és nemzetközi kiállításokon manifesztálódott. A nagymérvű technikai fejlettségnek egy stilizált parasztházban való vagy akár egy egész falu háttérként alkalmazott bemutatása többféle üzenetet is hordozott a múlt és jelen, a falu és város kapcsolatáról a történelmi folytonosságot tekintve. A különböző kantonok pavilonjai, a különböző népviseletbe öltözött közreműködők csoportjai a 20. századi kiállításokon-vásárokon is a svájci patriotizmust állították a középpontba.

A huszonöt évenként megrendezésre kerülő országos kiállítás egybeesett az I., illetve a II. világháború körüli esztendőkkel. Ekkor a svájciak leginkább a Németországtól való távolságot hangsúlyozták. Az 1964-es kiállítás minden korábbinál jobban reprezentálta a technikai haladást, az 1989-est pedig már – magától értetődően – a hétszázadik születésnap jegyében rendezték.

A 19. század végi ún. történelmi fesztiváljátékok mondandója inkább a kantonális nacionalizmus felé hajlott, egy-egy város történetének felidézésére korlátozódott (pl. Bern vagy Basel). E regionális tendencia miatt is elképzelhető, hogy a hétszázadik évfordulóra az egységes nemzet képének bemutatását célzó kiállítás milyen parázs vitákat szült.

Három nagy kérdés köré csoportosították a témát: "mit is fogunk csinálni 1991-ben?", "miért éppen ezeket a tevékenységeket választottuk?", s végül "milyen forrásokból, mit és hol teszünk?" Takarékoskodás és az egymást át fedő témák szóltak az évforduló és az országos kiállítás egyidejű megrendezése mellett. Egy csípős bíráló szerint viszont a "lelkek vására" és a születésnap kizárja egymást. A konszenzus legkönnyebben a múlt, a hazafias tartalmú, a múlt században olyan népszerű fesztiváljátékok bemutatásának kérdésében jött létre.

A hagyományos nemzeti hősök szerepeltetése már korántsem volt egyértelmű (Tell Vilmos vagy Arnol Winkelried élt-e egyáltalán?), de más személyiségek reprezentativitása köré is kérdőjelek gyűltek (pl. Otto Marchi, Max Frisch). Abban mindenestre sikerült megállapodni, hogy a 19. századi, dicsfényben szereplő múlt képei helyett inkább csak kiindulásnak kell tekinteni a múltat a jelen, illetve a jövő Svájcának bemutatásában.

Az 1991-es kiállítás terveit "a kicsi a szép" koncepció jellemezte. Az 1973-as olajválság, a növekedés határainak felismerése után ez nem volt különösebben meglepő. Kevésbé nyilvánvaló okokból a helyszínek inkább a vidéki (katolikus) környezetbe tevődtek át a megszokott városi színtérről.

A rendezők mindenképpen hangsúlyozni akarták az 1964 óta végbement felfogásbeli változásokat, a "jobb és humánusabb társadalomért" tett erőfeszítéseket, valamint az "új lakosok integrálódását a közösségekbe". A "közös svájci vonások" kissé vérszegény módon így fogalmazódtak meg: 1./ A svájciak nem szükségképpen gondolkoznak és éreznek egyformán. 2./ A svájciak sok mindennek a végére tudnak járni, de nem birkóznak meg mindennel. 3./Svájc a világ része. 4./Svájc valósága hosszas fejlődés eredménye. 5./Az órák ma "gyorsabban járnak". 6./Az élet különféle területei átfedik egymást.

A témákat az emberi szükségletek és a rájuk adott válaszok dialógusára fűzték fel. A korábbi kiállításokkal ellentétben elsősorban a társadalmat kívánták bemutatni és csak azután az ipart. Így – meglepő módon – a technikailag fejlett társadalom képe az éhség, betegség, tudatlanság és szegénység körül bontakozott ki. A megoldatlanságok ezáltal határozottan szembeszökvé váltak.

Vitás volt a "nemzeti szolidaritás" ábrázolásának mikéntje: Tell Vilmos vagy Helvetia női alakja fejezi-e ki aktuálisabban?

A konzervatív politikai kultúrájú ország szívesen mutatja mindig úgy magát kissé, ahogy a Nemzeti Utazási Iroda prospektusain ábrázolják: kemény munkára született, csodálatos alpesi környezetben élő népként.

Az iparilag fejlett Svájc arra a konszenzusra jutott, hogy egységét a különbözőségeken fejezi ki, mégpedig olyan nagy témákban, mint kultúra, természet, sport, egymás mellett élés a rájuk vonatkozó projektek bemutatásával. Hat központi kantonnak javasolták a "működési kör", illetve a "téma" kibontását. Ide tartozhatott a bicikliút kiépítésétől kezdve a modern,

alpesi tejfarm berendezéséig bármi. A rendezők és a politikusok izgatottan várták, milyen kreatívan fog megnyilvánulni ezáltal a nemzeti génusz?

Nem könnyű egyszerre szerepeltetni az elért eredményeket, ugyanakkor tartózkodni az öntömjenezéstől, azaz a gazdagság és jámborság együttélését egy helyütt bemutatni. Nem kevésbé problematikus a protestantizmus egyik szülőházájában elismerni vallás és nacionalizmus hasonló vonásait, ugyanakkor különböző voltát. Nemzeti liturgia született a történelmi mítosz elkerülhetetlen ábrázolására. Különös, hogy egyre inkább szakrális kifejezések jelentek meg a nemzet fogalmához kapcsolódóan, ugyanakkor egyre világiasabb terminológia vált használatossá vallási ügyekben.

A helyi vezetők a centralizált megoldások helyett a "kantonális szellem" megtartására törekedtek. Schwyz (mely a 600 éves születésnapot rendezte) és Luzern között kötélhúzás támadt a jódli-fesztivál megrendezésének helyét illetően. Földrajzi-politikai értelemben salamoni ítélet született, miszerint Schwyzben tartják a születésnap ünnepségeket és Luzernben a régió kiállítását (e föderatív szintű döntést az érdekelt felek végül is nem vették figyelembe).

Furcsa, hogy a szponzorálást összehangoló CH 91 alapítványhoz (1984-ben hozták létre) Luzern egy fillérrel sem csatlakozott. Az alapítvány, hosszas bizalmi válságot követően, 1987-ben az összes résztvevő egyetértésével megszűnt. A logikus következtetés az volt, hogy ezután a szövetségi kormány bejelenti az évforduló és a nemzeti kiállítás egyidejű megrendezésének lehetetlenségét.

A hészázadik évforduló megünneplésére végül "elmélkedő csoport" alakult, mely meghirdette az 1998-ban Ticinoban tartandó, "Négy Kultúra Fesztiválját", egybekötve a francia kantonok "Nemzetközi Szolidaritás" fesztiváljával és a Konföderáció saját születésnapjával – vagyis a száz évvel ezelőtti szervezés ismétlődik meg.

A konklúzió tehát: míg a nemzet múltja egységben mutatható be, a jelene korántsem. Az ország intérményei olyan maguktól értetődően jól működnek, hogy nincs szükség semmiféle emocionális húrok pengetésére. Azaz a svájci állam és a svájci nemzet szétválaszthatatlan. Napjaink nacionalista konfliktusai közepette ez egyszóvaló eset.

Bendix, John: Switzerland's 700th Anniversary: the politics of negotiating a cultural display. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 21. vol. 1994. 1-2. no. 33-44. p.

K.J.

A nemzetiségi arányok változásai a Baltikumban

A balti államokban honos etnikumok létszámának alakulását elsősorban a népszámlálások eredményeire támaszkodva vizsgálhatjuk. Figyelembe

kell venni azonban a területmódosulásokat, amelyek eredményeként Litvánia területe nagyobb, a másik két államé viszont valamivel kisebb, mint 1939 előtt volt. Az 1940-es években a háború és az impériumváltások nyomán mindhárom állam népessége hatalmas veszteségeket szenvedett, ugyanakkor tömegesen áramlott be a Szovjetunióból az erőltetett iparosításhoz szükséges munkaerő. A nemzetiségi összetétel változása így drámai méreteket öltött: az utolsó békeévhez képest 1959-re az észtek aránya 88%-ról 75%-ra, a letteké 80%-ról 62%-ra süllyedt. A litvánok aránylag magas természetes szaporulatának köszönhetően az ő számarányuk csökkenése minimális volt (81%-ról 79%-ra).

Közvetlenül a háború után egy rövid ideig mindhárom nép számaránya felülmúlta a háború előttit (a zsidók és a cigányok kiirtása, majd a balti németek elűzése, illetve a lengyelek "repatriálása", azaz kitelepítése után), 1948-49 azonban mintegy 200 ezer embert, főleg parasztokat deportáltak Oroszország keleti részének büntetőtáborába, s egyidejűleg megkezdődött a betelepítés: 1955-ig mintegy 1 millió fő érkezett a balti köztársaságokba. Az 1959-es első szovjet népszámlálás előtti időszakról azonban mindmáig nincsenek megbízható adatok. Az ezt követő időszak fontosabb adatait a szerző táblázatokban is áttekinti.

Az 1959 utáni 30 évben a litvánok száma 2,1-ről 2,9 millióra (36%-kal), a letteké 1 millió 298 ezerrel 1 millió 388 ezerre (7%-kal), az észteké pedig 893 ezerrel 963 ezerre (8%-kal) nőtt saját köztársaságukban Sokkal dinamikusabban gyarapodott azonban az orosz, ukrán és belorusz (együttesen: keleti szláv) nemzetiségűek aránya: 62, 73, illetve 103%-kal. Ennek eredményeként a három köztársaság európai viszonylatban vezető helyen áll a nem belföldi születésű lakosok arányát tekintve (ha nem számítjuk az olyan miniállamokat, mint Monaco vagy Liechtenstein).

1989-ben a balti államok 7,9 milliós összlakosságának 67%-át tette ki a három fő nemzetiség, és egyharmadra rúgott az oroszok, az egyéb keleti szlávok, a lengyelek és más kisebbségek együttes aránya. Az oroszok összlétszáma több mint 2,1 millió, ezzel a második legnagyobb etnikummá váltak a Baltikumban A lengyelek zöme (mintegy 260 ezer) Litvániában él. A zsidók összlétszáma 60 ezer körül van, de folyamatosan csökken a kivándorlás és az asszimiláció következtében. Az évszázadokon át jelentős súlyt képviselő balti németység mára gyakorlatilag eltűnt, jóllehet pl. Riga a múlt században még nagyobb részt német város volt.

Az arányokat tekintve 1959 után tovább süllyedt a három fő nemzetiség közül az észtek és a lettek súlya saját államukban (61,5 illetve 52%-ra), és a lettek közel álltak ahhoz, hogy kisebbségbe kerüljenek Lettországbán. A litvánok aránya lényegében nem változott. Az okok nemcsak a betelepülésben, hanem az észtek és a lettek alacsony, illetve a litvánok jóval kedvezőbb természetes szaporulatában is keresendők.

Átmeneti javulás után az utóbbi években ismét jelentősen csökkent a balti államokban a szülési kedv. Észtország és Lettország lakossága lassan

fogyatkozik, és a közeljövőben ez a folyamat aligha változik meg. A kisebbségek, köztük az oroszok aránya mindhárom államban fokozatosan csökken, főleg az orosz alakulatok kivonása és sokak hazatelepülése, illetve az asszimiláció miatt. Ez utóbbi folyamat kilátásait jelzi, hogy a vegyes házaspárok nagyobbik fele valamelyik balti nemzetiséget, s nem az orosz választja napjainkban (ellentétben a szovjet korszak néhány évtizedével). Ezt erősítve a balti nyelvek ismerete is terjed, hiszen az újonnan függetlenné vált köztársaságokban ez az állampolgárság megszerzésének, de általában az érvényesülésnek az előfeltételévé vált a más nemzetiségűek számára.

A kisebbségek, különösen az oroszok csekély helyi nyelvismeretén kívül (az észtek a helyi oroszok 14%-a, a lettek 21%-uk, míg a litvánok 35%-uk beszélték) azok területi koncentrálódása okoz gondokat a balti államoknak. A fő nemzetiségek aránya ugyanis a falusi lakosság körében jelentős, az ipari körzetekben és a városokban aggasztóan alacsony. Észtországban a városi lakosságnak csak 51%-a tartozik a többségi nemzethez, a lettek, a maguk 44%-ával kisebbségben vannak a városokban, egyedül a litvánok 76%-os városi aránya áll közel országos arányszámukhoz. Még kedvezőtlenből alakult át a fővárosok lakosságának összetétele a szovjet korszakban: Riga lakosainak csak 36,5%-a lett nemzetiségű, Tallinnban is kisebbségben vannak az észtek (47%), és Vilniusban csak 1989-ben került újra minimális többségbe a litván lakosság (50,5%).

A függetlenség újbóli elnyerése óta a balti nemzetek arányszáma nem csökkent tovább, sőt némileg emelkedett. Az elmúlt félszázad megpróbáltatásai azonban tartós nyomot hagytak, hiszen az észtek és a lettek lélekszáma saját köztársaságukban (mintegy 30 ezerrel, illetve 100 ezerrel) még ma is elmarad az 1939-es létszámuktól, és a két nemzet jelenlegi negatív természetes szaporulata mellett aligha fogja azt hamarosan újra elérni

Zvindrins, Peteris: Changes of Ethnic Composition in the Baltic States. = Nationalities Papers, 22. vol. 1994. 2. no. 365-377. p.

Ba. K.

A fehéroroszok identitása

A Szovjetunió felbomlása nyomán ismét függetlenedett nemzetek közül a fehéroroszok azonosságtudata a legbizonytalanabb, ami saját történelmük elégtelen ismeretében és anyanyelvük pallérozatlan, általánosnak korántsem mondható használatában is megmutatkozik.

E körülmények folytán igen nagy felelősség hárul (egyéb értelmiségiek mellett) a történészekre, akik azonban meglehetősen nehéz helyzetben vannak. Ennek egyik oka, hogy a függetlenség kikiáltásáig nem ismerhették meg a szomszéd államok, főként Litvánia és Lengyelország történéseinek munkásságát, és a fehérorosz levéltárak anyagai is zárva maradtak előttük.

A másik ok, hogy a fehérorosz történelemnek még nagy vonalakban sincs közkeletűen elfogadott verziója, s ezért jobb híján 70-80 éve keletkezett s azóta részben már elavult szintézisekből, így Waclaw Łastouski Fehéroroszország rövid történetéből (Karotkaâ gistoriâ Bielarusi) és Arkadzij Smolic történeti földrajzként elhíresült Fehéroroszország földrajzából (Geografia Bielarusi) kénytelenek meríteni, ami nem mindig jár megnyugtató eredménnyel. (Az említett műveket 1993-ban faximile kiadásban tették újonnan közé.)

Nem véletlen, hogy az illetékes minisztériumok, tudományos akadémiai és felsőoktatási műhelyek (Fehérorosz Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Minszki Egyetem) igencsak intenzíven törődnek a közelmúlt fehérorosz valóságának mielőbbi feltárásával. A legjobb fehérorosz történészek (A. Trusau, H. Sahanovic, T. Strzemboš) kutatásai új alapművek közeli megjelenésével kecsegtetnek.

A kutatási részeredmények publikálására több kiadó (Adradzennie, Zvi-azda) és folyóirat (Nioman, Spadcyna, Bielaruski historycny casopis) is rendelkezésre áll. Megjelent egy nagy vállalkozás, a Fehérorosz történelem enciklopédiája (Encyklopedia historii Bialorusi) első kötete is.

Mindazonáltal – különösen ismeretterjesztő szinten – a politizálás is bevonul a fehéroroszok azonosságtudatának alakításába. Egyik forrásunk egy "orosz párti" és egy "fehérorosz centrikus" kiadványra hívja fel a figyelmet.

Az "orosz párti", egyszersmind orosz nyelvű kiadvány a Fehéroroszország története, kérdések és válaszok (Istoriâ Bielarusi, voprosy i otvety) címet viseli. Bízvást tekinthető az elmúlt idők csökevényének. Amikor az iparosítás, a kollektivizálás, a világháború kérdései vetődnek benne fel, a válaszokban mintha az SZKP rövid történetének stílusa és mondanivalója térne vissza. A kiadvány alig foglalkozik a közelmúlttal, a köztársaság függetlenségével.

Egészen más a Fehérorosz Nemzeti Front égisze alatt megjelent fehérorosz nyelvű kiadvány, a Száz kérdés és felelet Fehéroroszország történetéből (100 pytanniav i adkazaw z gistorii Bielarusi), amely tizenvalahány szerző műve. Ez antikommunista bállítottóságú, s nem fél a "kényes kérdések" megbeszélésétől sem (pl. hogyan küzdöttek a fehéroroszok az orosz uralommal, miért található lengyelek az országban, hogy s mint alakult ki a Vilnius-kérdés stb.). A kiadvány, már csak a sok szerző miatt is, szükségképpen egyenetlen színvonalú. De azért is az, mert az egészen újkori kérdésekkel kapcsolatban inkább az emóció, mint az objektivitásra való törekvés vezette egyik-másik szerző tollát. A régebbi múlttal foglalkozó részek mindenesetre objektívebbek, bár a "kisnemzeti kisajátítás" ördöge itt sem alszik (pl. attól még nem lesz törzsökös fehérorosz Báthory István, ha Ściapan Baturának keresztelik el stb.).

A kritikai megjegyzések ellenére fény: a fehérorosz nyelvű kiadvány legalább megkísérli az eseményeket úgy szemlélni, amely elősegíti egy

plauzibilis nemzeti azonosságtudat kialakítását, szemben az orosz nyelvűvel, amely szolgálalkú.

Végül megjegyzendő: mindkét kiadvány 50-50 ezer példányban jelent meg. A kérdés: melyikből fognak inkább meríteni a pedagógusok és a tanulók, illetve melyik használatát fogják ajánlani a művelődési osztályok. Az iménti kérdésből egy származék kérdés is adódik: ugyan merre visz majd a fehérorosz állam útja?

Hlebowicz, Adam: Białoruskie historie. = Wieź, 37. rok, 1994. 7. no. 160-163. p. Kazanecki, Pawel: Białoruskie historie inaczej. = Wieź, 37. rok. 1994. 7. no. 164-165. p.

F.T.

A nyugat-európai muzulmán kisebbségek

Az Európai Közösség államaiban az 1979-es iráni forradalmat követő időszakban, az iszlám fundamentalizmus és a hozzá közel álló rezsimek erősödése nyomán jelentkeztek a muzulmán (moszlim) vallású bevándorlók, vendégmunkások és hozzátartozóik gyorsan növekvő létszámával kapcsolatos aggodalmak, bár a tagországok és környezetük véleménye egyre több kritikus kérdésben tért el egymástól (Rushdie-ügy, Öböl-háború, Bosznia). Mindez kölcsönös bizalmatlanságot keltett. A felszínes vélekedéssel ellentétben azonban a nyugat-európai muzulmán közösségek távolról sem képeznek monolit, befelé forduló és környezetükkel szemben álló tömböt, hanem belsőleg és lakóhelyük, befogadó államuk szerint is erősen tagoltak.

Az 1945 utáni három nagy migrációs hullám mindegyikében érkeztek muzulmán vallásúak Nyugat-Európába. Az első hullám a háború utáni rendezéssel és a gyarmatok felszabadulásával függött össze, s jellemzője (a 9 millió német áttelepítése mellett) pl. 1 millió algériai érkezése Franciaországba vagy 350 ezer indonéziai Hollandiába. A második hullámban a vendégmunkások és családjaik milliói érkeztek. Végül a harmadik hullámot a menekültek képezik, akik 1985-től egyre nagyobb számban érkeznek, főleg Boszniából.

Ma mintegy 23 millió muzulmán él Európában. Ebből 11,5 millió Oroszországban, 5 millió a Balkán államaiban (a mongol, illetve oszmán hódoltság maradványaként). A harmadik csoport a nyugat-európai vendégmunkásoké, amely 1950-es és 70-es évek között alakult ki, a negyedik pedig a muzulmán vallású menekülteké.

A nyugat-európai muzulmán közösségek létszámát gyakran eltúlozzák a becslések. A vizsgálatot nehezíti, hogy némely országokban (pl. Franciaországban) a felekezeti hovatartozást magánügynek tekintik, s azt a népszámlálási adatok nem tartalmazzák. Ami az egyes államok adatait illeti, Franciaországban 2,7 millióra tehető a muzulmán vallásúak száma, akiknek túlnyo-

mó része észak-afrikai (maghrebi) eredetű, noha növekedőben van a délebbi (szubszaharai) volt francia gyarmatokról származók aránya is. Nagy-Britanniában 40 év alatt (1951-től) 23 ezerről kb. 1 millióra emelkedett a muzulmánok száma, akiknek 75%-a az indiai szubkontinensről származik. Németország muzulmán lakossága a legújabb keletű, és több mint 80%-ban törökökből áll, akik államközi megállapodás alapján, vendégmunkásként érkeztek: 1961-től 30 év alatt 6700-ról csaknem 1,7 millióra nőtt a számuk, és ma már a 2 millió is túljutott. Igaz, a Törökországból érkezők nem mind törökök, hiszen legalább 400 ezren kurd nemzetiségűek. Belgiumban 250, Hollandiában 450 ezerre tehető a muzulmán közösség létszáma, míg Svájcban mindössze 90 ezerre. Új jelenség, hogy a hagyományosan kibocsátó államnak számító dél-európai országok felé is megindult a muzulmán betelepülők és menekültek áradata: Olaszországban pl. valószínűleg 250 ezer körül jár a legális és illegális muzulmán (észak-afrikai és albán) külföldiek száma, Spanyolországban pedig legalább 100 ezere tehető.

A muzulmán közösségekre korábban jellemző férfi túlsúly fokozatosan mérséklődik a hozzátartozók beáramlásának és a helyi születésű gyermekek természetes nemi megoszlásának következtében. A közösségek stabilizálódását jelzi a mecsetek létesítése (Nagy-Britanniában 30 év alatt 6-ról 400-ra, Németországban pedig nulláról 1000-re nőtt a számuk). A hazatérési szándék nem jellemző a szóban forgó kisebbségekre, különösen az Európában született vagy felnőtt újabb nemzedékekre nem. Fokozza a köztük és a befogadók közötti konfliktus lehetőségét a kulturális eltérésekhez vagy vallási előírásokhoz való ragaszkodásuk (pl. a kötelezően világi francia iskolákban), illetve az, ha következetesen megtagadják tőlük (pl. Németországban) az állampolgárságot.

A folyóiratszám másik tanulmánya a németországi (1,8 millió) és a hollandiai (214 ezres) török közösség fejlődését veszi szemügyre. Az első generáció, az érkezőké, az otthonihoz lehetőleg hasonló körülményeket akart magának teremteni, amikor hosszabb európai tartózkodásra rendezkedett be. Mivel hagyományaik legfőbb szabályozója az iszlám, a törökök legelső intézményei a Korán-iskolák voltak.

Ezekhez járultak a mecsetek, amelyek nemcsak a közösség növekedése, hanem a belső viták, szakadások nyomán is szaporodtak. A török szervezeteknek két fő típusa alakult ki: egyrészt a Diyanet hálózata, amelyet a török kormány azonos nevű vallásügyi hivatala irányít, másrészt a Törökországban részben betiltott fundamentalista irányzatú szervezetek szövetsége, amelyek között legjelentősebb a Milli-Görüs, legradikálisabb az ICCB. Kezdetben az utóbbiak befolyása igen erős volt, ám a török kormány felismerte a potenciális veszélyt (hogy pl. külföldről hazautalt pénzekkel a kormányellenes mozgalmakat támogatják, és fokozta erőfeszítéseiket, aminek következtében a Diyanet befolyása ma már felveszi a versenyt a többi szervezettel).

A törökök új, második nemzedéke azonban már csak részben érdeklődik a hazai fejlemények iránt. Erőfeszítései nem a hazatérés céljával folytatott vagyongyűjtésre irányulnak, hanem sokkal inkább a német vagy holland társadalomban elérhető sikerre, érvényesülésre. Nem a vallásoktatás érdekli őket, hanem azok a tanfolyamok (nyelv, számítástechnika stb.), amelyek ezt, illetve egyszerűen az elhelyezkedést segítik elő. Az iszlámot liberális módon értelmezik, úgy, hogy annak előírásai ne gátolják integrálódásukat a befogadó társadalomba. Mindez főleg a Diyanet irányzatához tartozókra jellemző.

A két török közösség helyzetének és perspektíváinak különbségei a holland és német politikai kultúra eltéréseiből adódnak. Hollandia hagyományosan több pillérű társadalom, amelyben a katolikus, protestáns, liberális és szocialista meggyőződésű csoportok kiépítették teljes intézményrendszerüket, s ezek egyike sem tarthat számot domináns szerepre. Ezért, ha vonakodva is, a holland kormány fokozatosan lehetővé teszi a bevándorló kisebbségi közösségek integrálódását, sajátosságaik megőrzése mellett és az állampolgárság megadását sem nehezítve.

A sokkal központosítottabb német társadalom a párhuzamos intézményrendszert nem tolerálja, és a kormány álláspontja szerint Németország nem lehet a bevándorlás célországa. Ezért elvben csak német származásúak jogosultak az állampolgárságra. Mindebből következően a hollandiai iszlám intézmények tevékenysége része lehet a társadalmi közéletnek, és hídként szolgálhat tagjaik számára a többségi társadalom felé, míg Németországban a török kisebbség tagjai vagy vállalják a teljes asszimilációt, vagy pedig – ha kitartanak saját szervezeteik, intézményeik mellett – a többségi társadalomtól való tartós elszigeteltséggel kell számolniuk.

Peach, Ceri - Glebe, Günther: Muslim Minorities in Western Europe. + Doornik, Jeroen: The Institutionalization of Turkish Islam in Germany and The Netherlands: a comparison. = Ethnic and Racial Studies, 18. vol. January 1995. 1. no. 26-45, 46-63. p.

Ba. K.

A skót nemzeti mozgalom esélyei

Skócia, Wales és Írország Európa és Nagy-Britannia ún. kelta periferája. Történelmi sorsukat, a szűkebb brit birodalom részévé válásukat gyakran nevezik "belső gyarmatosításnak". Az angol szerző nézete szerint azonban túlzott leegyszerűsítés lenne a gyarmatosítás egyik eseteként értelmezni a skót-angol viszonyt vagy a walesi történelmet.

A skót függetlenségnek valóban vége szakadt az 1707-es egyesülési törvénnyel, ám ez távolról sem jelentette a skót hagyományok és intézmények felszámolását. Erre az angolok nem törekedtek: fennmaradt a skót pénzverde, a jogrendszer, az egyetek, az önkormányzatok és a skót

egyház. Gazdasági téren pedig a skót kereskedők bekapcsolódhattak a jövedelmező gyarmati kereskedelembe. A skót Alföld jómódú polgársága ezért elfogadta, s mintegy a fejlődésért fizetendő árnak tekintette az egyesülést. Az egyesülés hátterében azonban meghúzódott egy másik, kevésbé ismert hatalmi és egyben kulturális konfliktus, a kelta nyelvű, pikt törzsi hagyományokat őrző skót Felföld és a fejlettebb, városias, korán angolosodó Alföld évszázados versengése az ország feletti döntő befolyásért. Az angolok természetesen a hozzájuk közel álló skót alföldi törekvéseket támogatták, s ez a felföldi kelta (gael) nyelvű kultúra visszaszorulását is eredményezte, különösen 1745, az utolsó Stuart-párti felkelés leverése után. Ma a skót lakosság mintegy 2%-a beszéli az ősi nyelvet a Felföldön és a szigeteken.

A walesi felső és középosztály hasonló módon viszonyult a brit birodalomba való betagozódáshoz, a maga körében tudatosítva annak előnyeit. A brit demokratikus intézmények megszilárdulása a 18-19. században, továbbá az angolok részéről tanúsított tolerancia ugyancsak kedvezően hatott a kelta perifériára (ami a skót és walesi származású köztisztviselők, politikusok karrierjét is lehetővé tette). Míg az angolok a birodalomban betöltött vezető szerepüket mintegy kompenzálva bizonyos mértékig még saját nemzeti identitásukról, az angolságról is lemondtak, s a közös brit identitást hangsúlyozták inkább, addig a skótok, a walesiek és az írek mindig kiemelték sajátosságaikat.

A peremvidékek háttérbe szorulását azonban elkerülhetetlenné tette a demográfiai arányok felbillenése Anglia javára. Anglia lakossága 1801 és 1975 között 9-ről 49 millióra emelkedett, míg Skóciáé 1,6-ról 5,2 millióra, Walesé pedig fél millióról 2,8 millióra. Az ipari fejlődés és a brit birodalom gazdagodása létrehozta az élenjáró skót és walesi iparvidékeket is, ám az országos szintű szociális, oktatási, gazdasági problémák megoldására várók sorában Skócia és Wales egyre inkább csak a számos régió egyikeként jelent meg, elveszítve korábbi kiemelt, partneri szerepét Anglia mellett. A helyi igények elhanyagolásának erősödő érzékelése vezetett 1886-ban a skót autonómia (home rule) igényét megfogalmazó egyesület megalakulásához.

Az önálló nemzeti mozgalom azonban periférikus maradt egészen az 1960-as évekig, s a Skót Nemzeti Párt (SNP), amelynek elődje még 1928-ban alakult meg, évtizedekig a marginális pártcskák egyike volt. Ennek magyarázata főleg az, hogy a század első felében a skót és walesi iparvidékeken is éleződő szociális, lakás- és foglalkoztatási gondok képviselőjét a Munkáspárt vállalta el, és a helyi lakosságot éppen ez érdekelte, ami a választások eredményeiben is tükröződött. A nemzeti kérdés, az edinburghi skót parlament létrehozásának jelszava nem játszott fontos szerepet a skót politikai életben.

Az 1960-as években azonban világossá vált, hogy ígéreteit a hatalomra került Munkáspárt nem tudja beváltani, ráadásul a többi országos párthoz hasonlóan jobban hajlik az angol szavazók tömegeinek érdekképviselőre

felé, mint a regionális problémák megjelenítésére. Ekkor jött el az SNP ideje, s a párt élt a lehetőséggel. Nem kezdett hangzatos, érzelmi színezetű nemzeti kampányba, hanem a közös gazdasági érdekek felmutatásán keresztül igyekezett a skót identitást erősíteni a korábbi munkáspárti osztályideológiával szemben, és mérsékelt, reális gazdasági programot kínáló célkitűzéseinek megnyerte még azokat is, akik egyébként nem hívei a skót függetlenség gondolatának. Emellett a párt szívós munkával kiépítette helyi szervezeteinek hálózatát.

Az 1974-es választásokon a SNP a második legerősebb párt lett Skóciában. Az ebből származó lendület vezetett el 1979 februárjában a skót függetlenségi folyamat (a devolúció) jövőjéről megtartott népszavazáshoz, amelyen ennek hívei nem kapták meg a kellő számú szavazatot. Ez a kudarc mégsem gyengítette a pártot, hiszen a konzervatív Thatcher-kormány időszakában Skócia gazdasági problémái súlyosbodtak, felszökött a munkanélküliség, ami a SNP érveit erősítette.

A legutóbbi, 1992-es választásokon a várt áttörés mégis elmaradt. A Munkáspárt és a Liberális Demorata Párt ugyanis egyaránt felmérte a skóciai helyzetet, és ottani kampányában vállalta a nemzeti érdekek képviselését, a skót identitás védelmét, nem utolsósorban az edinburghi skót parlament létrehozásának programját. Ugyanakkor a skót szavazópolgárok előtt különösen vonzóan hangzott az említett két nagy párt "brit nemzetek és régiók" elnevezésű programja, amely sikeresen ellensúlyozta az Egyesült Európába illeszkedő független Skócia SNP által hirdetett gondolatát. A nemzetek és régiók programja tartalmazza a jelentős mértékű nemzeti (skót, walesi) autonómiák (beleértve a saját parlamentet is) megvalósítását, sőt 7 vagy 8 hasonlóan autonóm angliai régió létrehozását. Ez az elképzelés el is nyerte a skót választópolgárok többségének rokonszenvét, hiszen egyrészt az angol régiók eszméjével kiegyensúlyozott megoldást kínál Anglia korábbi túlsúlyának feloldására, másrészt a biztonságos középutat képviseli a függetlenség, az elszakadás sokak szemében némileg kalandor programjával szemben.

Az 1992-es választási eredményekből látható, hogy a skót választók 75%-a olyan pártra adta szavazatát legutóbb, amely támogatja a skót parlament létrehívását. Ezt – a számottevő brit pártok közül egyedüliként – a jelenleg hatalmon levő Konzervatív Párt ellenzi ugyan, előbb-utóbb azonban a helyzetből következő realitásként neki is el kell fogadnia a skótok többsége által támogatott követelményt.

Tong, Raymond: Scottish Nationalism: A View from England. = Contemporary Review, 265. vol. 1994. 1546. no. 247-253. p.

Ba. K.

Az amerikai indiánok gyarapodásának háttere

A sokszor a kihalástól féltett amerikai indiánok száma 1950. és 1990. között 377 ezerről csaknem ötszörösére, 1,96 millióra emelkedett, vagyis lélekszámuk ma nagyobb, mint a népszámlálások kezdete óta bármikor. A demográfus szerző az USA népszámlási adatainak elemzésével vizsgálta ennek a természetes szaporulattal nem magyarázható jelenségnek az okait. (Kutatásának összesített adatai az Alaszka államban élő eszkimó és aleut népesség vonatkozó számait is tartalmazzák.)

A tények megcáfolták azt a korábbi hiedelmet, hogy az indiánok fennmaradása csak az elkülönített rezervátumokban lehetséges ideig-óráig. Ma a magukat indiánnak vallóknak mindössze 21%-a él rezervátumban. A kutatók az indián etnikum renszánjáról beszélnek. E változás kulturális értelemben egybeesik a váltással, amely a közfelfogásban ment végbe: eszerint Amerika már nem az olvasztótégely, hanem a részeinek jellegét, identitását megőrző salátástál képével jellemezhető. Nagyobb és pozitív hangsúlyt nyert az etnikai származás, azon belül az őslakosokhoz kötődő leszármazási kapcsolat. A közvélekedés változásával az indiánok és az európaiak érintkezésére visszavezethető sok milliós keverék népesség egy része hajlamosá vált az őslakos származás vállalására. Ez a mégoly szerény mértékben érvényesülő tendencia a népszámlálásokon jelentős ugrást eredményezett az indiánok lélekszámában.

További tényező, hogy a vegyes származású népesség kevéssé rendelkezik az indiánokra jellemző felismerhető tulajdonságokkal, s így hovatartozása vizuálisan nem egyértelmű: az etnikai identitás vállalása fontosabbá vált ebben a körben. Ebben a tekintetben a vegyes házasságok s a belőlülük származó gyermekek vizsgálata kulcsfontosságú, hiszen a szülők választják a gyermek etnikumát. Márpedig a házasságban élő indiánok 59%-ának házastársa nem indián.

Az eredmények és azok elemzése alapján az USA államainak többségéből két csoport: egy magas és egy alacsony vegyes házassági arányú régió képezhető. Az elsőbe tartozik az államok túlnyomó többsége, 34 állam és a főváros is. Bennük a házas indiánok több mint háromnegyede vegyes házasságban él, a 25 éven aluliaknak pedig már 80%-a. Gyermekeik 40%-a szerepel indiánként, de a két indián szülőtől származó gyermekeknek is csak 47%-a. Ebben a régióban 1960-ban 151 ezer, 1990-ben 928 ezer indián élt, s a migrációs adatok bizonyítják, hogy nagy részük korábban nem vállalta indián származását. A vegyes házasságok magas arányából azonban nem következik az indiánok közeli eltűnése, teljes beolvadása ezekben az államokban. A magukat indiánnak vallók aránya gyorsan fog nőni, párhuzamosan a közvetlen indián felmenők arányának csökkenésével.

Ez a fordított arányosság az etnikai csoportok határvonalának elmosódását, az etnikai hovatartozás diffúz jellegűvé válását jelzi (az emberek több

etnikumhoz tartozhatnak egyszerre). Sokan, akikben már nagyon csekély az indián származás foka, mégis indiánnak fogják vallani magukat mindaddig, amíg ennek társadalmilag legalább jelképes jelentősége lesz. Ennek az etnikai hovatartozásnak azonban nem lesz objektíve megkülönböztető tartalma, tetszőlegesen vállalhatóvá válik, s vállalói gyakorlatilag egyéolvadnak környezetükkel.

Az alacsony vegyes házassági aránnyal rendelkező régióba mindössze hét állam tartozik (Alaszka, Észak-Karolina, Arizona, Új-Mexikó, Montana, Észak- és Dél-Dakota). Ezekben a házas indiánoknak csak negyede él vegyes házasságban, s gyermekeik 57%-a minősül indiánnak. (A két indián szülőtől származó gyermekeknek pedig 85%-a). Ebben a régióban az etnikumok közötti különbségek, akárcsak az indiánok identitásának megkülönböztető összetevői, tartós jellegűek. A vegyes házasságok alacsony aránya jelzi, hogy ezeknek az indián közösségeknek a feloldódásával nem kell számolni, azaz etnikai enklávék formájában továbbra is fennmaradhatnak. Ez lényegében azon múlik majd, mennyiben marad fenn a mai endogámiai arány, s hogy mennyiben válhatnak a csekély mértékben indián származásúak a törzsek tagjává

A két régió adataiból következő hosszabb távú tendencia az, hogy az indián etnikum újrakoncentrálódása megy végbe az őslakosok történelmi centrumaiban, s ezek azonosak az alacsony vegyes házassági arányú régióval. Az e régióba tartozó államok a jövőben még az eddiginél is hangsúlyosabban tölthetik be hagyományos szerepüket az indián populáció centrumaiként, tekintve az indián etnikum sajátosságainak fokozatos elmosódását a többi régió indián lakosságának körében.

Eschbach, Karl: The enduring and vanishing American Indian: American Indian population growth and intermarriage in 1990. = Ethnic and Racial Studies, 18. vol. January 1995. 1. no. 89-108. p.

Ba. K.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Vissza a harmóniához. Lászlóffy Aladár és Kovács András Ferenc költészete a 80-as és 90-es években

Lászlóffy Aladár(1937) költészetéről szólva Cs. Gyimesi Éva nem akar az objektivitás álarca mögé rejtőzni. Bátran szól a kritikus impresszióinak fontosságáról, melyek képessé teszik arra, hogy átengedje magát a szemlélődés csábításának, amellyel Lászlóffy Aladár versei vonzanak és hódítanak. "Mert legjobb költeményeiben megvalósul az a csoda, amire csupán misztikusok és költők képesek, . . . és a tárgyakon áttündöklő az örökkévalóság. "Költészetében szétválaszthatatlanul összefonódik a meghitt termé-

szetközelség és az urbánus környezet történelmi értékterében rögződött kultúra.

A kettő összhangja a humánus teljességének és egészségének létfeltétele. Míg a modern ember úgy érzi, hogy ezek az értékek tragikusan elszakadtak egymástól, addig Lászlóffynál a természeti környezet nem csupán nosztalgia tárgya. A természeti látvány keltette hangulatot lelki egésszé bontja ki: a szemlélődés egyre összetettebbé váló képsora nála mindig egyfajta bevezetés csupán valami eszméltető felismeréshez, intellektuálisan telített zárómetaforához.

A modern és a posztmodern művészetben hiánycikk a harmónia. De vajon a sok emberi nyomorúság közül a társadalmi tényezőkhöz képest nem a belső diszharmónia az, ami meghatározóbb? Lehet-e pusztán gazdasági-szociális okokkal magyarázni a hiányt, amiben a szellem szenved?

A szekularizált világkép, a ráció sorozatos katasztrófái után sokan élnek a hit nélküli szellem ínségében, alapértékek bizonyossága nélkül. A lélek békétlenségében élők nem csupán külső erők száműzöttjei. Azért is menekülnek sokan, mert nincsenek otthon önmagukban.

Lászlóffy Aladár költészetében nem csupán a természet és a kultúra bensőséges harmóniáját érzékeli az olvasó, hanem egyre nyilvánvalóbb az a ráción túli szellemi teljesség, mely a " hullongó poézis/ mindent megváltó erejé"-vel egy transzcendentális középpont felé vonz oda, ahol a szellemi léttartományok között olyan természetesnek tűnő egyensúly van, amilyen valaha az antikvitás vagy a reneszánsz legmaradandóbb műveiben volt.

Mert ez a lélek otthon van önmagában és e világban. "Áprily után Lászlóffy is le meri írni, hogy a föld és szülőltje közt a kapcsolat egyszerűen titokzatos, (Fohász, Titokzatos). És szabadsága nem külső erők függvénye csupán, hanem a lélek csendesesen kiművelt képessége arra, hogy korlátaitól megszabaduljon (Az antik episztolák, Szülőföldem)."

Lehet, hogy sokak számára anakronisztikus a költői világ egész értékrendszerének harmóniája, a mérték lelki és ritmikai ideálja, amelyet Lászlóffy Aladár "versbeszéde megtestesít", de csupán a személyes szabadság és felelősség erkölcsi hatalmát rehabilitálva nyílnak esély Kelet-Európában is egyfajta társadalmi egyensúly megvalósítására. Többek között ebben, a személyiség-reneszánszban látja Cs. Gyimesi Éva a századvégi ember morális útirányát. Ez az elnyomatásából feltápáskodó kelet-európai ember szabadsága és kötelessége.

Lászlóffy Aladárnál persze a reneszánsz jegyei korántsem ilyen ideologikusak. Elsősorban a költői nyelvben, formakultúrában nyilatkozik meg a játék, a szabadság és a derű (Keleti reneszánsz, Szentiván-napi álom)." A ritka rimeket pazarló játékosság mögött szemérmesen rejtőzködik a törékeny értékekkel azonosuló lélek érzékenysége, de reménye is, hogy az emberiség eszménye maradandó örökség."

Nem egyedül Lászlóffy Aladár költészetére jellemző a személyes szabadság és felelősség erkölcsi tartalmát rehabilitáló gondolat. Kovács András

Ferenc (1959), a 80-as évek elején fellépő költő is az individualizmus eszményét kívánja újra felépíteni költészetében. Verseiben nemcsak a költészet és a kultúra, hanem a társadalmi és történelmi (etnikai) önismeret problémái is deszakralizáltak (azaz az erősen egységesítő osztályjellegű vagy nemzeti érték kultusz felhangjaitól megfosztottan) jelennek meg. Más-ként szólva: az egyéni érték- és azonosságkeresésnek kiemelkedő helyet juttat. Nem mond le ugyan a felismerés és kimondás klasszikus pátoszáról, de a pátoszt mindenkor iróniával társítja. Szenvedélyes szatírájában, a múltat nyugtalanul faggató költészetében a pátosz az érzelmi közeledés vágyára, az irónia pedig az értelmező távoldás igényére vall. Arkádia-versei az átpolitizált költői táj művészi méltóságának visszaállítására törekednek (Kantiléna a keserű Arkádiából, Végvidék, Klavierkonzert).

Az otthontól való megfosztottság, a "kitagadottság" pátoszához egyre hangsúlyosabban társul a valahová tartozás szükségyszerűségét mérlegelő irónia (Bőröndözön). A Tűzföld hava (1988) és a Költözködés (1993) c. kötetének verseiben "folyamatosan megfogalmazódik az a kérdés is, hogy vajon miféle érték, hit, morális következetesség adhat erőt a tevékeny ittmaradáshoz". versben való "világpolgári vándorlás" figyelmeztetés az Erdélyben maradó kisebbségi magyarok számára: ki kell lépni a politikai közvetlenség középkorias korlátai közül, és meg kell indulni – lélekben mindenképpen – egy új reneszánsz felé. Kovács András Ferenc költészete kétségbeesett és mégis reménykedő vándorlás a versben az etnikum és az individuum számára meghatározónak vélt és kívánt kultúrtörténelmi értékek felé.

A Tűzföld havában és a Költözködésben is van egy-egy hosszú részlet a Novocento című (talán eleve befejezetlen) költeményből. Az első részlet szerint a művész és az ember képtelen kivonni magát az eszmék kísértő kavargása alól: "szétszaggattatol - falánk eszmék felesznek" Sokszor úgy tűnik, hogy az emberben működő anarchia ellen csak a diktatúrák rácsai nyújthatnak védelmet. Az igazi rend azonban nem lehet élet és érték ellen való. A második részlet határozottan cáfol mindenféle pesszimista antropológiát. Az eszmét a többértékűség felismerésében és elfogadásában kell keresni. A Novocento részleteiben a pátosz és az irónia bonyolult tematikai összefüggésekben, a költői kifejezés magasabb szintjén jelenik meg. A költői szemlélet azonban nemcsak századunk történelmét faggatja, hanem magának a történelemnek az értelmét vonja kérdőre.

Kovács András Ferenc – Csokonai nyomán járva – a poézis első tárgyának a mitologizálás és a demítizálás kettősségében vibráló emberi létállapotot tekint. Az emberi szellem külső (kozmosz) és belső (lelki) kiszolgáltatottsága, mint feloldhatatlan kettős determináltság jelenik meg műfajilag nehezen besorolható verseiben (Franz Kafka A Portorikóban, Alomdal: Mirandához), bár a Lelkem kockán pörgetem (1994) c. kötetét lapozva úgy tűnik: már csak egy megújított kereszténység kínálhatna a költő számára megnyugtató megoldást. "Kovács András költészete. . . szervesen nőtt fel az etnikai

sorsvállalás utalásos művészetéből a (nem csupán etnikailag) kisebbségi ember egyetemes problémáinak kifejezésévé. "

Gyimesi Éva, Cs.: *Vissza a harmóniához = Korunk, 5. folyam, 3. évf. 1994. 8. sz. 20-24. p.* + *Kereskényi Sándor: Szárnyat a szélnek. = Korunk, 5. folyam, 3. évf. 1994. 8. sz. 29-34. p.*

K.O.

Líra és óriás-rulett. Szőcs Géza gyűjteményes kötetéről

Szőcs Géza A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban című, 1992-es kolozsvári kiadású gyűjteményes kötetét a költő ma érvényes önképének foghatjuk fel. A kötet valójában válogatás Szőcs Géza eddigi versterméséből. Nyilvánvaló, hogy ezeket a verseket kívánja a költő (újra) eljuttatni napjaink erdélyi olvasójához: aki a Te mentél át a vízen? (1975), a Kilátótorony és környéke (1977) és a Párbaj avagy a huszonharmadik hóhullás (1979) verseit még minden különösebb nehézség nélkül megismerhette a Kriterion, illetve a Dacia kiadásában, ám A szélnek eresztett bábu (Budapest, 1986), Az uniformis látogatás (New York, 1986) vagy a Sirálybőr cipő (Budapest, 1989) c. kötetek megismerése már korántsem volt egyszerű és veszélytelen sem.

Kántor Lajos, először a kötetből hiányzó darabok felől közelít Szőcs Gézához mint költői jelenséghez mivel ezek sokat árulnak el költői indulásáról, vonzódásairól, lehetőségeiről.

A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban reálisabb olvasatai mégis azok, amelyek valamiképpen magára a kötet szövegeire irányulnak. A Szőcs-versek forráskutatója ember legyen a talpán, ha minden utalást föl akar bennük deríteni. Hogy a verseiben megjelenő hatalmas adathalmaz, utalástenger (Sgardelli Párbajkódexétől Oszip Mandelstam leveléig) hiteles-e vagy sem, döntse el a majdani filológus. Kántor Lajost mindez csak a versek hangulati hitele szempontjából érdekli.

A lehetséges megközelítések közül legkézenfekvőbbnek a motívumvizsgálat mutatkoznék. A tükör mindjárt a kötet elején kínálja magát ("Felgyújtott baglyok tükörbe szedett képmása", "lány tükör tornácaiban, a doromboló tükörben", "kóc sercen bent a tükrökön"), közvetetten is: "Milyen rég nem nézegettem csontos/ nagy fejem belső oldalán a képeket/ olyan rámájuk van, mint amilyen az ablakfélfáké". Hasznos szempont lehetne ez a Szőcs Géza víziórendszerének és képpalkotásának megértését illetően. De lehetne az "utazás"-ra is alapozni az elemzést, a Déli Sarkot kereső-értelmező Feliciánnal, kezdve (Kilátótorony és környéke) a Kafka-Csontváry vízióig (A vendégszerető..kötetben). Szőcs Géza és választott hőseinek utazásai legalább olyan mértékben fagatják az időt, mint ahogy a földrajzi téren túl a metafizikait is. Átjárni világok, létállapotok, lehetőségek között: ez az, ami igazán érdekli a költőt.

Minden motívum fölött és mögött, minden idézetben és találkozáson, posztmodern divaton és technikán, ritmusépítésen és prózai betéten túl van egy Szöcsöt meghatározó elem: a játék. Ebben rokon igazán Szilágyi Domokossal.

Izgalmas szerepjátszó versei közül a Sztár atyuska rulettje és a Születésnapomra című a legérdekesebb. A kozkázat veszélyét éli át újra bennük a játékos szent borzongásával: "És elkezdtem játszani nagy tétekben, /kockáztattam, mint aki megbolondult. /Ott álltak szőringben, bőrkabátban:/ figyelték, mit csinálok./ Elengedtem a golyót a háztetőről /S hát, a golyó ti voltatok/ meg én magam voltam/ és mindaz, amit más nem csinált meg."

A Születésnapomra az újabb kori líra ismerősei számára kevesebb rejtélyt takar. És Szöcs Géza újra csak készségesen olvasója segítségére siet a versbe belesimuló József Attila-, Petőfi-, Illyés-, Radnóti- és Balla Zsófia-idézetekkel, Horatius- és Kosztolányi-utalásokkal. A formai bravúr szintjére emeli öníróniáját: "a gumibot is aluszik /s a társadalmi tudat is/ máma már nem hasad tovább. /Hibátlan rímekben ragyog /e versnek belső égi mása:/ Az éjszakában megbúvik / az erkölcs napfogyatkozása."

Van azonban Szöcs Géza költészetének egy olyan lírai vonulata, amely a legnagyobbak közé emeli őt. Szerelmes versei teszik ki ezt a vonulatot. Bennük egyidejűleg pedig lelki tartalmak kifejezője. A formai bravúrok sorozata mellett sikerül elhítenie: mindez a lényegért van. (Kettős szonett, Hullámverésben búzatelefon, Várnak rá itthon, Virradat a víz alatt).

Kántor Lajos nem vitatja a verses játékok létjogosultságát, de úgy hiszi, hogy Szöcs Géza nem ezekkel fog bevonulni a magyar irodalom történetébe. Mert, hogy ott van a helye a századvég jelentős magyar lírikusai között, azt az sem vonhatja kétségbe, akinek elszámolni valója van A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban szerzőjével.

Kántor Lajos: Líra és óriás-rulett. = Korunk, 3. folyam, 5. évf. 1994. 8. sz. 25-28. p.

K.O.

Kisebbségek nyelvhasználata

A nyelvi sztenderd helyzete

Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni – idézi M. Heideggert Tolcsvai Nagy Gábor. Magyarországon a nyelv művelés válságban van, többek között azért is, mert a szakmai vita, a vegetáció szintjére süllyedt.

A helyzet kialakulásának okai helyett a szerző inkább a kitörési pontokat vizsgálja, hiszen mind Magyarországon, mind a történelmi magyar nyelvterületeken valamilyen formában szükség van nyelvi tervezésre.

Az elmúlt ötven év nyelvészeti és szociolingvisztikai szakirodalmát elemezve a sztenderd értelmezése két típusba sorolható. Az első definíció a

Saussure-féle strukturalizmus jegyeit mutatja. Eszerint a sztenderd "az egyes önálló nyelveknek az összes többi használati változatán (dialektusain, szociolektusain) fölüllemelkedett egységes, normatív és eszményi belső nyelvi típus, amely integratív jellegű változási folyamatok útján jött létre". A sztenderd létformája a szükségképpen leíró, homogén grammatika és szótár, alapja pedig az autonóm nyelvi rendszer homogenitása.

A második meghatározás szerint a sztenderd privilegizált volta a nyelvvel kapcsolatos változók és nyelvváltozatok kölcsönhatásának történeti eredménye: a sztenderd változat mindig a legnagyobb presztízsű változat egy nyelvközösségben, nevezetesen az, amelyet a politikai, gazdasági és kulturális javakat birtokló társadalmi réteg, az elit használ, amelyen a nyomtatott irodalom közlik, s amelyet az iskolában tanítanak.

A sztenderd kérdésében tehát homlokegyenest ellenkező nézetek élnek. A nyelvművelők egy része úgy használja a terminust, hogy nem ad rá definíciót (ld. pl. a Nyelvművelő kézikönyvet).

Amennyiben a sztenderd meghatározására törekszünk, módszertani dilemmával kerülünk szembe: más ugyanis a sztenderd, mint a praxis és más, mint a lejegyzett nyelvváltozat. A különbség a homogenitás mértékében van. A kodifikáló nyelvész más szempontok szerint értékeli az egy-egy típushoz tartozás kritériumait, mint a beszélő. Míg a nyelvművelő és a grammatikus hang- nyelv-és szótani, illetve (beleértve a stílust is) szövegszinten szűken kívánja kijelölni a típushoz tartozás határait, addig az anyanyelvi beszélő – a funkcionálisan és dominánsan egész elvű szemléletének megfelelően – zártabb típusokat határoz meg a grammatikában és nyitottabbakat a többi három értékjelölő szinten.

A magyar akadémiai nyelvművelés az elsőként definiált sztenderd meghatározást képviseli, így nem vesz tudomást arról, hogy a gyakorlatban a grammatikai szabályrendszer egységes megítélése mellett a többi említett szinten a kodifikált sztenderden belül ún. presztízs-változatok alakultak ki. A presztízs-változatokat beszélők szociokulturális meghatározottságuk szerint éles ellentéteket hoznak létre egyetlen sztenderdváltozaton belül is.

Ennek az elkülönülési folyamatnak lehetséges jövőbeli változatait kellene a magyarországi nyelvművelésnek modellálnia, és a domináns irányt kijelölnie.

A magyarországi nyelvi tervezésnek egyetlen olyan területe van, ahol folyamatosan nyilatkoznia kell a sztenderd formákról, s ez a professzionális beszélők ellátása. A nyelvi tervezés itt érhet el komoly hatást, majd ennek presztízsével másutt is. Hatást azonban csak úgy remélhet, ha nem csupán grammatikai kodifikálást végez, hanem nyelvi szintek szerinti empirikus kutatást is, melyben a módszertant a klasszikusok által kidolgozott kiterjedt szociolingvisztikai alapozás adja.

Magyarországon a nyelvművelés hivatalos (állami) támogatása a nyolcvanas években elhalt, intézményes támogatása (Magyar Tudományos Akadémia) folyamatosan csökkent. A nyelvművelő közösség mint kutatókból és

tanárokból álló csoport, nyomásgyakroló intézményként nem vagy alig tud fellépni. A Nyelvművelő kézikönyv kijelölte a grammatikai központú nyelvművelés végső határait. Azóta (9 éve) a szakma többsége semmi újat nem mutatott fel, nem "hozta válságba" saját alapfogalmait.

Pedig feladat van bőven, a nemzetvesztésen és az elfajzott világon való siránkozás helyett szakmai és empirikus támogatást kellene adni a határon túli magyarság nyelvművelő, nyelvtervező tevékenységéhez is. "Meg kellene vizsgálni, hogy a határon túli magyarság hasonlóan plurális-e kulturális tekintetben, mint a magyar (társadalom) vagy sem, s ezeknek az adatoknak a birtokában lehet majd arról vitatkozni, hogy egy kulturálisan és nyelvében plurális kisebbségi magyar elit veszélyezteti-e a magyarság kisebbségi fennmaradását vagy sem." S azt is meg lehet vitatni, hogy mekkorák a különbségek a magyarországi sztenderd írott és beszélt változatai, valamint a határon túli magyar régiók sztenderdjének írott és beszélt változatai között.

Lanstyák István a magyar nyelv többközpontúságát vizsgáló tanulmányában ugyanis éppen azt állítja meg, hogy bár a magyar nyelv státusza Magyarország határain kívül alacsonyabb, mint az ismert európai többközpontú nyelveké (német, angol, francia) azok másodlagos központjaiban, mégis viszonylag széleskörűen használatos az egyes régiók színterein amelyeken a sztenderd változat a szokásos.

E színterek közül az államigazgatás és tömegtájékoztatás nyelvhasználata az, amely leginkább eltér a magyar sztenderd állami változatától és egymástól. Jelentős eltérések vannak még a kisebbségi magyar nyelvű oktatás nyelvhasználatában is, mivel a magyar iskolákban rendszeresített tankönyvek és jegyzetek az államnyelvből való fordítások vagy egyenesen idegen nyelvűek.

Jelentős szempont még a többközpontúság jellegének megítélésében, hogy egy-egy sztenderd beszélői mennyire támaszkodnak egy másik központ normatív kézikönyveire s mennyire a sajátjukéira, vagyis mennyire kodifikált a szóban forgó sztenderd. Így lehet teljes exonormativitásról beszélni, ha valamely központ teljes mértékben egy másik kodifikációjára támaszkodik, és lehet teljes endonormativitásról, amennyiben saját normatív kézikönyvek, szótárak, nyelvtanok teljes körével rendelkezik. A magyar nyelv Magyarországon kívüli sztenderd változatai kivétel nélkül exonormatívak, eltekintve a saját kiadású, főleg iskolai célú munkáktól, amelyekben bizonyos helyi nyelvi sajátosságokat is figyelembe vesznek. Igaz: nem elméleti, hanem pusztán pedagógiai megfontolásokból.

Bármennyire különös az egyes sztenderdek jellege, alapvetően nem nyelvrendszerbeli, hanem szociolingvisztikai, nyelvkörnyezeti kritériumok alapján különböznek egymástól. Így a legnagyobb mértékű eltérések a hangtanban és a szótanban mutathatók ki.

A többközpontúsággal kapcsolatos attitűdök meglepő hasonlóságot mutatnak a különböző országokban. Az elsődleges központ beszélői nehezen fogják fel a többközpontúság "zamat és nem szubsztancia" jellegét, nem értik

miben áll az állami sztenderd sajátos funkciója, szimbolikus jellege a regionális sztenderddel szemben, ezért a regionális változatot deviánsnak vagy egzotikusnak tekintik.

A nyelvészek, nyelvművelők hozzáállása – mind Magyarországon, mind pedig a határokon kívül – még vagy kialakulatlan, vagy ellenséges. Az elutasítás mögött kétféle félelem munkál. Az egyik a magyar nyelv és nemzet dezintegrálódásától való félelem a másik a határokon kívül beszélt magyar nyelv provincializálódásának, vulgarizálódásának állítólagos veszélye. Lanstyák szerint valójában mindkettő megalapozatlan.

Összegzésül a szerző megállapítja, hogy a magyar, összehasonlítva egy sor más elismerten többközpontú nyelvvel, kétségtelenül többközpontú. Domináns központja a Magyar Köztársaság, részleges központjai Erdély, Szlovákia, a Vajdaság és Kárpátalja, hogy Horvátország és Szlovénia is részleges központ-e, arra csak további kutatások adhatnak választ.

A többközpontúságból adódó fő nyelvi gond: a magyar sztenderd követésének deklarálása és tőle való állandó eltérés a tényleges nyelvhasználatban tudatos nyelvtervezést kívánna. Célszerű lenne egy olyan új sztenderdet létrehozni, amely – több alakváltozat kodifikálásával – magába foglalná a mostani regionális változatok legfontosabb eltéréseit. Vagy – országonként kellene kodifikálni az egyes változatok sajátosságait, hogy határozott arcélú, de egymástól csak minimálisan különböző állami változatok jöjjenek létre. E megoldás hátránya lélektani: egyesek szemében megkérdőjelezhetővé teheti a magyar nyelv egységét, és tápot adhat bizonyos manipulációknak, melyek a kisebbségi magyaroknak a magyar nemzetről való leválasztását célozzák. Előnye viszont a valóságos nyelvváltozatot kifejező konkrét volta.

Tolcsvai Nagy Gábor: A sztenderd helyzete és a nyelvi tervezés lehetőségei Magyarországon. = Irodalmi Szemle, 38. évf. 1995. 1. sz. 64-71. p.

Lanstyák István: Többközpontú nyelv-e a magyar? = Irodalmi Szemle, 38. évf. 1995. 1. sz. 72-83. p.

K.O.

Kétnyelvűség a vajdasági vegyesházasságokban

A többnemzetiségű területeken előbb-utóbb etnikai keveredés következik be. E folyamat jellegét és gyorsaságát általában befolyásolja a politikai rendszerek természete.

A Vajdaság vegyes települtségű területén a nemzetiségi és az anyanyelvi hovatartozás folyamatosan távolodik egymástól. Ennek egyik oka a vegyesházasságokban keresendő, bár a jelenség még egyéb közvetlen társadalmi tényezők is alakítják.

Az 1981-es népszámlálási adatok szerint a 383 356 magyar nemzetiségű emberből 33625 jelölte meg a szerb nyelvet anyanyelvének. Másrészt viszont 2 535 horvát, 1 073 szerb és 12 272 úgynevezett jugoszláv nemzetiségű ember a magyart tartotta annak.

A nyelvészek nem képviselnek egységes álláspontot az anyanyelv és a kétnyelvűség fogalmának meghatározásában. Alapjában véve igaz, hogy az anyanyelv elsajátításának nem tudatos folyamata viszonylag korán (5 éves kor körül) lezárul, a tudatos elsajátítás adottságai és lehetőségei azonban sohasem szűnnek meg teljesen.

A szociológiában az anyanyelv fogalmát az első elsajátított nyelvhez kötik. A nyelvtudomány a nyelvkompetencia mércéjével állapítja meg, hogy két elsőként megtanult nyelv közül melyik az egyén teljes értékű anyanyelve. A szociolingvisztika szerint az az anyanyelv, amelyet az egyén mindennapi kapcsolatai során a leggyakrabban használ és nem az, amelyet először tanult meg. A külső és belső identifikáción kívül az anyanyelv meghatározásának szubjektív kritériumai is lehetnek.

A fenti kritériumok alapján szinte egészen biztos, hogy majdnem minden vajdasági magyar kétnyelvűnek tekinthető. A vegyes házasságokban élő szülők gyermekei között vannak olyanok – igaz nem sokan –, akik két első nyelvet – anyanyelvet – beszélnek. Számuk a legnagyobb Észak-Bácskában, kisebb Dél-Bánátban és a Szerémségben. A két első nyelvet használják a családban, rokonságban, társaságban, bárhol, ahol van rá alkalom, felnőttként a közéletben azonban ritkán. Ott egymás között is a szerb nyelvet használják, és a magyar fél általában szerb nemzetiségű partnerének engedi át, hogy ő térjen át a magyar beszédre, ha az jól ismeri a magyar nyelvet. A magyarok a nagyobb közösségekben folyó társalgásba rendszerint szerbül kapcsolódnak be még akkor is, ha a társaságban többségben vannak is a magyarok. Már egyetlen szerb jelenléte esetén is "kötelezővé" válik a szerb nyelv használata. A funkció mércéje szerint tehát a magyar nyelv sehol sem élvezi az anyanyelv funkcióját, még akkor sem, ha ezt a törvény bizonyos esetekben lehetővé teszi.

A magyarul beszélők saját anyanyelv-ismeretükről alkotott szubjektív véleménye a szerb nyelvet helyezi anyanyelvi funkcióba. A teljes körű iskolavégzés következtében az egész magyar közösség kétnyelvűnek tartja magát. A szerb többség viszont a kétnyelvűséget csak ideiglenesen tűri meg.

Hogyan jelenik meg ez a probléma a vajdasági magyar családban? Ha a vegyes nemzetiségű és kétnyelvű családban mindkét szülő következetesen a saját nyelvén tanítja a gyermeket, ideális, kiegyensúlyozott kétnyelvűségről beszélhetünk. Felvetődik azonban a kérdés, hogy a potenciálisan kétnyelvű családokban gyakorlatilag miért olyan ritka a kétnyelvűség, hogy majdnem mindig csak egy egyetlen – a szerb – nyelv válik uralkodóvá már a gyermek születése előtt.

A kezdetet az a kényszerítő intézkedés jelentette, amikor 1945 után a kommunista párt a magyar és más nemzetiségi vezetőket vegyes házasságokba kényszerítette, és így mint az új kisebbségi elit, ők vették át a kezdeményezést a szerb egynyelvűség előnyeinek propagálásában. Ebből következően a hatvanas évektől a házasságok 25-30% vegyes házasság volt egészen 1990-ig.

A vegyesházasság önmagában sem pozitív, sem negatív jelenségnek nem tekinthető. A Vajdaságban azonban a patriarchális családtípus az uralkodó. Ha a férj szerb nemzetiségű, a gyermek akkor is a szerb nyelvet és nemzetiséget öröklí, ha történetesen a feleség magyar anyanyelvi kultúrája és fogalomkészlete jóval gazdagabb, mint a férjéé. A közelmúltig az ilyen családokban felnőtteket nagy számban minősítették jugoszlávnak.

Ha magyar apa lép vegyes házasságra szerb nővel, a gyermek anyanyelve ez esetben is túlnyomórészt szerb lesz, nemzetisége azonban gyakran magyar marad. Közvetlenül tehát nem bizonyítható (mert nincs ilyen kutatás), de közvetett úton kimutatható, hogy a vegyes nemzetiségű család gyermekei csak ritkán válnak kétnyelvűvé. A konzervatív szerb népi nacionalizmus – "beszélj szerbül, hogy az egész világ megértsen" – összefonódva a patriarchális család értékeivel, a látszatjóléttel és a kölcsönkapott civilizációs javakkal, ezideig áthághatatlan akadályt jelent a vajdasági magyar nyelvi és művelődési emancipáció törekvései előtt.

A szegényes óvodahálózatot és iskolarendszert úgy állították be, hogy az asszimiláció malma mindig őrlhessen benne. A magyar óvodások fele nem járhatott magyar tannyelvű óvodába. A magyar iskolakötelesek 20%-a folyamatosan szerb nyelvű iskolába kényszerül. 1964-ben 55 627 magyar nemzetiségű általános iskolás volt, közülük 10 225-en szerb nyelven tanultak csak. 1993-ban már csak 30 147 magyar tanuló volt, közülük 6 063 szerb iskolába járt. 1964-ben 9 464 magyar középiskolásból 4 825 szerb tannyelvű iskolában volt kénytelen tanulni.

Mindez arra mutat, hogy a Vajdaságban sohasem a kétnyelvűség lehetőségeit igyekeztek tágítani, hanem a szerb egynyelvűségét. A magyar nyelvnek mint anyanyelvnek és mint második nyelvnek az elsajátítási lehetőségeit közvetlenül is veszélyeztették. A kétnyelvűségnek nem hogy az intézményesített háttérrel nem adták meg, de a társadalmi támogatottságot sem.

A vegyesházasságokban és kétnyelvű családokban akkor tennék meg a legnagyobb lépést egymás felé a házastársak, ha igyekeznének megtanulni egymás nyelvét, és utódaikat is kétnyelvűsége tanítanák.

Mirnic Károly: Kétnyelvűség a vajdasági vegyesházasságokban. = Regio, 5. évf. 1994. 4. sz. 117-127. p.

K.O.

Az anyanyelvvesztés határán. A szovjetunióbeli németek nyelvi helyzetéről

Az augsburgi Bukovina-Intézet Németek Keleten c. előadássorozata keretében 1992-ben megtartott előadás azokra a kurrens interjúadatokra támaszkodik, amelyeket főként a müncheni Kelet-Európai Intézet folyama-

tosan gyűjt be a volt Szovjetunióból Németországba települt személyek egyre szélesedő körében. E kitelepülők nyelvkészségének siralmassága egyébként már a fogadást lebonyolító tisztviselőknek is azonnal feltűnik.

Történetileg ismert tény, hogy, az egykori oroszországi németek még gonddal ápolta nyelvkultúráját és az etnikumot magát a szovjet rendszer mintegy a 30-as évek végétől, de különösen a háború után akkora csapásokkal sújtotta, hogy csoda, ha a mai generációk egyáltalán megszólalnak eredeti anyanyelvükön.

Bármiféle elemzéshez a szovjet népszámlálási adatok szolgálnak formai kiindulásul. Csakhogy ezek módszere és politikai taktikája gyakran annyira félrevezető vagy semmitmondó, hogy még az etnikum kivándorlásának várható méreteire sem enged következtetni. (Sokkal többen vannak a számszerűleg kimutatható tömegnél.) Akár az anyanyelvre, akár a "nemzetiségre" irányul az adatfelvétel, teljesen bizonytalan számok kerülnek felszínre. Egy-egy kései speciális felmérés megerősíti, hogy az 1989-es népszámlálás során nyelvi alapon csak alig 50% vallott német voltáról. Emellett teljesen ismeretlen azoknak a vegyesházasságoknak a száma, amelyek esetében rendszerint összevont "orosz" adatok szerepelnek. Egy erre irányított felmérés szerint (1989) a németek körében kötött házasságok 70%-a volt vegyes házasság, pedig ekkor már csökkenőben volt a diszkrimináció előli házassági menekülés (bár ugyanakkor növekedésnek indult a rákapaszkodás a kiutazásra gondoló német partnerjelöltre).

A Szovjetunióban a 60-as évekig minden szinten tiltották az anyanyelv használatát, még privát szinteken is. Több generáció teljesen kimaradt az anyanyelvi iskolázásból. Enyhülés csak fokozatosan következett be, és soha nem vált teljeskörűvé. Ráadásul az idősebb korosztályok még óvakodtak is élni az új lehetőségekkel, a fiatalabbak pedig gyakran már nem is kívánták ezt. Következésképpen az anyanyelv szerepét mindinkább az orosz vette át. Az anyanyelv használata aránylag legtovább azokban az övezetekben őrződött meg, amelyek kétszeresen idegen környezet gyanánt fogadták be az etnikumot szétszóratása után (pl. Kazahsztánban).

A peresztrojka óta mind nagyobb számban kitelepülőkötől felvett interjúk bizonyítják, hogy az érkezőknek csupán 20%-a bírja anyanyelvét társalgási szinten (bár 80%-ban vállalják a nyelv tudatát), több mint 50%-ukkal magát az interjút is csak orosz nyelven lehet felvenni. Meglepően magas viszont ezen belül a dialektusok megőrzöttségének, illetve legalább a tudatának a szintje: 40%, természetesen főként az idősebbeknél.

Különbéféle más felmérések, becslések mutatják: az egyelőre maradónak a fele beszél németül a családi környezetben, barátaival pedig a negyede, míg a munkahelyi társalgás szinte kizárólag orosz vagy más helyi nyelven folyik. Mindez nem csodálható, ha tekintetbe vesszük az anyanyelvi és egyáltalán a nyelvi oktatás helyzetének alakulását a Szovjetunióban. A németiség mint etnikum anyanyelvi oktatásának kereteiről először 1957-ben született döntés. A tettek a döntést csak igen vontatottan és felemás szer-

vezettséggel követték (szakképzett tanerő, tankönyv hiánya, módszernélküliség stb.), emellett teljesen elmosódott az anyanyelvi, illetve egyszerű idegennyelvi ("második nyelv") oktatás fogalmi differenciálása. Széles körben érvényesül a részvételi szándék szubjektív elvetése: nem is akarják, céltalannak, fölöslegesnek tartják az érintettek az anyanyelv "újraélesztését".

A 90-es évektől tulajdonképpen elindult volna egy komolyabban fejlődés az oktatásban is, a tömeges kitelepülés azonban tovább gyengíti azt a bázist, amely háttérrel adna a váltásnak.

Hilkes, Peter: Zwischen Sprachverlust und Sprachbewahrung: Zur Sprachsituation der Deutschen in der Sowjetunion. = Kaindl-Archiv, 13. Bd. 1993. 23-31. p.

K.S.

"Kis" és "nagy" nyelvek – gyakorlat és politika az Európai Unióban

Az Európai Unió (EU) szabad kereskedelmi zónaként, politikai entitásként működik, s fölmerül az igény, hogy kommunikációs közösségként is működjék. Ma az EU-nak tizenkét, maholnap tizenhat tagja van/lesz és ez a tizenhat az ezredfordulóra a csatlakozó kelet-európai országok egész sorával kiegészülve alkot majd közösséget. Jelenlegi határai és az ezeken belül megvalósuló úzusok tehát ideiglenesek.

Alapkérdés, hogy mit tekintünk "kis" és mit "nagy" nyelvnek? A nyelvet beszélők létszáma, határon túli presztízse, a kulturális örökség hordereje, politikai súlya legyen-e perdöntő? Tény, hogy – különböző okokból – következtess nyelvpolitika nincs az EU-n belül.

Európában 120 beszélt nyelv van, közülük a kevésbé használatosak egy része (37) EU határain belül egzisztál csak. Az ún. "nagy" nyelvek esetenként csak egy adott térségen egységen belül nagyok, a szomszédos országban már nem (pl. a német Elzászban). A "kis" nyelvek földrajzilag inkább a kontinens határzónáiban használatosak, de a nagy/kis szembeállítás minden esetben politikai hatalmat fejez ki.

Izlandot és Portugáliát leszámítva, egyik európai állam sem egynyelvű. A soknyelvű országokra jellemző, hogy a domináns nyelv képviselői igyekeztek kiváltságaikat komzerválni, sőt növelni.

A nyelvek társadalmi harcában a kisebbségi nyelveknek háromféle sors adatott. Az elsőt Franciaországban látjuk "beteljesülni", ahol már az abszolút monarchia, később a jakobinus diktatúra idején a homogén állam megteremtésére törekedtek, s mára nagyjából-egészen el is érték ezt a cél. A centralizáló állam magába olvasztotta az autochton és allochton kultúrákat és nyelvüket. Néhány periférikus csoport tagjai, a baszkok, a bretonok és a korzikaiak folytatnak ugyan még harcot identitásukért, de hangjuk nem messze ér el.

Más fajta helyzetet látunk Nagy-Britanniában és Spanyolországban kibontakozni. Az államnak itt nem sikerült egységesítenie lakóinak nyelvét: két "kis" nyelv, a walesi és a katalán teljes, illetve részleges autonómiában él tovább.

Harmadik lehetséges sors a szervezett harc a nyelvi jogok érvényesítéséért. A nyelvi kisebbség célja ez esetben, hogy a helyi / tartományi ügyintézésben, a törvény előtt, az oktatásban, a tömegkommunikációban elfogadottá tegye nyelvét. Ún. föderatív modellt valósítottak meg Svájcban és Belgiumban. A többnyelvűség inkább vertikálisan, intézményesített formában működik, s nem az állampolgár horizontális szintjén. Olaszország és Németország is közel áll hasonló gyakorlat kialakításához. A friss bevándorlók, az allochtonok általában nem rendelkeznek megfelelő politikai befolyással, sőt állampolgársággal sem, s ezért nem is indulnak eséllyel a nyelvi jogok megszerzéséért. De az állampolgárság sem elegendő érv önmagában, ha hiányzik a hozzá kiépített, intézményesített háttér.

A maastrichti szerződés értelmében a tagállamok megbízottai máris alapos tanácskozásokba kezdtek a jövőről, amely még nincs eldöntve. Ezek során több megoldás is körvonalazódott: 1. a népek/etnikumok határok nélküli Európája, 2. Brüsszeltől politikai-nemzetközi kérdésekben függő, társadalmi-fejlesztési ügyekben helyi döntéshozású államok együttese, 3. a meglévő nemzetállamok föderatív típusú közössége, 4. laza szövetség, melyben a gazdasági integráció a kívánatos gyakorlat, de a nemzetállam kezében tartja a társadalmi-politikai hatalmat (ez a jelenlegi helyzet!), 5. egész Európára kiterjedő unió a monetáris rendszer gigantomán felhígításával (ettől tartanak az Európa-ellenes csoportok).

Az eredeti elgondolás (Jean Monnet-é), a sorrendben gazdasági, majd társadalmi, végül politikai integrációra lépő kontinensről még nem bukott meg egészen. A politikai Európa megteremtésének makacsul visszatérő kérdése a nyelvi kérdés.

Pillanatnyilag a közösségre lépett valamennyi ország hivatalos nyelve technikailag egyenrangú. Jelenleg kilenc munkanyelv van forgalomban, s a jövő 72 ilyen helyez kilátásba. Közöttük a fordítás-tolmácsolás biztosítása magától értetődő igény. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az ügyintézés 40%-át a fordítás viszi majd el. Nem hivatalosan ezért már most is sokszor csak a három "nagy" nyelv valamelyikét használják a napi gazdasági hírek továbbítására.

A "gazdasági Európa" nem hajlandó tudomásul venni a nyelvi korlátokat; az információ mindenki számára elérhető, általában angol nyelven. A probléma ettől persze még létezik, és számos lingua-program születik az egyenrangú nyelvek oktatására-tanulására.

Mint láttuk, a bonyodalom a "politikai Európában" fog igazán jelentkezni. Pillanatnyilag nincs olyan intézmény, amely garantálni tudná a nyelvfüggő intézkedések végrehajtását nemzetközi szinten. Ezért az államok arra kény-

szerülnek, hogy külön-külön saját nemzeti nyelvükön valósítsák meg a nemzetek fölötti érdekeket.

A nyelv-függő identitás 19. századi eszméje tehát újragondolásra vár. Itt két elképzelés lehetséges, hiszen az ENSZ ma is hat, az Európa Tanács és a NATO két-két nyelvet használ hivatalosan, s már ez is tetemes költséggel jár együtt. Viszont a nyelvek hierarchiájának megállapítására tett bármilyen kísérlet azonnali ellenkezést szül minden oldalon.

Fölmerül a lingua franca, azaz egy egységes érintkezési nyelv használatának bevezetése. Egy európai viszonylatban elmés megoldást, a latin nyelv újraélesztését és egységes használatát 1974-ben már egyszer elvetették. Sokan a francia általános használatát vélik elfogadható megoldásnak (pl. Luns, Habsburg Ottó), amit burkoltan az amerikanizálódás ellenszeréül javallanak. Az angol viszont természetes választás lenne, hiszen Európában régóta ez áll az első tanult idegen nyelv pozíciójában; kb. 1 milliárd ember számára jelent anyanyelvet, második vagy használt idegen nyelvet. Súlyos ellenérv viszont, hogy miért éppen egy olyan nyelvet tegyenek általános érvényűvé, amely nyelv eredeti országa, Nagy-Britannia annyi fenntartással él az EU létjogosultságával kapcsolatosan.

Nem lehet teljesen elvetni a német mint érintkezési nyelv bevezetését sem, különben nem azóta, hogy Németország kulcsszerepet vállalt a volt kommunista kelet-európai országok támogatásában, s ezek EU-ba történő felvételében. Számolni lehet azonban azzal a pszichés ellenállással, amit a német nyelv a II. világháborúban leigázott országok lakosaiból kiváltana.

Annyi biztos tehát, hogy hosszú távon fennmarad a bilingvizmus jelensége. Az érintkezési nyelv a csoportközi identitást adja meg, másrészt szükséges az etnikai identitást nyújtó anyanyelv megtartása is. Amennyiben az interetnikai nyelv az angol marad, úgy a valódi angol anyanyelvűeknek máris tanulniuk kell az internacionális angolt, hiszen ez tele van amerikai elemekkel és egyre távolodik a brit szigetlakók nyelvétől.

A maastrichti szerződés életbe lépését és az Európai Kisebbségek és Regionális Nyelvek Chartájának elfogadását követően nagyon valószínű, hogy a megszülető régiók tágabb összefüggésben erős Európa után kiáltanak. A helyzet komplexitása egyszerre hozza magával az érintkezési nyelv használatának sürgető szükségét és helyi szinten a kisebbségek nyelvhasználatának garantálását. Bár a részletek még nem egészen világosak, annyi már most is látszik, hogy a kis nyelvek tanítására, médiabeli szereplésére még soha nem fordítottak hivatalos szervek ennyi figyelmet, mint mostanában (vö. M. Killilea jelentésével a kisebbségi nyelvekről az Európa Parlamentben, 1994.).

Wright, Sue – Ager, Dennis: 'Majors' and 'minor' languages in Europe: the evolution of practice and policy in the European Union. = European Journal of Intercultural Studies, 5. vol. 1995. 3. no. 44-53. p.

K.J.

Lexikális hungarizmusok a szlovák nyelvben

A lexikális átvételek – jövevényszók – a különféle etnikumok nyelvi (kulturális, gazdasági) kapcsolatainak legkifejezőbb és legközvetlenebb megnyilvánulásai. Egzisztenciájuk az átvevő nyelvekben részint általános szabályoknak van alávetve, részint pedig – egy szellemes meghatározás szerint – "egyediség törvényszerűségei" érvényesülnek benne.

A szlovák nyelv szókészletében található lexikális hungarizmusokkal eddig is több szlovák és magyar nyelvész foglalkozott. Így történeti vonatkozásban – csak a legutóbbi évtizedek termését véve számításba – V. Blanár (1977), J. Dorul'a (1977. körül több tanulmányban is), K. Habobštiaková (1979, 1987), A. Habovštiak (1979) nevét kell megemlíteni. Nyelvjárási tanulmányokba foglalva J. Matejčík (1972-ben két tanulmány), F. Buffa (1977), L. Bartko (1980. és 1987) és S. Lipták (1987) hoz számos példát és magyarázatot a magyarból való szóátvételekre. Magyarországon Sipos I. (1973) és Gregor F. (1975) tár fel átvételi előfordulásokat a helyi szlovák dialektumokból. Mivel ez a folyamat – szomszédság és együttélés következtében – tartós, az új előfordulások szükségessé teszik e jelenségre való ismételt vissza-visszatérést.

Az átvételek számos útja-módja közül az első lehetőség és véglet, amikor szlovák írók és költők magyar szókat és kifejezéseket "szőnek" saját műveikbe. Ezek egy részéből tényleges köznyelvi vagy nyelvjárási jövevényszó lett-lesz, a maradék pedig eseti előfordulásként létezik tovább. A másik véglet: az aktív bilingvizmus, illetve az uralkodó nyelv nyomására bekövetkező nyelvi tudatszétesés.

A magyarból való átvételek különössége a szlovák nyelvben, hogy itt egy főként agglutináló nyelv szavainak egy főként flektáló nyelvbe történő beillesztéséről van szó.

Az átvett lexikális egységek a befogadó nyelvben többféle módosuláson mennek keresztül. Közülük a hangrendi igazodás a legfeltűnőbb. Így lesz a betegből "bet'ah", a bélyegből "bil'ag", az örökből "irek", az élésből "ileš" stb. Ám vannak olyan esetek is, amikor nincs szükség hangrendi igazodásra sem: a balta marad "balta", a labda pedig "labda" stb.

A morfológiai (alaktani) változások a szlovák nyelv flektáló voltaival függenek össze. A ragozhatóság érdekében az átvett lexikális elemek egy részét szóképző ragokkal kell ellátni. Így: bácsi – "bačik", tengeri – "tengerica", hamis – "hamišni", tarka – "tarkasti", mulat – "mulatovac".

Míg a személynevek nemisége szemantikai (jelentéstani) alapon nyugszik (ezért hímnemű a szlovákban a "bitang", "cimbora", illetve nőnemű a "kišasonka"), addig az állat- és dolognevek az átadó nyelvi szóvég által "sugallt" nemet veszik fel (ennek jegyében lesz hímnemű a "bogar", a "farkaš", a "čardaš", nőnemű pedig a "pot'ka", a "čiga" stb.). Érdekes, hogy az -mp, -nty, -lp és -jt végződésű magyar szók annak ellenére mennek át

morfológiai változáson, hogy eredeti alakjukban is könnyen ragozhatók lennének. A szóban forgó változás nőneműekké teszi a jövevényszókat (komp – "kompa", konty – "kont'a", talp – "talpa", rojt – "rojta" stb.). Az ok: a szlovákban az ilyen végződésű hímnemű szók rendszerint nem tartoznak az élettelenek közé.

A magyarból átvett képzett szók (pl. kertész, juhász) és szóösszetételek (pl. ezermester, kisbíró) a szlovákban elvesztik ebbéli jellegüket, s jelentésánál nem tagolt lexémák lesznek belőlük ("kertis", "juhás", "ezermes-ter", "kizbirou"). Más esetekben a magyar összetett szó megcsonkul és szlovák képzőt kap (vö. mestergerenda – "mešternica", gombostű – "gomboska").

A magyar jövevényszó a szlovákban estenként szemantikailag leszűkül (a bosszúság az abaúji nyelvjárásokban – "bosušag" formában – csak törődést, gondot jelent), esetenként pedig ki bővül (a magyar talp – "talpa" formában – rendetlen nő és ostoba is).

Végül az átvételek között vannak olyan szók is, amelyek frazeológiai "karriert" futnak be, azaz olyan kifejezések elemévé válnak, amelyeknek nincs megfelelőjük az átadó nyelvben. Néhány példa: "baba jak dereš" "derék leányzó", "dostac vilagoš" "megveretik" értelemben.

Furdík, Juraj: Integračné procesy pri lexikálnych prvzetiach. = Jazykovedny časopis, 45. roč. 1994. 2. no. 95-102. p.

F.T.

Kisebbségek kultúrája

Kétnyelvűség és kettősnyelvűség a szlovákiai és erdélyi magyar diákok körében

Két határon túli magyar nyelvész, a kolozsvári Péntek János (Irodalmi Szemle) és a pozsonyi Lanstyák István (Regio) tanulmányát szemlézzük egységes keretekben. A két dolgozat tárgy azonos, szerzőik felfogása is rokon. A különbség, ami kimutatható mégis a két koncepció között, az elsősorban a szlovákiai és erdélyi nyelvállapotok eltéréseire vezethető vissza. Ezen túlmenően: Péntek János rövid, tézis-szerű foglatatát adja a témának, Lanstyák István viszont egy nagyobb ívű feldolgozás körvonalait sejteti, minthogy sorra veszi az iskolai kétnyelvűség minden lényeges szociológiai, nyelvészeti és politikai aspektusát, és egyre-másra szembesíti a vonatkozó tudományos vizsgálatok eredményeit a gyakorlati tapasztalatokkal.

Péntek János előljáróban leszögezi, hogy a romániai anyanyelvi nevelés stratégiája sohasem tudott alkalmazkodni a tanulók anyanyelvi ismereteinek

szintjéhez és jellegéhez (egységes oktatási program és egyetlen tankönyv). Ez a közöny szakmai szempontból teljesen indokolatlan: a tantárgypedagógiai kutatásokban, szakmódszertanokban már évtizedek óta hangsúlyos szerepet kap a nyelvi környezet meghatározó jellege.

A kisebbségi iskolák többsége kétnyelvű. Paradoxon mégis, hogy miközben az iskola megköveteli az államnyelv ismeretét, módszeresen – idegen nyelvként – nemigen oktatja. Ennek technikai oka a megfelelő tankönyvek, szótárak hiánya, ideológiai oka pedig az a felfogás, mely szerint a hivatalos államnyelv nem minősíthető idegen nyelvnek. (Ezen a ponton a szerző felfogása némiképp perel Lanstyák Istvánéval: utóbbi gondolja inkább az anyanyelv idegen nyelvként való oktatása – a szerk.)

Viszonylag tiszta anyanyelvi környezetben a tanulók zöme egynyelvű. A kétnyelvűség nem az iskola hatására, hanem spontán módon alakul ki.

Persze, az iskola maga is kontaktusjelenségek színtere: az államnyelvi hatás megnyilvánul lexikális szinten, frazémákban, stb. (Pl. a helyesírásban így lesz a technikából tehniká, a pszichológiából pszihológia.)

A kisebbségi anyanyelvváltozatok erőteljes nyelvjárási jelleget öltenek. Ennek két oka van: izolált peremterületeken a nyelv archaikusabb a megszokottnál (csángó, mezőségi magyar), másrészt a kiterjedt egynyelvű tömbökben az anyanyelv csak regionális formában él (székelyek).

A helyi változat és a sztenderd nyelv viszonyát tekintve egyetlen ponton vitatja kolozsvári szerzőnk Lanstyák István felfogását: a diglosszás elrendeződés szűkebb és tágabb értelmezésének érvényességét az erdélyi tömbmagyarságra. A székely nyelvjárásnak ti. megvan a maga presztízse, múltból táplálkozó mítosza, és van irodalmi öröksége is.

Mivel az iskola negligálja a környezet nyelvét, helyette szükségképpen az anyanyelv sztenderd változatát tanítja, mondhatni idegen nyelvként. Kétségtelen, hogy egyetlen tájnyelvi környezetben sem lehet a helyesírás tanításában totálisan a kiejtés elvére hivatkozni, mégis veszedelmes dolog elszakítani egymástól a helyi nyelvet és a sztenderdet. Ez az eljárás ugyanis a helyi nyelv ignorálásához vezet, ami kisebbségi körülmények között az anyanyelv egészének a hivatalos (iskola általi) megbélyegzését hozza magával. (E kérdésben a két szerző álláspontja teljesen egybevág.)

Paradox a helyzet annyiban is, hogy nemcsak a köznyelv, de a szaknyelv is "regionalizálódik". Ennek oka: a/ a pedagógusok zöme nem anyanyelven tanult, nem ismeri anyanyelve szakterminológiáját b/ a szaktárgyak tankönyvei évtizedek óta fordítással készülnek. Péntek János javaslata: minden eredeti vagy fordítással készült tankönyvnek legyen anyaországi szaknyelvi lektora. (E tekintetben a nemrég Erdélyben megjelent Lélektan c. tankönyv a negatív példa: miközben – szinte beteges purizmussal – száműzi a szövegből a temperamentum, a memória, az amnézia szavakat, a mondat, a szöveg gyakorta magyartalanul követi az eredetét.)

Kisebbségi környezetben eddig kizárólag a pedagógusra hárult a feladat, hogy alkalmazkodjék a nyelvi környezet sajátosságaihoz. Talán most lesz

először alkalom alternatív programok és tankönyvek készítésére. Ezekben nem pusztán egymástól különböző módszertani szemléletet kell képviselni, hanem a tanulók sajátos nyelvi környezethez való alkalmazkodását is elő kell segíteni. A székely nyelvi tömb regionális értékei olyan eszközöket igényelnek, amelyek ezek megőrzését szolgálják, ugyanakkor ezt a regionalitást az egyetemes (magyar) nyelvi normák érvényesítésével ellensúlyozzák. A határmenti nagyvárosok iskoláiban az anyaországihoz hasonló alternatívák érvényesülhetnének, a falusi és városi szórványok esetében pedig a nyelvmentés, a nyelvgondozás programjaira kell építeni.

Az iskola az anyanyelv megőrzésének, művelésének legfontosabb, de nem egyetlen színtere. Az iskolának kell megtanítania az anyanyelv egyetemes változatát, de ugyanezt kell képviselnie mintaként szolgáló rituális szövegeivel az egyháznak, és ugyanezt sugározni a tömegtájékoztatásnak és a sajtónak is.

Lanstyák István expozíciója: az anyanyelv oktatása, de még inkább az anyanyelven folyó oktatás elsősorban nyelvfejlesztő eszköz a kisebbségek nyelvi megmaradása érdekében. De az iskola a kisebbségi nyelv használatának terepe is egyben, melynek során mind a pedagógusokban, mind a tanulóknál változatos regiszterkészlet alakulhat ki (szak- és irodalmi nyelv, sőt az egyes rétegnyelvek begyakorlása).

Az anyanyelvű oktatás a kisebbségek számára presztízsnövelő tényező is: ha egy nyelvet az iskolában tanítanak, akkor növekszik az adott nyelv tekintélye (különösen, ha ezen a nyelven oktatnak más tárgyakat is). Ha pedig – ideális esetben – az oktatás nemcsak kisebbségi nyelvű, hanem ilyen szellemű is, akkor az iskola a kisebbség olyan "erős vára" lesz, amely hosszú távon tud majd ellenállni a többség presztíziójának.

Az oktatási rendszert a kisebbségek szempontjából a következők kvalifikálják: a/ milyen mértékben van jelen az iskolában a kisebbség nyelve, b/ kiterjed-e a rendszer a kisebbség teljes településterületére, c/ átfogja-e az összes iskolatípust, azaz a diákság minden nemzedéke számára helyet biztosít-e, d/ az oktatás színvonala eléri-e a többségi iskolákét?

A pozsonyi nyelvész-szerző megállapítja: régióinkban a fenti követelményeket teljes mértékben kielégítő oktatási rendszer sehol sem létezik. Az esetek egy részében valós, objektív akadályokat regisztrálhatunk, ám legtöbbször közönyről és tudatlanságról, vagy egyenesen "nyelvi imperializmusról" van szó.

Olyan esetekben, amikor a család nyelvtörökítő szerepe teljesen megszűnik, az iskola kénytelen az anyanyelvet másodnyelvként tanítani, ami a nyelvcseré előrehaladottabb állapotában következik be. Ez történt pl. a magyarországi nemzetiségekkel az elmúlt évtizedekben.

A térség speciális problémája a cigány anyanyelvű iskolák hiánya. Az objektív akadályok sorába tartozik a cigány nyelv sztenderdizáltságának alacsony foka, a pedagógus- és tanszerhiány, de szerepet játszik benne a cigány nyelv alacsony presztízse még a cigányok zömének tudatában is.

A szórványban élő kisebbségek helyzete különösen nehéz: esetükben eleve aligha valósítható meg, hogy az iskolahálózat a kisebbség egész településterületét befedje. Különösen a középfokú oktatás és a szakoktatás intézményeit telepítik ilyenkor többségi nyelvi környezetbe. Ám gyakorta előfordul, hogy a kisebbségek érdekeit negligáló körzetesítés a kisdíákokat is többségi lakosságú települések iskoláiba kényszeríti. Igazából pótmegoldás a szórványhelyzetűek szempontjából az anyanyelvápolás és a kisebbségek nyelvét oktató iskola intézménye. A kettő közül persze az utóbbi kedvezőbb, mert minden diák számára kötelező, ám ha mereven követi az idegen nyelv oktatásának metodikáját, úgy nem nyelvmegtartást, hanem ellenkezőleg, nyelvcsereét "eredményez".

A nyelvtanító és anyanyelvű iskola szélső pólusai között helyezkedik el a kéttannyelvű iskola, amelyben a tárgyak egy részét a kisebbség (általában a humán tárgyakat), másik részét a többség nyelven tanítják (magyarországi nemzetiségi iskolák, szlovákiai magyar diákok szakközépiskolái és szakmunkásképzői).

A kétnyelvű iskolában ezzel szemben az egyes tárgyakat mindkét nyelven tanítják (Szlovénia, Horvátország). A "szlovén modell" jellegzetessége, hogy a szlovén és magyar gyerekek egyazon osztályba járnak, ami növeli a magyar nyelv presztízsét.

A tapasztalatok azonban azt mutatják – véli a pozsonyi szerző –, hogy még a szlovén módszer is kényszermegoldásnak tekinthető csak: a két nyelv ilyen keveredése általában nem vezet stabil kétnyelvűség kialakulásához, nem biztosítja a két nyelv egymástó való egészséges elkülönülését, az interferencia- és kontaktusjelenségek minimális szinten tartását.

Megesik, hogy a kisebbségi iskolában szakemberhiány miatt kénytelenek a szaktárgyakat többségi nyelven tanítani, de nem ritka az anyanyelvű szakoktatás tudatos visszaszorítása sem (szlovákiai "alternatív" iskolák). Az ilyen iskolából kikerült ifjak a szakterminológiában spontán módon keverik a két nyelvet, ami veszélyezteti a kisebbségi szaknyelv létét s mindenképpen a nyelv presztízsvesztését hozza magával.

Még ennél is súlyosabb a helyzet a felsőoktatás területén. Magyar példánál maradva: a szlovákiai és főképp az erdélyi magyarok egyetem-nélkülisége messzemenően perel a hagyományokkal és a 600 ezres, illetve 2 milliós közösség csoportjogaival. Az áldatlan helyzet kialakulását semmiképp nem lehet a gátló körülményekre hátrítani: a szlovák államhatalom még a szűkített feladatkörű és törvényes úton alapított komáromi és királyhelmei ú. városi egyetem működését is igyekszik lehetetlenné tenni. (Szerző ellenpéldája: a 300 ezres finnországi svéd közösség két önálló felsőoktatási intézménnyel rendelkezik, és egy sor további egyetemen tartanak svéd nyelvű előadásokat.)

A durva – negatív – diszkrimináció alkalmazása sem ritka térségünkben. Ide sorolandó az újonnan létesített magyar iskolák lefoglalása szlovák oktatási intézmények számára, vagy a Szlovák Oktatási Minisztérium rendelke-

zése, mely szerint a vegyes lakosságú területek iskoláiról való gondoskodás az állam kizárólagos kompetenciájába tartozik. Így a külföldről kapott anyagi támogatást a főhatóságnak kell felajánlani.

Ám a pozitív (anyagi) diszkrimináció hatása sem egyértelmű: a szerző illusztrációként magyarországi szlovák pedagógusok felmérését említi. A tótkomlói szlovák iskolába többségükben magyar szülők iratják be gyerekeiket, de nem azért, hogy elsajátítsák a szlovák nyelvet, hanem egyszerűen az iskola átlagosnál jobb helyzete miatt. A pozitív diszkrimináció az oktatás színvonalára sem hat maradéktalanul kedvezően: pl. baj ha a kvótarendszer következtében a nemzetiségi diákok könnyebben juthatnak be a pedagógusképző főiskolákba.

A szlovákiai magyar iskolák pozícióit jelentős mértékben gyengítették az 1945 után hozott állami intézkedések: ezek következtében ui. a magyar pedagógusok zöme elhagyni kényszerült Szlovákiát. Ennek a vérvesztésnek máig tartó következményei vannak.

A nemzetiségi tankönyvek zöme silány minőségű fordítás, ami a diák számára általában is nehézséget okoz, ám különösen azzal árt, hogy szaknyelvi különfejlődést idéz elő. A szaknyelv nem megfelelő szintű és mértékű képviselete általános probléma a szlovákiai magyar oktatási intézményekben, különösen a szakközépiskolákban és a szakmunkásképzőkben. A helyzet a felsőoktatás területén a legsúlyosabb: csupán magyar nyelvet és irodalmat lehet magyarul tanulni a pozsonyi egyetemen és a nyitrai Pedagógiai Főiskolán.

További rendszerprobléma: a magyarok településterületének peremén (Zoboralján, Kassa környékén) szinte teljesen eltűntek a magyar iskolák. A folyamat veszélyességét jelzi, hogy szinte közvetlen összefüggés van egy adott település magyar iskolájának megszűnése és a magyar lakosság részarányának csökkenése között. Egyebekben is, a szülőkre nehezedő nyomás következtében a magyar diákok jelentős mértékben járnak szlovák iskolába: az általános iskolások 20,7, a gimnazisták 20,0, a szakközépiskolások 36,8, a szakmunkásképzősök 52,2%-a (1993/94. tanévi adatok).

A teljes anyanyelvi képzés (a tömbmagyarság teljes vagy csaknem teljes részére terjed ki az általános iskolákban, a középiskolákban részlegesen valósul meg, Magyarországon a 60-as években megszűnt) az ún. nyelvmegegyező programok egyik válfaja, amelyet világviszonylatban is a legjobbakként tartanak számon. Helyette gyakorta mégis kéttannyelvű iskolát működtetnek, noha ez korántsem büszkélkedhet az említett ranggal. Különösen nem, ha ún. átirányító programokkal egészül ki; ez esetben az oktatás célja a többségi nyelv minél tökéletesebb megtanítása a tanulóval (példa: a környező országok magyar iskolái). A magyarországi kéttannyelvű iskolában nem ez a célja az oktatásnak, hanem a kisebbségi nyelv minél jobb elsajátítása. Mivel azonban a diákok otthonról hozott anyanyelvismerete igen gyenge, a kéttannyelvű iskola csak az ún. belemerülési programokkal kiegészítve életképes.

Ami az anyanyelvi nevelést illeti: régióinkban az egynyelvűségi szemlélet és a nyelvi változatok iránti türelmetlenség a jellemző – állítja pozsonyi szerzőnk Péntek Jánossal egyetértésben. Ebből következően sohasem tudatosultak megfelelő mértékben a diákok által használt anyanyelvi kontaktusváltozat és a sztenderd nyelv eltérései. Szlovákiában pl. a magyar sztenderdet minden esetben a szlovák sztenderddel szembesítik, s nem a beszélt anyanyelvi változattal (a nyelvjárási változatot "környezeti ártalomnak" tekintik). A cél a diákok anyanyelvének lerombolása egy másik változattal, nevezetesen a sztenderddel való helyettesítése ahelyett, hogy az elsődleges változat megtartásával tanítanák a sztenderdet. A folyamat logikus eredménye: az államenyelv dominanciája, eluralkodása.

Az iskola deklarált célja igen sok esetben a kétnyelvűség. A kétnyelvűségnek azonban több válfaja létezik. Közülük csak arra törekedhet az iskola, amelyben az első nyelv a domináns, mert ellenkező esetben maga az iskola gyorsítja fel a nyelvcsere folyamatát. Különösen az utódállamok tömbmagyarsága esetén érthetetlen, hogy nyelvük miért nem lehet a közélet, a hivatal, a munkahely nyelve. Ilyen esetekben nem is lenne szükség a lakosság nagy részére kiterjedő magas szintű kétnyelvűségre, csupán olyan körzetekben, ahol nemzetiség számszerűen kisebbségben van.

A két nyelvvel szemben azonos elvárásokat támasztók voltaképpen egyenlőségjelet tesznek fontosságuk tekintetében. Pedig az élet minden rezdülésére kiható anyanyelv szerepe nem hasonlítható össze egy olyan nyelv szerepével, amely csupán eszköz a többségi társadalomba való – szükséges mértékű – integrálódásra.

Az anyanyelv szerepét lekicsinylő megközelítés felbukkan szakmai körökben is. Két szlovák pszicholingvista annak ellenére forszírozza a másodnyelv tökéletesebb elsajátítását, hogy maguk mutatták ki: a magyar domináns magyar-szlovák kétnyelvűek a magyar nyelvben gyengébb teljesítményt nyújtottak a szinonímák alkotásában, mint az egynyelvű (magyarországi magyar) kontrollcsoport tagjai.

Lanstyák ezzel szemben hivatkozik Jim Cummins megállapítására: a kisebbségi nyelvben elért teljesítmény általában függvénye az e nyelvű oktatás mennyiségének, ugyanakkor a többségi nyelvben elért fejlődés viszonylag független attól, hogy azt az iskolában milyen mértékben használják oktatási nyelvként.

Gyakori eset, hogy kisebbségi diák a többség számára létesített iskolába jár, anyanyelvét még tantárgyként sem tanulja. Rajtuk az említett elámerülési programok sem igen segítenek, másodnyelv-dominánssá válnak, anyanyelvi fejlődésük megreked.

Egy másik szlovák kísérlet szerint a kétnyelvű diákok a bonyolultabb kognitív feladatok megoldása során, a problémamegoldás magasabb szintjén általában az oktatás nyelvét alkalmazzák. Ez a jelenség alapjaiban rendítheti meg az anyanyelv tekintélyét, csökkentheti a hasznosságába vetett hitet. Lanstyák summázata: a tömbmagyarság számára nincs más út, mint

amelyen eddig haladt: a többség nyelvét tantárgyként oktató anyanyelvi iskola működtetése. Ezen a modellen belül kell keresni a többségi nyelv hatékonyabb elsajátításának lehetőségeit.

Péntek János: A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége. = Irodalmi Szemle, 38. évf. 1995. 3. sz. 82-87. p. Lanstyák István: Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. = Regio, 5. évf. 1994. 4. sz. 90-116. p.

Ch.Gy.

Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok

Gyivicsán Anna (Anna Divičanová) a magyarországi szlovák kultúra kutatója. Eddigi munkásságának eredményeit szintetizáló művében a kultúra, a nyelv és a közösség közötti összefüggéseket vizsgálja művelődéstörténeti és kultúrantropológiai módszerekkel, miközben arra törekszik, hogy a nemzetiségi kultúrának a többségi kultúrától leginkább elütő mozgását és változásait mutassa be.

A szerző vizsgálódásai 38 településre terjedtek ki. Sajátosságaik alapján három fő típust különböztet meg: az alföldi mezőgazdasági városokat és falvakat (Békéscsaba, Mezőberény, Nyíregyháza, Szarvas, Tótkomlós), az egyházi földbirtokokon keletkezett pilisi településeket, végül a hajdani szlovák ipari (kohász) szórvány községeket Észak-Magyarországon.

A vizsgálódások mindenekelőtt a hazai szlovákság nemzetiségi öntudatát kívánták felderíteni. Ezt a tudatot a 19. században a magyar és a szlovák újjászületési mozgalmak együttesen formálták, de tájegységként eltérő intenzitással. Így 1880. után viszonylag erőteljessé vált az alföldi szlovákság nemzetiségi tudata, míg többi szlovák nyelvszigeten inkább csak az etnikai tudat szintjét érte el.

A származás identitását két szempontból – etnikai és származási helyi – vizsgálta a szerző. Míg azt etnikai identitás tekintetében a helyzet pozitív, addig a származási helyek ismerete a legtöbb nyelvszigeten feledésbe merült.

Érdekes eredményekkel jártak a nyelvhasználattal kapcsolatos vizsgálódások. A szlovákság anyanyelve a 19. század közepéig, néhol a század végéig jelentős társadalmi feladatokat látott el, aztán fokozatosan veszített jelentőségéből. Ennek fő oka az volt, hogy a szlovákok lakta településeken is megjelentek a polgári intézmények különféle válfajai (gazdaságiak, politikaiak, kulturálisak). A települések többségében a szlovákság passzívnak bizonyult e kihívásokkal szemben, csak kevés helyen mutatkoztak aktívnak.

Szerző véleménye mégis: az ellentmondásos magyarországi polgárosodás következményeként a nyelvszigeteken kétnyelvű és kettős tartalmú (duális) etnokulturális rendszerek alakultak ki, s ezek sok helyütt mindmáig fennmaradtak.

A nyelvi és kulturális értékek változásának bonyolult folyamatát a szerző részletesen három, egymástól eltérő település példáján mutatja be.

Kiskőrösön a szerző mindenekelőtt a társadalom és az egyház kapcsolatait vizsgálta, minthogy itt legerősebb a szlovák települések közül az evangélikus egyházhoz való ragaszkodás. Ez az egyház egyfelől igen hamar igazodni kezdett a magyar polgárság elvárásaihoz, másfelől azonban a szlovákok számára már a 18. század óta a kontinuitást reprezentálja.

Répáshután az volt a fő kérdés: miként válhattak a teljesen elzárt települések kétnyelvűvé, és miként magyarosodhatott el kultúrájuk. A ok: a település gazdaságilag igencsak a magyar környezetre volt utalva, aminek következtében a répáshutai társadalomban nagyon hamar érvényesültek e környezet kulturális magatartási formái.

A harmadik példa Nyíregyháza esete, amely a történelmi Magyarország egyik leggyorsabban fejlődő városa volt. A szlovák földműves kultúra itt kimondottan a polgárosodási folyamat áldozatává vált, mivel az akkori szlovákság egyetlen rétege sem volt képes arra, hogy az új városi intézmények közé integrálódjék. 1900 után a város és tanyarendszere között is megszakadtak a szerves gazdasági és kulturális kapcsolatok. Ezért Nyíregyházán a központ és a tanyarendszer nem erősítette egymást, s ez a szlovák kultúra gyors hanyatlásához, majd megszűnéséhez vezetett.

A kiskőrösi, répáshutai és részben a nyíregyházi etnokulturális változások vizsgálata bizonyítja, hogy a nemzetiségi társadalom és az anyanyelvű lét legerőteljesebb forrása és a társadalom tudatosan vállalt nemzeti identitásának fő hordozója a hagyományos kultúra. A duális kultúrrendszerek elsősorban a népi és a szakrális kultúrában hatottak erőteljesen, s helyenként ez így van mindmáig. Ezek a rendszerek lassú folyamatok következtében 1890 után jöttek létre, s immár századunk 20-as és 40-es éveiben következtek be radikálisabb változások e keretek között.

A szerző a Slovenský národopis c. folyóiratnak adott interjújában úgy véli, hogy a szóban forgó "folyamatok és a szlovák ember mentalitásának és jellemének megértése és tolerálása helyezi a szlovák-magyar együttélést a maga kulturális és társadalmi ellentmondásaival, konfliktusaival és konfliktuskezelésével együtt új síkokra", és azt reméli, hogy mindez "hozzásegít a régi előítéletektől és politikai kategóriáktól való megszabaduláshoz, azoktól ti., amelyek a két nép társadalmi életének és szomszédságának lényegét sértik meg..."

Az interjúra az adott alkalmat, hogy a folyóirat két folytatásban közli az ismertetett monográfia második fejezetét (Etnokulturális változások a magyarországi szlovák nyelvterületeken címmel). Az interjúban szóba került a teljes mű szlovák változatának kiadása is.

Általában elmondható, hogy a szlovák tudományosság fokozottan érdeklődik a magyarországi szlovacisztika eredményei iránt. Így pl. a Magyarországi szlovák nyelvatlászról négy igen meleg hangú ismertetést tudunk összeszámolni. De közös munkára is akad példa. Ilyen a Magyarországi

szlovákok népi kultúrájának atlasza, amelyhez eddig 23 magyarországi szlovák település 170 témakörbe tartozó néprajzi adatait gyűjtötték össze magyarországi szlovák értelmiségiek. Ebből az anyagból a Magyarországi Szlovákok Szövetsége, a pozsonyi Néprajzi Intézet és Egyetemi Néprajzi Tanszék munkatársai 1049 térképet készítettek, s végszerkesztésre 427 térképet jelöltek ki. A Slovenský národopis sorozatot indított e térképek előzetes kommentálására.

Gyivicsán Anna

Anyanyelv, kultúra, közösség: A magyarországi szlovákok / – Bp.: Teleki László Alapítvány, 1993. – 342, 2. p.

Divičanová Anna: Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Mad'arsku, 1-2. = Slovenský národopis, 42. roč. 1994. 3. no. 264-282. p., 4. no. 385-401. p.

Vanovičová, Zora: Rozhovor s Dr. Annou Divičanovou. = Slovenský národopis, 42. roč. 1994. 4. no. 471-477. p.

(Atlas ľudovej kutúry Slovákov v Mad'arsku.) = Slovenský národopis, 42. roč. 1994. 3. no. 327. p.

F.T.

Szlovák nyelv az európai történelem keresztútján

A szlovákság ősei – a nagy szláv migráció keretében – az 5-6. század folyamán érkeztek mai területükre. Nagyjából-egészéből ezen a területen a 6. századtól kezdve alakult ki a szlovák nyelv ószláv alapja. Ez az ószláv alap a 8-9. század folyamán egyfajta integráción ment át, ami a Duna melléki szlávok államalkotó törekvéseiben is megnyilvánult. A 10. században a szlovák nyelv ószláv alapja már önálló fejlődést mutat.

A szlovák nyelvfejlődés, akár éppen integrációs, akár pedig konstitutív szakaszáról van szó, a kezdetektől több hatalmi, katonai és politikai érdek keresztútján ment végbe az avarok, germánok, frankok, lengyelek, majd a magyarok "közreműködésével". Mindez hol békés (kereszténység felvétele), hol háborús körülmények között zajlott le.

A következő majdnem tíz évszázad, a 10. század és a 19. közötti korszak a szlovák nyelvfejlődés szempontjából több szakaszra osztható.

A tizedik századtól a tizennegyedikig tartó első szakaszban a nyelvfejlődés anélkül ment végbe, hogy a nyelvnek saját osztályrendszert, formáját, irodalmi nyelvet lett volna. Az ószlovák a beszélt és a kommunikációs nyelv funkcióját tölti be. A "hivatalos" közigazgatási és egyházi nyelv a latin.

A tatárjárást követően számos szlovák lakta település néptelenedett el. IV. Béla részint belső áttelepítéssel, részint német telepesek behívásával számolta fel a pusztítás következményeit. A német városi polgárság különféle előjogokat nyert tőle, s ennek köszönhetően számos városban vezető szerepet tett szert. Olyannyira, hogy időnként a szlovák lakosság érdekeinek

érvényesítésért külön is küzdeni kellett (vö. az 1381-ből származó zsolnai Privilegium pro Slavis-szal). Egészeben véve azonban mind a német, mind a szlovák polgárság szépen boldogult, ami nem utolsósorban az élénk kereskedelemnek köszönhető, amely Csehország, Szilézia, Lengyelország, Ukrajna és Oroszország irányában egyaránt működött.

Mindennek következménye volt, hogy az ószlovákban rengeteg német jövevényszó honosodott meg, s ezzel a beszélt nyelv meg tudott felelni a gazdasági és kulturális követelményeknek. Ezen kívül a 14-16. századi valach betelepülésre is számos jövevényszó emlékeztet, és – természetesen – a cseh hatás is egyre intenzívebbé válik.

A majdnem tíz évszázados nyelvfejlődés második szakaszát a cseh nyelvnek a szlovákok által használt irodalmi nyelvvé válása jellemzi. Már a 14. században – a Magyar és a Cseh Királyság közötti kapcsolatok megerősödése és a cseh papok buzgalmának köszönhetően – elindult a cseh ilyen irányú térhódítása. Ez a nyelv a 15. században – a latin mellett – "lingua franca"-ként funkcionált, s a latinhoz képest a szlovák nyelvterületen megvolt az az előnye, hogy felettébb hasonlított a szlovákra. Ezt elismerve azonban hangsúlyozni kell, hogy a cseh nyelv sem a 15. században, sem később nem lett a szlovákok egymás közötti kommunikációjának nyelve.

A harmadik szakaszra, nevezetesen a 16-18. századra esik a nyugati, közép- és keleti szlovák kultúrnyelv kialakulása, ami békétlen körülmények között ment vége (mohácsi vész, nemesi felkelések pusztításai, reformáció és ellenreformáció, harminc éves háború kihatásai). Ebben a szakaszban mindhárom kultúrnyelvre továbbra is hatást gyakoroltak – a latinon kívül – a szlovák nyelvterület környező nyelvei, főként a cseh, a német és a magyar. Meglehetően békésebb körülmények között és a szlovákság vallási megosztottsága nélkül gyorsabb is lehetett volna az irodalmi nyelv kifejlődésének folyamata.

A 18. század végére esik – s ez a nyelvfejlődés harmadik, Mária Terézia és II. József reformjai által is ösztönzött szakasza – a Bernolák-féle irodalmi nyelv kodifikálása. Ez a nyelv a nagyszombati egyetemen végzett szlovák – főként katolikus papokból álló – elit teljeskörően (azaz helyesírási és kiejtési szabályait, szótárát, alak- és jelentéstanát illetően egyaránt) kimunkált irodalmi nyelve volt, de – lévén bázisa a nyugati szlovák nyelvjárás – az egyszerű emberek is megértették. Az e nyelven írt művek (Hollý, Fándly, a Szlovák Tudós Társaság) mindmáig beletartoznak a szlovák irodalom törzsszállományába.

A 18. század végétől a 19. közepéig tartó évtizedekben, a negyedik szakasz elején a szlovákoknak nagyhirtelen két irodalmi nyelvük is lett. Egyfelől a már megemlített Bernolák-féle, másfelől pedig – 1843. óta – a közép-szlovák nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelv, amelyet L'udovít Štúr kodifikált a nemzeti és irodalmi nyelvi rangra emelés együttes igényével. Ez a nyelv – megteremtette hozzá alak- és jelentéstani eszközeit – mindig képes volt magába integrálni mind a nemzetközi tudományos kifejezéseket (orvos-

tudomány, vegyészet, botanika, zoológia stb.), mint pedig a német, legújabbban pedig az angol számítás – és híradástechnikai szókinccset.

Különösen intenzív lett a cseh és a szlovák nyelv kapcsolata 1918 után, amikor is a szlovákok a csehszlovák állam polgárai lettek. Sajnos, cseh részről nem tekintették egyenrangúnak a szlovák nyelvet, hanem csak a csehszlovák (értsd: a cseh) nyelv egyik nyelvjárásának. Ezek a cseh törekvések különösen a 20-as és 30-as években voltak élénkek, mígnem L'. Nováknak egyik munkája révén (1935.) sikerült lecsillapítani őket. Ebben a nyelvész bebizonyította, hogy a cseh és a szlovák nyelv mindig egymástól független nyelv volt.

Cseh részről a szlovák nyelvet a következő nagyobb mérvű atrocitás-sorozat a második világháború után, különösen a 60-as években érte, mégpedig a marxizmus-leninizmus ideológiája jegyében. Ez, miközben a nemzeti önrendelkezést hirdeti, egyszersem a különféle nyelvek egymáshoz való közelítéséért száll síkra. Ennek következtében késedelmet szenvedett a szlovák tudományos terminológia fejlődése, nem lehetett a beszivragó/beömlő bohemizmusok ellen fellépni, és az alakokban is károkat okozott a cseh "túlerő".

Ennél is nagyobb baj azonban, hogy a cseh nyelv befolyását sok szlovák nyelvész, irodalmár és irodalom szakos tanár korántsem tekinti hibának, és ahelyett, hogy küzdene ellene, maga is beáll a "bohemisták" táborába.

A cikk írója a következő jövőképet vetíti elénk a cseh és a szlovák nyelv viszonyából kiindulva: "...a szlovák irodalmi nyelv használatának elemzése egyáltalán nem jár kedvező eredménnyel. Inkább pesszimizmusra készítet, különösen hogy nincsenek semmiféle perspektívák új nyelvészek és jó szlovák irodalomtanárok nevelését illetően... Ennek ellenére a szlovák nyelv fejlődésének története... arról győz meg bennünket, hogy az európai történelem keresztútjain a szlovák nyelv mint a szlovákok nemzeti nyelve, akár csak eddig, nem vész el, és a mostani stagnálást, illetve bizonyos mértékű hanyatlást követően a jó értelemben vett nyelvi öntudat felébredése... új fejlődési irányt szab a szlovák irodalmi nyelv számára is."

Kočiš, František: Slovenčina na krížovatké európskych dejín. = Slovenská reč, 59. roč. 1994. 6. no. 321-328. p.

F.T.

Kelet-közép európai népek és országok kapcsolatai

A szudétánémet kérdés: a cseh-német viszony sarkpontja? (Az Osteuropa c. folyóirat szemléje alapján)

A "bársonyos" forradalom óta 1994 elején állt leghidegebb pontján a cseh-német viszony. Elemzők ezt összefüggésbe hozzák a csehszlovák szétválással is, miszerint fokozódott volna Csehország érzékenysége, nyíltabbá váltak volna belső ellentétei. Azaz: erősödött volna a kisebbségi érzés és a gynakvás az "óriási" szomszédal szemben. Az ellenérzéseknek és félelmeknek mindenesetre meglehősen konkrét történeti előzményei vannak.

Történelmileg valóban allergikus pontja a cseh-német viszonynak az ún. szudétánémet kérdés: a Németországgal határos Szudéta-vidéken 1918-45 között kialakult szeparatizmus, illetve az 1945-47-ben végrehajtott "németelenítés".

Csehszlovákia az ország területén élő németek, közöttük a több mint három milliós lélekszámú szudétánémetek 1945 utáni kiűzésének tervét az Első Köztársaság hitleri lerombolásában játszott (ekként értékelt) szerepük megtorlása gyanánt foganatosította és fogadtatta el a szövetséges hatalmakkal. (Első kzdeményezésnek az emigráns csehszlovák kormány 1944 november 23-i titkos memoranduma vehető.)

Érdemi kutatás azóta sem tisztázta a vádak konkrét, minden körülményt mérlegelő megalapozottságát. Azt pedig, hogy az 1918 utáni Csehszlovákia maga hogyan járult hozzá a szudétánémetek tömeges elidegenítéséhez, amivel mintegy a hitleri uszítás karjába vetette őket, csak az egyik érintett oldal próbálta (kellő elfogultsággal) feldolgozni. Minderre, a csehszlovák kommunisták után, a mai demokraták sem fordítanak kellő figyelmet. Egy Prágában 1993-ban megjelent munkán (Václav Kural: Konflikt místo společnosti? Češi a Němci v československém státě 1918-1938.), mely cseh részről önkritikusan vet fel kérdéseket, a kritika igencsak fanyalgott.

Néhány történeti adat és összefüggés:

1918: Az Osztrák-Magyar Monarchiából kivált Cseh- és Morvaország, illetve Szlovákia közös csehszlovák államának kikiáltása a cseh széleken több milliós kompakt németiséggel; a németek fellépése egy cseh-német területi autonómia (Deutschböhmen) érdekében, a területek cseh katonai megszállása.

1920: Parlamenti választások; a képviselőtestület negyedét kitevő német képviselők mint kormányellenzék, nyelvtörvény elfogadása, nyomában németek tízezeinek elbocsátása a közszolgálatból, helyük betöltése cseh nemzetiségű tisztviselőkkel.

1920-31: Szudétánémet petíciók sora a Népszövetséghez kisebbségi sérelmeik ügyében; egyes német bázisú kispártok időleges, szakaszos

belépése a kormányba (ún. aktivista, azaz együttműködő pártok, melyek lassanként azonban a német választók háromnegyedét reprezentálják).

1933: A német rádióhallgatás és a szudétanémet nacionalista pártok betiltása, válaszképpen a Henlein-féle Szudéta-Német Népfrent (később: SZN Párt) megszervezése birodalmi német orientációjú politikával.

1935: Henlein pártja a választásokon közel 1,5 milliós szavazatot és ezzel 44 mandátumot nyer, – gyakorlatilag az ország legerősebb pártja, anélkül, hogy bekerülhetne a kormányba.

1935-37: A kormány és Benes elnök felemás ígéretei a kisebbségi jogrendszer kiépítésére, néhány elvetélt törvényjavaslat.

1938: A szociáldemokraták kivételével valamennyi szudétanémet politikai erő egyesülése a Szudéta-Német Párttal ("karlsbadi felhívás"); angol és francia közvetítési kísérletek a SZNP és a kormány között; Hitler nyílt fellépése a szudétanémet önrendelkezés elképzelésével; törvényen kívüli állapot elrendelése a régióban; angol-francia javaslat Csehszlovákia irányában a terület átengedéséről; katonai mozgósítás; négyhatalmi döntés a Szudéták elcsatolásáról Németország javára.

1939: Cseh- és Morvaország német megszállása.

1945: Terror, lincselés a Hitler nélkül maradt szudétanémetek ellen; dekrétum a csehszlovákiai németek és magyarok kollektív felelősségéről, bűnösségéről a háborús eseményekkel kapcsolatban; Csehszlovákia hivatalos kérése a potsdami konferenciához a német kiűrtés iránt.

1946: Kisajátítással egybekötött áttelepítés (vystěhování) döntő hányadának végrehajtása, a Szudéták új betelepítése (mint ismeretes, többek között deportált magyarokkal is – a ref.). Csehszlovákia évtizedeken keresztül elutasít mindennemű utólagos ellenvéleményt, elemzést a kérdésben. A helyben maradt mintegy 200 ezer német kisebbségi jogok, önkifejezési lehetőség nélkül létezett tovább. Az 1946-os vagyonkiszajátítás egyébként legalább 11 ezer ipari üzemet, 55 ezer kisüzemet, 125 ezer parasztgazdaságot, 200 családi házat érintett.

A varsói rendszer utáni Csehszlovákia új demokratizálása és nyugati orientációja során kikerülhetetlen volt a kései szembenézés a kérdésekkel. Erről gondokodott a még élő "áttelepültek" és utódaik visszalátogatási hulláma, a visszatelepedési igény, az anyagi kárpótlási igény, egészen a kitelepítés jogrevíziójának követeléséig. Az igénytámasztást a vonatkozó német civil szervezetek, szövetségi kormány támogatásával képviselték és képviselik. Csehszlovákia a friss szuverenitás első nagylelkűségével beleegyezett egy, a kormányok mellett működő kétoldalú konzultatív bizottság felállításába, amely egyeztet a lehetséges megállapodások ügyében. Havel elnök egyidejűleg – egy elnöki találkozó keretében – nyilatkozatot tett a kitelepítések "morális megalapozatlanságáról". A bizottsági munka azonban hamar elsekélyesedett, Vontatott és ingadozó menetére mindinkább rátelepszene a cseh belpolitikai hangulatok.

A nézetek egy pontban azonosak: a határok megváltoztathatatlansága (a korábbi nyugat-német revansista indulatokkal szemben). A kármentesítést, illetve kárpótlást Csehszlovákia és a különálló Csehország kezdettől fogva azzal utasította el, hogy erre akkor volna lehetőség, ha Csehszlovákia háborús jóvátételt kapott volna Németországtól. A cseh kromány nem ellenzi, bár rokonszenvvel sem kíséri a német gazdasági behatolást (tőke, közös vállalkozás), ám elzárkózik annak letelepedési vonzata elől. A csehek körében valójában újjáéled a félelem a nyomasztó erejű hátországgal bíró németektől. Ennek következtében továbbra sem igazán óhajtják revidálni 1946-ot.

Hideg zuhanyként érte a német közvéleményt az az 1993 novemberében egy parlamenti küldöttségi látogatás során hangot kapott kijelentés, amely szerint a szudétanémet igények semmilyen szinten nem képezhetik politikai megbeszélés tárgyát. A bizonytalan, hullámzó állásfoglalásokat egyébként negatívan befolyásolja a kitelepültek legátfogóbb szervezetének (Sudetendeutsche Landsmannschaft), illetve vezérszónokainak erőszakos és kategorikus stílusa is. 1994 elejére a cseh álláspontok szinte teljesen megmerevedtek. Háttérükben túlsúlyra jutott az a primitív érzelmi nacionalizmus, amely ott folytatja, ahol 1918-19-ben elkezdte ebben és más témákban. Ezen egyelőre alig változtathat, bár mégis előremutat, hogy a cseh kormány 1994 márciusában "humanitárius gesztusként" megszavazott 1 milliárd koronát kitevő jelképes összeget a még élő áldozatok részére.

Die "Sudetendeutsche Frage", Dreh- und Angelpunkt des tschechisch-deutschen Verhältnisses? = Osteuropa, 44. vol. 1994. 9. no. 490-505. p.

K.S.

Lengyel ajkú németek Lengyel-Sziléziában 1922-1939 között

A német-lengyel határon élő lengyel ajkú németek az 1921-es népszavazáson léptek drámai módon a nyilvánosság elé. A Németországhoz csatlósra szavaztak, feltéve hogy az nem lép újabb háborús konfliktusba.

Nehéz pontosan meghatározni a Sziléziában élő lengyelül beszélő németek számát, 225 431 szavazatuk (az összesnek 44,2%-a) szolt Németország mellett. Ha hozzáadjuk ehhez az elszármazott felső-sziléziai lakosok számát, kb. 330 ezer főt kapunk összesen (az 1910-es porosz összeíráskor 263 453 fő volt itt német, az össznépeesség 29,5%-a).

Lengyel-Szilézia német pártjai általában legalább annyi szavazatot kaptak, ahány főnyi német etnikum ott élt. A lengyel fennhatóság első éveinek kiábrándultságában ugyan sok német választotta a Birodalomba való exodust, de helyükbe számos lengyel lépett a "német vonalra", így számszerű változás nemigen következett be. Bár akad olyan adat, miszerint a 69 ezer német ajkú lengyel szavazatával együtt csak 183 ezer szavazat futott be a

német pártokra. Ennek ellenére a Német Választási Unió volt a sziléziai szejm legerősebb német pártja.

Tény, hogy Lengyel-Szilézia a kisebbségi németek és a megszülető lengyel nacionalista állam csatározásainak színtere lett. Míg a nacionalizmus általában szubjektív eredetűnek fogjuk fel, a kelet-európai nacionalizmusok esetében feltétlenül számba kell venni az objektív nyelvi és más kulturális tényezőket is. Az említett 1921-es népszavazást követően, tíz év múlva az anyanyelv kérdése lett a perdöntő. Az, hogy számos lengyel szavazott Németországra, a hosszú távú gazdasági és politikai előnyök mérlegelésének eredménye is lehet, de akárhogy is: természetellenes.

A lengyel nacionalisták úgy tekintettek németbarát honfitársaikra, mint a megvetett porosz rendszer rezidenseire, akik, velük ellentétben, nem a homogén lengyel állam megteremtésén fáradoznak. A német kisebbséggel való békés együttélést megmérgezték ezek az erőszakos, nacionalista vélekedések.

A támadás elsődlegesen az oktatási rendszert érte. Az 1922-es Genfi Konvenció 131. cikkelyét semmibe véve, 1925/26. tanévre a német iskolákba jelentkező 50 ezer sziléziai gyermek közül csak 18 ezer érthette el eredeti célját. A többieket lengyel nyelvű oktatási intézményekbe irányították át. A szülők beadványát kivizsgáló, Felix Calonder által vezetett Vegyes Bizottság megállapította az igazságtalanságot, s így az 1926-27-es tanévben valamivel többen vehettek részt a kívánt nyelven folyó oktatásban.

Vita tárgya lett, hogy a Volksbund mekkora részt vállalt a németül nem tudók elcsábításában (ingyenes vendégül látás, karácsonyi ajándék osztogatás stb.). A valóság az, hogy a sziléziai lakosság zöme bilingvis volt.

Piłsudski marsall 1926-os államcsínyét követően új tartományi vezető érkezett Lengyel-Felő-Sziéziában Michal Grażyński személyében. Határozott elképzelése volt az "ambivalens" nemzetiségű lengyelek újralengyelesítésére. A szülők csak egy anyanyelvet jelölhettek meg, s ennek igazáról meg is eskették őket. Az új kormányzó működésének első évében a német iskolákba jelentkezők 80%-át utasították el. A Népszövetséghez érkező bejelentéseket kivizsgálták, de itt sokszor értetlenül álltak a tényleges helyzet előtt (pl. Azcarate, vagy Maurer).

Végül Németország a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordult, amelyik kimondta, hogy a hatóságoknak nincs joga felülvizsgálni a szülők döntését (1928 dec.).

Am a "visszalengyelesítés" mozgalma nem hátrált meg, akadt olyan hely, ahol bebörtönözték azokat a szüköket, akik a nem-lengyel iskolához ragaszkodtak (pl. Koszecin). A nemzetközi támogatás 1937-re kifulladt. Tíz év alatt a kisebbségi német iskolákba jelentkezők létszáma 10%-kal megcsappant. Ugyanezen időszakban a megüresedő tanári helyeket lengyel érzelmű tanárokkal töltötték fel; arányuk nulláról 57%-ra emelkedett.

Nyilvánvaló volt, hogy a gazdag szénlelőhelyű, acéltermelő vidékről Lengyelország nem mond le. A hivatalos nyomás eszközéül a Nyugati Határvi-

dék Megvédéséért Unió munkatársait használták fel. Így pl. Rybnikben megismételték a helyi választásokat, s emiatt – a legszigorúbb terrort követően – a német pártra szavazók száma 25%-kal csökkent. Bombamerényletek, brutális verések, "antigermán hetek", s egyéb megfélemlítések nyomatékossították a nacionalista lengyelek kampányát.

Grażyński leghatásosabb fegyvere mégiscsak a munkanélküliség megteremtése volt, amivel a németbarát lengyeleket sújtotta. Még a német tulajdonú ipari üzemeket is arra kötelezte, hogy csökkentsék német alkalmazottaik számát. A "vagy a Volksbund, vagy a mindennapi kenyér" jelszavát adta ki. A volksbundisták 45%-a munkanélküli lett már 1934-ben. A lengyel nacionalista kormányzat működésének első tíz éve alatt a kelet-felső-sziléziai németeket 75%-ban megfosztották gazdasági egzisztenciájuktól.

Ma gyakorlatilag nincsenek született német ajkúak Lengyelországban, mert az ország hosszú ideig nem is vett tudomást a keretében élő német kisebbségekről. Pedig számos sziléziai menekült olyan indoklással folyamodott német állampolgárságért, hogy politikailag német elkötelezettségű volt 1945 előtt, illetve már 1922-ben, annak ellenére, hogy a nyelvet szinte nem is tudja.

Most a németeken a sor, hogy a szubjektív nemzeti tudatot figyelembe veszik-e, vagy egyszerűen gazdasági indíttatásúnak minősítik a Németországban letelepülni vágyókat, és tudatlanságot színlelnek afelől, hogy az utóbbi 45 évben mekkora társadalmi-politikai-gazdasági árat kellett fizetnie a német kisebbségnek pusztá létének megóvásáért.

Az országosan 2,5%-os kvóta, ami a germán blokkra esett az 1990-es lengyel parlamenti választásokon (közel 40% Opolo vajdaságban) azt bizonyítja, hogy a legfrissebb kivándorlási hullám sem szüntette meg a lengyel ajkú németek lengyelországi jelenlétét. A dacolás, ragaszkodás ilyen mértéke el kell hogy gondolkottassa a nacionalizmus tanulmányozóit a szubjektív nemzettudat mélységéről és tartosságáról.

Blanke, Richard: Polish-speaking Germans under polish rule: Polish Silesia, 1922-1939. = Canadian Review of Studies in Nationalism, 21. vol. 1994. 1-2. no. 25-32. p.

K.J.

Kisebbségi politika

"Geopolitika" – egy vitatott fogalom újjászületése

D. Weiser bonni politológus, aki jelenleg az Európa Parlament szakértője, a fenti fogalom aktuális értelmezéséről értekezik.

A vállalkozás kényességére utal, hogy sokan mindig a nemzeti szocializmus elméleti eszköztárába utalják a geopolitika fogalmát. Mások

úgy vélik, hogy a társadalomtudósok "legitim kutatási témája" lehet, amennyiben az egyes államok tevékenységének elemzésére koncentrálnak.

A fogalom szélesebb értelemben a politikailag aktív ember és térbeli környezete közötti kölcsönhatás feltárásait célozza. Az államok térbeli elhelyezkedése, földrajza és klímája, erőforrásainak térbeli szerkezete ugyanígy ide tartozik, mint gazdasági, kulturális és más téren kifejtett tevékenységük, a nemzetközi kapcsolatokban játszott szerepük. A fogalom vizsgálati eszköztárat kínál arra, amit az angolszáz világ "world issues" megnevezéssel használ, s amelynek előszeretettel vizsgált összetevője a globális hatalmi központok elhelyezkedése, a természeti erőforrások világpolitikára gyakorolt hatása stb.

Az egyes országokon belüli térbeli szerkezet megismerése sokatmondó adatokat közvetíthet a vallási, etnikai megoszlásról, a gazdaságról és nem utolsósorban a katonai erők diszlokációjáról. Hasonlóan rendkívüli fontosságú lehet annak megválaszolása, hogy egy integrációs térség jelenlegi adottságai szerint mennyire segíti elő a pénzügyi uniót vagy más egységesítési szándékok valóra váltását.

De mit is ért a geopolitika a "térség" fogalmán? Semmiesetre sem a különböző földfelületek változatosságát, hanem az emberi társadalomban sokrétűen felmerülő kapcsolatok valamennyi térben megnyilvánuló jellegzetességét, illetve azok oksági és funkcionális összefüggéseit. A természeti (fizikai) és a társadalmi tényezők szoros összefüggésére példa lehet, hogy önmagában egy uránelőfordulás még nem biztos, hogy fontossággal bír, ha nem áll rendelkezésre a kibányászásához szükséges technológia.

Történetileg megkülönböztethetjük a klasszikus és a mai geopolitikai nézetrendszereket. A klasszikus geopolitika az elmúlt századfordulón formálódott annak tudatosítása után, hogy a föld készletei végesek, továbbá annak felismerésével, hogy a technika fejlődése átrajzolja a tengeri és a szárazföldi hatalmak korábbi erőarányait, méghozzá az utóbbiak javára.

A brit geopolitikus, Sir Halford Mackinder 1904-ben a világot három zónára osztotta fel: a szívszónának tekintett eurázsiai térségre, ahol leginkább lehet számítani világhegemóniára törő jelölt kibontakozására, az Európától a Közel-Keleten át Kínáig húzódó belső félholdra, végül pedig a külső félholdra, amelyhez Nagy-Britannia, Amerika, Afrika, Auszália-Óceánia és Japán tartozik. A centrum vezető hatalma Oroszország lehet, vele szemben Németország bontakozik ki, aminek, ellensúlyozására Mackinder a francia hídfőre támaszkodó brit-amerikai együttműködés erősítését sürgette. Már az első világháború után Mackinder a német és az orosz (szovjet) övezet közé föderatív módon szervezett kisállam-közösséget képzelt el.

K. Haushofer a húszas-harmincas évek német geopolitikai gondolkodásának élvonalában azt kutatta, hogyan lehet objektív kritériumokkal és érvekkel alátámasztani a német-orosz plusz japán szövetséget a versailles-i béklyó szétszakítása érdekében. A harmincas évek végén ezt az iskolát csalódással töltötte el, hogy a náciizmus egész más stratégiai irányt vett a

világpolitikában, de elméletileg sem lehetett azonos nevezőre hozni a térség és a faj fogalmait.

A két világháború közötti francia geopolitikusokat saját országuk és gyarmatbirodalmuk egyengesége aggasztotta. Ezért keresték ennek racionalizálását. Továbbá a német kolosszussal való együttélés megoldása érdekében az európai integráció gondolatát is felvetették, amely azután a második világháború után J. Monett és R. Schuman kezdeményezésére az Európai Közösség létrejöttéhez vezetett.

Az Egyesült Államok-beli geopolitikai gondolkodás alapjait N. Spykman rakta le 1942-ben megjelent munkájában. Két fontos gondolata érdemel kiemelés: Spykman ellenezte, hogy a háború után Németország vagy Japán legyőzött mivolta hosszú távú meggyöngítésükhöz vezessen, másrészt a jövőt illetően ellenezett mindenfajta európai politikai integrációt, minthogy ez gyöngíthetné az USA pozícióit a nyugati féltekén.

A második világháború utáni időszakban a katonai geopolitikai gondolkodás jelentős átalakulását eredményezte a nukleáris fegyverek, illetőleg a légielő stratégiai bevetésének lehetősége. Ezekben az évtizedekben a befolyási övezetek elmélete is jelentős szerephez jutott.

Dél-Amerikában a geopolitikai gondolkodás ötvöződött a fejlődéskényszer keresésével. A gazdasági fejlődést egyoldalúan iparosítási feladatként fogták fel, amihez az emberi és polgárjogok lebecsülése járult a tekintélyelvű rezsimekben. Több országot "elkapott" a nemzeti nagyság megszállottsáig vitt gondolata (elég itt Argentínára utalni a Falkland-szigetek megszállása kapcsán).

A modern bipoláris világ alapellentmondását egyes geopolitikusok abban látják, hogy a szárazföldi nagyhatalom szemben áll a kontinensnyi szigeten létező másik nagyhatalommal, miközben kettejük párviadala nem közvetlen konfrontációba megy át, hanem a különféle határzónába eső térségek elhódításába egymás elől (a norvégiai északi sarkkörtől Dél-Koreáig és Japánig).

A technikailag, katonailag és kulturálisan globalizálódó világban a geopolitika egyre inkább a nemzetközi politika, a világpolitika szinonimájává válik, egyre jobban eloldozódik a konkrét földrajzi összefüggésektől. A kábítószerekkereskedelem, a multinacionális konszernek és a világbankok korában egyébként sem a nemzeti határok a valódi főszereplők.

Figyelem méltó, hogy a geopolitikai gondolkodás hány szakfolyóirat alapításához vezetett. Franciaországban pl. a Géopolitique, Olaszországban a Limes látott napvilágot, emellett – Párizstól Moszkváig – egyetemi központok kapják meg nevükhöz ezt a jelzőt.

A széles körű tudományos és gyakorlati érdeklődés következtében mára világosan megszűnt a geopolitika korábban egyértelmű jobboldalhoz kötődése. Mindez együttesen elégségesen igazolja azt az állítást, hogy a geopolitika fogalma és gondolatvilága kikerült a hosszú időn át tartó tabu-helyzetből.

Az EBEÉ (EBESZ) keresi helyét az új Európában

A szerző 1992 második felében írt tanulmányában először a szervezet tagságában bekövetkezett változásokra tér ki. Németország egyesítését követően az NDK kimaradt köréből. Albánia 1989-ben megfigyelő státust kapott, majd hosszabb próbaidő után 1991 júliusában a külügyminiszterek berlini konferenciáján teljes jogú tag lett. A balti államok felvételét sokáig a szovjet vétó akadályozta; 1991-ben Párizsban odaérkezett képviselőiket megszegyenítő módon ki is zárták a konferenciáról. Csak 1991 szeptemberében vették fel őket, az augusztusi moszkvai puccs után. 1992 januárjában Rigában elfogadták, hogy a Szovjetunió helyébe Oroszország lép, és a többi egykori tagköztársaság is felvételt nyerhet, amennyiben nyilatkozatot tesz közzé az EBEÉ elveinek elfogadásáról. Ezután Grúzia kimaradt a "sorból", Kazahsztán képviselőjét Oroszország, Türkmenisztánét pedig Törökország vállalta el. Így sikerült a muzulmán utódköztársaságokat az esetleges iráni befolyás alól kivonni. Jugoszlávia felbomlása után Boszniát nem vették fel, mert a lakosság állásfoglalását bizonytalannak tartották a függetlenség kérdésében. Macedónia felvételét a görög vétó akadályozta meg. Horvátország és Szlovénia megfigyelő státust kapott. A "kis" Jugoszlávia ezt ellenezte, de a többi tagállam azzal fenyegetőzött, hogy vétója esetén őt magát zárják ki. Végül 1992 márciusában Grúziát, Horvátországot és Szlovéniát, áprilisában pedig Boszniát is felvették.

A változások kihatottak az EBEÉ-n belüli erőviszonyokra. A keleti blokk szétesett, a semlegesek és el nem kötelezettek utóljára 1991 májusában léptek fel a minőségükben. Az Európai Unió (EU) tagállamai képviselik most a legerősebb csoportosulást. Ennek brüsszeli bizottsága is aktív az éppen elnöklő tagállam delegációját igénybe véve. Viszont az EU 12 tagállama számos kérdésben eltérő álláspontot képvisel.

Míg a kezdeteknél az EBEÉ csak a konferenciák laza egymásutánját jelentette, mostanában állandó intézményeket hoz létre. Ilyen a külügyminiszterek értekezlete (1991 júniusa, Berlin). 1992 januárjában Prágában ez a szervezet mondta ki a "konszenzus - 1" elvét. Egy másik állandó intézmény a különböző szervek élén álló funkcionáriusok testülete: keretében 1992 júliusáig 13 rendes és 6 sürgősségi ülést tartottak. A funkcionáriusok a prágai titkárság, a bécsi központ és a varsói büro élén állnak; ülésük határozza meg a különböző szervek költségvetését. A sürgősségi ülések mindegyikét Jugoszlávia ügyében tartották. Első menetben 48 órán belül kérhetnek felvilágosítást az érintett tagállamtól, majd az illető állam és 12 másik tagállam kérésére kell bizottságot összehívni; döntésre azonban csak 4-5 nap elteltével kerülhet sor.

A prágai titkárságot 1991 februárjában hozták létre: létszáma egy (svéd) igazgató és három munkatárs. Őket 3, illetve 2 évre delegálják a tagállamok, rotációs alapon. A titkárság feladata az EBEÉ-ülések megszervezése, az információk folyamatos gyűjtése, ami nem mindig zökkenőmentes, mert infrastruktúrája még gyenge.

A bécsi központot 1991 márciusában a konfliktusok megelőzésére létesítették. Létszáma megegyezik a titkárság létszámával (az igazgató itt dán); feladata pedig kapcsolat tartása az egyes tagállamokkal.

A varsói büro 1991 júliusában jött létre olasz igazgató és amerikai igazgatóhelyettes vezetésével; eddigi legfontosabb tevékenysége a bulgáriai és lengyelországi választások ellenőrzése.

A spanyol miniszterelnök javaslatára hozták létre a parlamentek közgyűlését, államokként 2-17 tagu delegációval. Első ülését Budapesten tartotta 1992 júliusában, 244 delegátus részvételével. A szervezet székhelye Koppenhága. A budapesti ülészak ajánlásokat fogadott el a kisebbségi kérdésben; ezek szellemében helyszíni vizsgálat is lehetségessé válnék. Egy másik határozat Szerbiát ítélte el.

Az emberi dimenzió kérdésköre ugyancsak ezekben az években bővült ki. Az egyes állampolgárok és kormányuk közötti konfliktusok éppen úgy ide tartoznak, mint a jogállamiság és a magánélet kérdései. 1991-ben a moszkvai dokumentum szakértőket jelölt ki, akik szükség esetén állásfoglalásra felkérhetők. Azonban ez a bizottság is csupán kormányközi, ennél alacsonyabb szintekkel nem foglalkozhat. 1991 júliusában kimondták, hogy a kisebbségek kérdése nem csupán belügy. Az önrendelkezés és a területi integritás elvei azonban itt ellentmondásba kerültek egymással, a határozatok szövege is bizonytalan, olykor ellentmondásos lett. A demokrácia érdekében a technikai együttműködésről sem szabad lemondani. Válsághelyzetekben az EBEÉ új eljárást vezetett be, amelynek keretében véleménykülönbség esetén szakértői bizottságot küld ki. Ennek határozatai azonban nem kötelezőek. 1991 júliusában Berlinben a külügyminiszterek a hagyományos fegyverek eladásának korlátozása mellett foglaltak állást, de legalább az ilyen tranzakciók ellenőrzését látták szükségesnek.

1992 márciusában zajlott le a 4. helsinki utótálálkozó. Ez kimondta, hogy az utótálálkozók ezentúl értékeljék a két fórum között végzett munkát, továbbá meghatározta a funkcionáriusok ellenőrző feladatait. Kiemelte a varsói büro szerepét az Európa Tanács vonatkozásában, kapcsolatot kívánt kiépíteni a dél-mediterrán országokkal. A kisebbségi kérdések kezelésére főbiztost választott, aki kellő időben maga léphet fel. Feladata a béke megőrzése egy-egy országon belül is. Szükség esetén a NATO és más nemzetközi szervek segítségét is igénybeveheti, de ezt minden egyes állammal külön-külön meg kell tárgyalnia.

A lefegyverzés, vagyis a hagyományos fegyverzet csökkentése érdekében is különbizottságot hozott létre az EBEÉ. Feladata itt is a konfliktusok megelőzése.

A második helsinki kosár (gazdaság) keretébe – foglalt állást az EBEÉ, a természeti erőforrások és az infrastruktúra elemei ugyancsak bevonandók, a hadiipart pedig békecélokra kell átállítani. Gazdasági kérdésekkel külön ülés foglalkozott. Míg a kisebbségi főbiztosnak kétévencént kell saját tevékenységét értékelnie, addig a gazdasági fórumnak évente, bár ennek nincs operatív jellege.

A szerző végkövetkeztetése, hogy az EBEÉ tevékenysége kedvezően alakul, s optimizmussal tekinthet az 1994-es budapesti csúcs elé. Ez az optimizmus azonban – tudjuk ma már a fejleményekből – nem egészen vált be.

Gheballi, Victor-Yves: La CSCE à la recherche de son rôle dans la nouvelle Europe. = Vers une nouvelle Europe? Bruxelles, 1992. 49-79.p.

N.E.

Multikultúra és polgárosodás a vajdasági magyarok körében

Végel László a multikultúra, Losoncz Alpár pedig a polgárosodás jugoszláviai (vajdasági) pozíciói, azok közelmúltja és lehetséges perspektívái övén politikai nézetek kifejtésére is lehetőséget lát.

Végel László szerint a tudományos közgondolkodás és a kisebbségpolitika egyaránt pozitív jelentéssel ruházta fel a multikultúra fogalmát, viszont a kisebbségi közösségek inkább fenntartással kezelik, mondván: hatása az asszimilációt segíti elő.

Meglehetősen irányzatos gondolatmenetében a szerző a multikultúra ellenzőinek olyan nézeteket tulajdonít, amelyek legfeljebb szélsőséges – azaz hatással alig bíró – megnyilatkozásokban öltenek, ölhetnek testet, úm. a multikultúra elköníti a kisebbségi kultúrát az egyetemes magyar kultúrától, a nemzeti kultúra "fellazulása" folytán a kisebbségi képtelen megőrizni nemzeti identitását. Az általa interpretált felfogás következtében "...a kisebbségi kultúra konfrontatív viszonyban van a hétköznappal" (illő szerénységgel jegyezzük meg: a székelyföldi tömbmagyarság kisebbségi kultúrája – emlékezete, szokásai, kommunikációja – multikultúra nélkül is eléggé összhangban van a hétköznapi életkereteivel). A multikultúra (kisebbségi) ellenfele tehát nem tehet mást, akár "vállalnia kell az anyaország epigonjának szerepét". S ez célszerűbb – úgymond – mint a "kockázatos regionális-multikulturális autonómia" vállalása. Sőt, Végel szerint a multikultúra ellenégeinek táborába az "anyaországi epigonok" ellenfelei is betagozódnak, akik szerint a "hiteles nemzeti értékeket valójában nem is az anyaországi kultúra őrzi, hanem a kisebbségi".

"A multikulturális koncepció ezzel szemben abból a feltételezésből indul ki – fejtegeti immár explicite Végel –, hogy egy bizonyos kulturális keveredés... lehetővé teszi számukra (a kisebbségi polgárok számára), hogy min-

dennapjaik kihívására sajátos választ adjanak. Ez az elképzelés a nemzeti kultúrán belül a kisebbségi kultúra bizonyos autonómiáját tételezi fel...". (Jegyezzük meg: bár igaza lenne Végel Lászlónak, és a magyar autonómia-törekvések megvalósítása elsősorban azon múlnék, hogy tisztázódik-e a kisebbségi magyar kultúrák viszonya az anyaországhoz.)

Az ex-Jugoszlávia – állítja a továbbiakban Végel – bizonyos értelemben alkalmas volt "egyfajta multikulturális gyakorlat" megteremtésére, annak ellenére, hogy a "társadalomban nem jöttek létre azok a demokratikus erők, amelyek képesek lettek volna... a délszláv államszövetség közmeg-egyeződésére létrehozására".

A Vajdaság mozaikos kulturális rendszerében egymástól jól elhatárolható kulturális tradíciók éltek tovább. Ennek az együttélésnek a hagyományát a titói rendszer nem ismerte el, de felhasználta. A 60-as évek időszakában – Végel ezt nevezi a modernitás korszakának – vált népszerűvé a multikulturális eszme, amely "szuverén fejlődési tendenciákat hozott felszínre" (Így nyer pozitív tartalmat nála a jugoszlavizmus eszméje.)

A törést Jugoszlávia felbomlás okozta (ami – szerintünk – sok-sok repedésből kumulálódott, azaz voltaképpen okozat volt – a szerk.), amikor is a szerb nemzeti eszme egyre erőszakosabb érvényesítése durván lesöpört e multikulturális tradíciókat. Az eszme – tudatosítja Végel újfent – a modernizációnak és urbanizációnak köszönheti létét: a különböző etnikai csoportok liberális rétegeit a multikulturális szálak kapcsolják össze máig.

Végel László azért implicite elismeri: az említett időszak politikai és reformtörekvései súlyos belső feszültségeket hordoztak, hiszen a nemzeti mozgalmak hatására az építmény nagyhirtelen összeomlott. Ebben a helyzetben – hangzik az elmarasztalás – a "vajdasági magyar kisebbség pedig egy védekező bezárkózásba vonult vissza, feladva és megkérdőjelezve saját multikulturális hagyományait is". Sőt, e hagyományok elsorvasztásához anyaországi impulzusok is hozzájárultak. Megszakadtak a szellemi kötődések a régióhoz, a szellemi elit nagy része áttelepült az anyaországba. A maradék "pauperizált" rétegekben pedig felgyorsult az akulturizáció folyamata, s ezzel együtt az asszimiláció – zárja sajátos okfejtését Végel.

Losoncz Alpár tanulmányának sarkköve: a kommunizmus csődje Közép-és Kelet-Európában nem hozta magával a "liberális maximák" megvalósulását. Ebbe a sorba illeszti a kisebbségi civil társadalmi normákat mint Nyugat-Európából importált mintákat.

Kialakultak ugyan a hatalommegosztás intézményi keretei és fórumai, ám "a többpártrendszeren belüli 'demokratikus diskurzus', a nemzeti közvetítésséggel megvalósuló egyenlőség-ideál a nemzeti színezetű demokrácia kontúrjait rajzolja ki". Elmaradt tehát – a nemzetállami eszme jegyében – a kisebbségek magas szintű jogokkal való felruházása, amit súlyosbít, hogy Szerbiában a civil társadalom esélyeire a háború árnyéka vetül. A területközpontú hódító háború terhei megroppantották a vajdasági magyar közösséget. A háború maga olyan tektonikus változást idézett elő, amelynek negatív

következményei számottevően korlátozzák a társadalmi cselekvést és a nyilvánosságot.

A szerbség – mint etnikai többség – politikai szándékaiban és cselekedeteiben élesen elkülönült a nemzeti és a demokratikus legitimitáció kívánalma, márpedig a kisebbségi civil társadalmi intézmények működése nem más, mint horizontális interakciók és érdekegyeztetési fórumok működése. Mindez merő fikció csupán, ha az állam jottányit sem enged (nemzeti) szuverenitásából.

Viszont – állítja Losonc – a kisebbségi önreflexió sem kerülheti el a nemzeti és demokratikus akaratképzés egybehangelésének kínját, tortúráját. A vajdasági magyarság most szembesül igazán azzal a ténnyel, hogy gazdasági, kulturális stb. különbségek osztják meg. Következésképp: ha a kisebbségi autonómia pusztán a nemzetállami modell kicsinyített mása, akkor a kollektív érdekek hangsúlyozása is végletes ellentmondása kerül a civil társadalmi érzékenységgel.

A (magyar) kisebbségi elit magatartását jellemezve kerít sort Losonc a titói rendszer rövid értékelésére. Ezen a ponton véleménye meglehetősen eltér Végel László megállapításaitól: ő negatív jelentéssel ruházza fel a jugoszlavizmust mint ideológiai töltetű nemzetfelettséget, amely a kisebbségeket amolyan "beltenyészetként" kezelte. Nekik szükségképpen ki kellett válniuk az anyaországi kultúrából, kollektív létüket, identitásukat a jugoszláv államalakulathoz kötve. A viszonylagos liberalizálódásért cserébe az állam elvárta az elitől, hogy mondjon le a civil társadalmi formák gyakorlásáról, főképp a kisebbség társadalmi önkezdeményezéseinek ösztönzéséről. A kisebbségi politizálás, az etnikumokkal való törődés csak a hivatalos intézményi (pusztán vertikálisan tagolt – a szerk.) rendben történhetett, s így még a 80-as évek második felében sem jöttek létre olyan polgári mozgalmak, vitaforumok, amelyek a térség többi államában többé-kevésbé szárba szöktekentek.

A vajdasági magyarok identitását, életkereteit nagymértékben befolyásolja a vajdasági magyar társadalom csonkasága. Ennek Losonc adta magyarázata viszont vitatható, miszerint e csonkaságot a vajdasági magyarság – történelmi Magyarországon belüli – alávetett helyzete idézte elő.

Jogos igénye viszont, hogy a magyar kisebbségi elitnek fel kellett volna mérnie azokat a veszélyforrásokat, amelyek a 70-es évektől kezdve folyamatosan bukkantak fel a társadalomban: főképp a modernizációs válság jeleit és a többségi nacionalizmus, sőt populizmus erősödését.

A mostani jugoszláv társadalomban az etnikai többség jelenik meg a kisebbség kollektív jogainak forrásaként, pedig a polgári értékekre hivatkozás üres szólam csupán, ha a kisebbség mint csoport nem rendelkezik olyan alanyi jogokkal, amelyek biztosítják számára a részvételt az államéletben.

Az egyetlen kiút: civil normák érvényesítése csoport- és állami méretekben egyaránt, mert "...(ezek) a minták közvetíthetnek a kollektív és az egyéni

jogok között, ...másfelől ajtót nyithatnak a nemzeti szubsztancia megőrzése szempontjából döntő mozzanatok előtt is".

Végel László: *Multikultúra és kisebbség. = Létünk, 24. évf. 1994. 1-2. sz. 13-16. p.*
Losoncz Alpár: *A vajdasági magyar kisebbség és a civil társadalom viszonylatának kérdéséhez. = u. ott, 17-21. p.*

Ch.Gy.

Romániai pártok és választások

S. Roper (University of Missouri, Columbia) politológiai elemzésében kísérletet tesz a "gyűjtőpárt"-jelenség modelljének romániai alkalmazására. E modellt Kirchheimer, Downs és Duverger nyomán abban a transzformációjában kívánja megragadni, amely számos nyugati demokráciában is végbement az eredetileg tömegpártot alkotó képződményektől az ideológiailag elkötelezett párton keresztül az ilyen szempontból nyitott gyűjtőpártig.

Roper felállít egy olyan mátrixot, amelynek tagsági szempontból alkotott tengelyén nyitott illetőleg zárt párt, míg a tevékenységi kör szerint regionális vagy országos párt lehetséges. Ha értelmezni akarjuk, akkor nyitott lehet egy regionális "területi párt", országos pedig "tömegpárt", viszont a zárt jellegűek között a regionális a "káderpárt", mely pl. egy etnikumból válogat, s országos: egy "ideológiai" párt. A káder- vagy szelektív pártra lehet példa a bulgáriai törökök pártja, a területileg koncentrált a bajor CSU. A tömegpárt példájául szolgálhat a Francia Szocialista Párt (vagy a német SPD). Krichheimer szerint ezek képesek leginkább átalakulni modern "gyűjtőpárttá". Ideológiai pártra példa a német Zöldek Pártja.

E példák vonzásában Roper táblázatba foglalja a fordulat utáni romániai pártképződményeket. Nyitott párt szerinte regionális szinten a Román Nemzeti Egységpárt, országosan a Nemzeti Megmentés Frontja, a Nemzeti Parasztpárt stb. Zárt pártnak minősülhet regionálisan az RMDSZ (káder vagy szelektív mivoltából következően, hisz egy etnikumból gyűjt tagokat), országosan pedig a Román Környezetvédő Párt. Roper hosszan bizonygatja, hogy a vatrás Nemzeti Egységpárt miért képes minden román választó befogadására, bár elsődlegesen Erdélyből kapja támogatóit.

A Demokratikus Konvenció pártjai jól szerepeltek az 1991-1992-es választásokon, de az a körülmény, hogy 13 különböző típusú párt tartozik kötelékébe, nem teszi lehetővé "gyűjtőpárttá" alakulását. A politológus romániai szemléje azzal a következtetéssel zárul, hogy a Nemzeti Megmentés Frontja a későbbiekben átalakulhat "tömegpárttá", bár ennek az ellenkezője sem zárható ki.

O. Kolar eseménytörténete az 1992 szeptember-októberi parlamenti és elnökválasztások színpadát eleveníti fel. 55 párt indult a szenátusi, a képviselőházi választásokon pedig 44 (ez már csökkenés az 1990-ben indult 75-höz viszonyítva).

A szélsőbal képviselői a Romania Măre párt, a Szocialista Munkáspárt és a Román Nemzeti Egységpárt, melyek velejéig sovinszta ideológiát vallva utasítják el a társadalmi reformokat is. Középtől balra van még a Demokratikus Nemzetmentő Fornt (FDS), mely szintén nem riad vissza némi nacionalista hecckampánytól (a Demokratikus Konvenció győzelme választási klippjük szerint Erdély garantált elvesztéséhez vezet). Nem is igazán párt ez, inkább a volt appártcsíkok gyűjtőhelye, akik bálványként tisztelik Iliescu elnököt. A centrumban helyezhető el P. Roman FSN-je, a Nemzeti Megmentés Frontja, mely "változást gyűlölet és bosszú nélkül" jelszóval indult, s szeretné a piacgazdaság irányába megkezdett lépéseket folytatni

Az FSN-től jobbra áll a Demokratikus Konvenció, mindenekelőtt a Nemzeti Parasztpárt, a Nemzeti-liberális Párt és sok kisebb párt. Számottevő a konvenció ereje szempontjából az RMDSZ.

A parlamenti választásokhoz kapcsolódóan került sor az elnökválasztásra, melynek jelentőségét nem lehet túlbecsülni, hisz az elnök ugyanolyan "erős" elnök, mint volt a két világháború között a király, aki feloszthatja a parlamentet, aki elnökölhet a minisztertanács ülésén, s egyben elnöke a nemzetvédelmi tanácsnak, melynek alárendelten működik a titkosszolgálat. Az elnök nevezi ki a román televízió vezetőjét is.

Elnökjelöltként hat személyiség jelentkezett: a posztkommunista Iliescu, aki a konvenció által importálandó "kizsákmányolóktól" ígerte megvédeni népét. Vele szemben a legtekintélyesebb E. Constantinescu, a Konvenció jelöltje volt (a bukaresti egyetem rektora). Fellépett még az FSN mezében C. Dragomir, szintén értelmiségi, továbbá a moldovai M. Druc (volt ottani miniszterelnök), az egységpárttól G. Funar, akiről legjellemzőbben az tanúskodik, hogy Ceausescu diktátort azért kritizálja, mert szerinte magyarbarát volt.

Elég szoros volt a verseny, hisz közvetlenül a szavazások előtti napokban a népszerű Adevarul című lap a parlamenti közdelemnél a konvenció, míg az elnökínél Iliescu győzelmét jósolta.

Az utóbbi jóslat be is következett, a választás első fordulójában résztvevők szavazatainak 47%-ával ő került az első helyre, Constantinescu 31%-ot, Funar nem egész 11%-ot kapott. A két első helyezett közötti jelentős különbség előrevetítette a második forduló (vég)eredményét: Iliescu 61,4%-ot, Constantinescu 38,1%-ot szerzett. Persze Iliescu sem lehetett egészen elégedett, mert 1990-ben még 85%-os többséggel lett elnök.

A részletesebb elemzések sok érdekes fejleményt hoztak felszínre: a nagyvárosokban gyakorlatilag nem volt különbség a két jelölt eredménye között (Constantinescu 38,9% – ellenfele 38,1%), de a kisvárosokban már Iliescu-fölény érvényesült (46 kontra 31%), s falusi szinten ez még tovább fokozódott (52 kontra 28%). A nyugati és a fejlettebb területeken Constantinescu győzött (Erdély 42 kontra 23%, Bánát: 46 kontra 29% stb.). Az elnökválasztásokon legkevésbé sikeresen Dragomir szerepelt, legalábbis

abból a szempontból, hogy a pártjára szavazók kétharmada inkább Iliescut támogatta.

A képviselőházi-szenátusi helyekre pályázó pártok közül az FDSN 27,7%-nyi szavazatot kapott, a szenátusi versenyben 28,3%-ot, a Konvenció pártjai 20, illetve 20,2%-ot. Harmadik helyre Roman pártja kerül 10,2, illetve 10,4%-kal. Ennek megfelelően a helyek kiosztásánál az FDSN és társai 176 helyet szereztek (maga Iliescu pártja 117-et), az ellenzék 152-öt (Konvenció – 82, FSN 43, RMDSZ 27 hely). A szenátusban még erősebb az Iliescuhoz közelálló erők tábora – 79 szenátorával (közülük 49 FDSN párti) szemben 64 szenátor áll (Konvenció: 34, FSN: 18 és RMDSZ: 12 fő). A nagyvárosokban ez esetben is a Konvenció végzett az FDSN előtt (33,5% kontra 19%), Ezzel szemben a kisvárosokban és falun az FDSN kapott 30-35,5%-ot, míg a Konvenció csak 21-18,5%-ot. Érdekes, hogy az RMDSZ-nek is inkább falun sikerült jó eredményt elérnie. Regionálisan: az FDSN nyert Havasföldön, Moldvában és Dobrudzsában, a Konvenció Bánátban és Máramarosban, míg meglepetésre Erdélyben az RMDSZ lett a legerősebb 20,5%-kal. A román szavazók itt három tábor között oszlottak meg, úgy mint az FDSN, a Konvenció és Funar egységpártja közt.

1990-hez viszonyítva a legstabilabb az RMDSZ eredménye: akkor 7,23 – most 7,58%. Kiemelkedően jól szerepelt 1992-ben Funar pártja. Az elnökválasztás akkori és 1992-es eredményét elemezve megállapítható, hogy folytatódott a korábbi tendencia, mely szerint minél fiatalabb, képzettebb és urbánusabb a választó, annál inkább hajlamos a Konvencióra szavazni. A Konvenció és P. Roman pártja ennek ellenére megdöbbsent az eredménytől, s arra a véleményre jutott, hogy "Romániának szüksége van a változásra, de nem akarja". Egyre több fiatal vélekedik úgy, hogy minél előbb hagyhatja el az országot, annál jobb.

A változás ellenzése különösen azért érdekes, mert a választás napján végrehajtott közönségkutatás eredménye szerint az életkörülményeket a lakosság 51%-a rossznak, s további 17% nagyon rossznak tartja, s ezzel szemben 31% nyilatkozott úgy, hogy elég jól, 1% pedig kifejezetten magas életszínvonalon él. Az összes megkérdezett 41%-nak véleménye szerint a decemberi fordulat óta (tovább) romlottak az életkörülmények. S csak 21% vélekedett ellenkező módon. A piacgazdaság megteremtésének kétes esélyeit illusztrálhatja, hogy a válaszolók 60%-a államilag garantált jólétet kíván, olcsó élelmiszerárakkal, biztos és állandó foglalkoztatással. Mind többen utasítják el a "vadkapitalizmus" kinövéseit.

Az elnökválasztás eredményeit erősen befolyásolta két körülmény: Constantinescu relatíve kevésbé ismert és meglehetősen későn felbukkant személye, másrészt az államilag irányított televízió nyilvánvaló elfogultsága a hivatalban lévő elnök mellett. Utóbbi hatását példázza, hogy egy felmérés szerint a szavazást az esetek 71,6%-nál befolyásolta a tévé. A rádió már csak 34,1%-ot hozott, az írott sajtó 30,1%-ot. 14% jutott a személyes kapcsolatokra, s alig 1,7% (!) a választási rendezvényeken szerzett ismeret-

tekre. Az Iliescut támogató pártok körében mindenesetre elég nagy belső feszültségek működnek, ahogy erre utal egy olyan eset, mint a gazdasági miniszter 1993 augusztusi lemondása a kormány reformellenessége miatt.

A Vácároiu-kormány így lavírozni kényszerül, miközben a külső kapcsolatokban is gondot okoz a nyugati hitelek kellő mértékű megszerzése, hisz ezekhez különféle feltételek kapcsolódnak. Gazdaságilag az első reménysugarat 1993 hozta mintegy 1%-os GDP-növekedéssel. Eközben a nettó fizetések az 1990-es fizetések kétharmadára estek vissza. Közben mesés korrupciós botrányok szórakoztatják a publikumot. Így például csak az utolsó pillanatban sikerült meggátolni a román kereskedelmi flotta nagy részének kiárúsítását egy görög csoportnak. A hajdani nomenklatúra 80%-a adja a mai milliomosokat. A zsidók százezreit elpusztító Antonescu emlékműveket kap, – miután egy bírósági döntés szerint ő mentette meg őket.

Roper, Steven D.: The romanian Party system and the Cath-All Party Phenomenon. = East European Quarterly, 28. vol. 1995., 4. no. 519-532. Kolar, Othmar: Die Parlaments- und Präsidentschaftswahlen in September und Oktober 1992 in Rumänien. Die Regierung Văcăroiu. = Österreichische Osthefte, 36. Jg. 1994 2. H. 211-229. p.

S.P.

Soknyelvűség és ideológia: a Szovjetunió nyelvpolitikájának történelmi tapasztalata

A nagy, többnyelvű társadalmaktól eltérően (Kína, Amerikai Egyesült Államok, Mexikó) a Szovjetunió összslakosságán belül a többség – az oroszok mint anyanyelvet beszélők csoportja – létszáma alig haladta meg az 50%-ot. A népesség 49,1%-át alkotó kisebbségek mintegy 160 etnikumot testesítettek meg.

A 145,2 millió orosz után nagyság szerint az ukránok következtek 44,2 millió fővel, majd az üzbégek 16,7 millióval, őket követték a beloruszok 10 millió fővel stb. A hét évtizedes szovjet államalakulat sarokkövét a tervek tették ki, közöttük a nyelvpolitikai terv, amely – kritikai él nélkül is – minden pragmatikumot nélkülözött, ma viszont történelmi példával szolgálhat valamennyiünknek.

Az 1917-18-as forradalom szakított a nem-orosz anyanyelvű népek nyelvi diszkriminációjával; ez önmagában véve is hatalmas vívmány volt. Megjegyzendő, hogy a nyelvi demokratizálódás tulajdonképpen már az 1905-ös forradalom után elkezdődött, példa rá a zürjén és udmurt nyelvű irodalom kialakulása ebben az időszakban. Az újabb tankönyvek mégis inkább 1917-nél húzzák meg a cezúrát. A különböző népek önkifejezése egybeesett a kulturális identitás megtalálásával, és illeszkedett az osztálytársadalom ipari, gazdasági trendjéhez.

A lenini és a sztálini államstruktúra jól ismert különbözőségét figyelembe véve látszik, hogy a Lenin által javasolt nem-orosz köztársaságok kialakítása elvileg lehetővé tette a történelmi örökségként létező orosz nyelvűség megtörését. A társadalmi egyenlőség megteremtéséhez és fenntartásához a nemzetiségi kérdés megoldásán keresztül vezet az út.

1920 után a nemzetiségeket leginkább anyanyelvük alapján különböztették meg. Ez tipikusan 19. századi felfogást tükröz. Ráadásul a vegyes nemzetiségű házasságban a gyermek automatikusan örökölte az anya nemzetiségét. A szovjet köztársaságok minden polgára számára tehát két lehetőség adódott: az egyik az örökölt etnikai hovatartozás, a másik pedig a többség által használt nyelv vállalása.

A használt nyelvek mindegyikét két szempontból kívánták volna fejleszteni: egyrészt modernizálni akarták az írásos irodalmú nyelveket, másrészt valamennyi nyelven meghonosítani a szocializmus terminológiáját.

Egy 1897-es orosz felmérés szerint a lakosság 28,4%-a tudott írni-olvasni. Ide számított mindenki, aki csak a nevét le tudta írni. Szélsőséges példaként álljon itt Üzbegisztán: lakosainak mindössze 3,6%-a rendelkezett ezzel a tudással, velük szemben az észtek 96,2%-a.

Az írástudatlanság felszámolása nagy erővel bontakozott ki, s már a húszas években jelentős eredményeket hozott. 1939-re átlagosan a lakosság 87,4%-a lett írástudó. Fontos, hogy egyes helyeken az ún. "gyökeret erezető" kampány keretében elfogadták a nem-orosz anyanyelvű írásbeliség elsajátítását is.

Már a cári időkben is sok írott nyelv volt forgalomban, melyeket a szovjet tervezők összefoglalólag 'régii írott nyelvek'-nek neveztek el. Pl. az örmény és a grúz 5. századi volt, a tatár 12., az azeri pedig 13. századi.

Míg pl. a német kisebbség nyelvének használatát a szovjet időkben is támogatták, addig a helyi vallási hagyományokhoz szorosan kapcsolódó arabot és hébert könnyedén félretolták.

A nyelvpolitika tervidőszakának kezdetén a 'régii írott nyelveket' továbbra is használták, de tervbe vették helyesírásuk és grammatikai rendszerük reformját.

A cári időkben írásos irodalommal nem rendelkező nyelvek számára a szovjet szabvány akkor még a latin betűs ábécé használatát írta elő. Ilyen 'fiatal írott nyelv' volt a jurak, kirgiz, vepsze, lapp stb. A latin betűt Lenin a "keleti forradalom" szimbólumának tartotta.

Írásreformot vezettek be az összes török nyelv számára (Baku, 1926). Húsz-harminc nyelvet érintett ez, még a tatárt, baskírt, üzbéget is, amelynek ettől fogva latin betűs lett az írásbelisége. A korábban cirillbetűs arab nyelveket ez a reform nem érintette (pl. csuvas, karaim). 1930-tól a finn-ugor zürjénre és permire is kiterjesztették az írásbeliséget.

A nem-orosz nemzetiségű állampolgárok által lakott független köztársaságokban, az autonóm területeken és a nemzetiségi körzetekben a nem-orosz nyelveket magyarázó, mintegy közvetítő nyelvként használhatták az

alapfokú oktatásban. A felsőoktatásban viszont már csak az igazán nagy társadalmi súlyú nem-orosz nyelv lehetett az oktatás nyelve (pl. az ukrán).

A nyelvpolitikai feladatok teljesítésére kidolgozták a nyelvek általános funkciórendszerét. A rádió, az újság, a szakmák nyelve került először az érdeklődés homlokterébe. Modern terminológiát és stílusmintákat állítottak össze részükre. Az orosz folyamatosan a primus inter pares helyét töltötte be, de még egy tucat egyéb nyelvre is elkészült a sajtó- és foglalkozási nyelvi sztenderd.

A nyelvek társadalmi szerepét így rangsorolták: A/ a nemzetközi nyelv státusa – az orosz mint az Unió nyelve számára fönntartva; B/ irodalmi és nemzeti nyelv a jelentősebb nemzetiségek nyelve a nem-orosz köztársaságok területén; C/ az irodalmi nyelvek státusa, melyeket az autonóm köztársaságok népei beszélnek; D/ az írott nyelvek státusa, melyeket az etnikai csoportok használnak a nemzetiségi körzetekben; E/ az írás nélküli nyelvek státusa, az öngazgatási, oktatási jog nélküli etnikai csoportok nyelve.

Jóllehet a társadalmi-kulturális pluralizmus gyakorlata a 20-as években terebélyesedett, Sztálin 1930-ban mégis élesen kirohant a decentralizáló, a nemzeti nyelveknek túlzott jelentőséget tulajdonító törekvések ellen. E következetes centralizmus jegyében 1941-ben újabb irányelv született: minden, már latin nyelvre "térített" nyelvet ettől fogva a cirill ábácé betűivel kellett írni. Csak néhány ún. 'régii irodalmi nyelv' volt ez alól kivétel (pl. a balti nyelvek). A látszólag egységes cirill írásmód a szovjet embert még jobban elszigetelte a latin betűs világtól. A nyelv maga is napi ideológia függvénye lett, amit jól mutat a moldáv nyelv esete, mely 1920 és 1990 között hétszer változtatott ábécét. A 32 betűs cirill ábécét egyébként összesen 177 mellékjellel lehet ellátni.

A 'C' és 'D' státusú nyelvek visszaszorultak az általános iskolai tanításba, illetve – egy idő után – onnan is eltűntek. A trend növelni igyekezett a távolságot az 'A' státusú orosz és az összes többi nyelv között. Még Sztálin halála után sem állt helyre a korai húszas évek kulturális pluralizmusa. Az 'internacionalizmus' így igencsak mást jelentett a szovjet állampolgárok és a Nyugaton élő szimpatizánsok számára.

Az 1970-es évek kultúrpolitikája felerősítette az egységes szovjet szocialista nemzetbe való összeolvadás eszméjét. Ezt az elképzelést számos kritika érte Nyugaton (pl. Allworth részéről). Az orosz terjeszkedést olyan szociodemográfiai tényekkel magyarázták, mint 1./ a nem-orosz területeken élő oroszok létszáma, amely 25,3 millióra rúgott (1989); 2./ a nem-orosz területek városi lakosságának zöme orosz nemzetiségű lett (Alma-Atában pl. 38,3% volt 1980-ban); 3./ az oroszok szakmunkás – és gazdasági vezetői kulcspozíciókban állnak a városi körzetekben; 4./ sok nem-orosz fiatal tanul orosz egyetemeken; 5./ sok a vegyesházasság, különösen a nem-orosz köztársaságok városi körzeteiben. Tény: a szovjet szocialista nemzet álmának megvalósításához a bilingvis nem-orosz nemzetiségek nagyban hozzá-

járultak azzal is, hogy egyre magasabb fokú tanulmányaikhoz már csak orosz nyelvű tanintézeteket vehettek – vettek – igénybe.

1979-re 61,2 millió nem-orosz bírta második nyelvként az orosz, ami az össznépesség 23,3%-ával, illetve a nem-oroszok 49,1%-val egyenlő. Asszimilációról sosem beszéltek, de az 'orosz mint második anyanyelv'-ről igen. 1979-re 16,3 milliónyian asszimilálódtak, ez az összlakosság 6,2%-a, a nem oroszok 14,4%-a.

A Szovjetunió felbomlásával a nyelvpolitika is megváltozott. Az oroszról kimondták, ami addig is volt, ti. hogy államnyelv az új orosz államban. Gyakorlatilag a nem-orosz anyanyelvűek között továbbra is internacionalista közvetítő nyelvként funkcionál. Az oroszországi föderáció keretein kívül azonban rohamosan veszít szerepéből és presztízséből. A szovjet típusú orosz dominancia alól újra függetlenné vált államokban visszafordíthatatlanul elveszti az első vagy a második nyelv szerepét.

Haarmann, Harald: Multilingualism and ideology: The historical experiment of Soviet language politics. = European Journal of Intercultural Studies, 5. vol. 1995. 3. no. 6-17. p.

K.J.

Az izraeli politika és a palesztin autonómia

A szerző az 1993 szeptemberében megkötött izraeli-palesztin megállapodásokhoz vezető utat idézi fel a két domináns izraeli politikai párt, a Likud és a Munkáspárt álláspontjának módosulásán keresztül. A palesztin autonómiáról szóló megegyezés és annak életbe lépése 1994 tavaszától valóban történelmi fordulatot hozott az évszázados, háborúk kísérte arab-zsidó vitában, hiszen mindkét fél első ízben fogadta el a gyakorlatban azt, hogy Palesztina területének kizárólagos birtoklásáról lemondva alakítja ki és tartja be az együttélés szabályait.

A fordulatot az 1992-es izraeli választások eredménye tette lehetővé, ami a Likud pártszövetség és Samir miniszterelnök vereségét hozta magával. Ekkor már folytak az amerikai és szovjet segédlettel összehívott madridi békekonferencián 1991 őszén elkezdett tárgyalások, ám azok a következő év tavaszára zsákutcába jutottak az izraeli fél hajthatatlansága miatt. A választások után Samir beismerte, hogy nem is állt szándékában megegyezni semmiről, ami az 1967 után kialakult határok közötti Nagy-Izrael integritását csorbította volna.

A Likudnak kezdettől fogva hajthatatlan volt az álláspontja a területi kérdést illetően, noha a 15 éves Likud-kormányzás idejére esik az Egyiptommal kötött béke, majd a Sinai félsziget átadása. A békekötés részét képező izraeli kötelezettségvállalásból a palesztinok autonómiájára nézve azonban semmi sem lett. A Begin-kormány által 1978-ban ajánlott autonómiát a

palesztinok gúnyosan azzal utasították el, hogy az "személygyűjtésre és szűnyogirtásra" biztosítana nekik jogokat az általuk lakott területen. Egyébként magát a területet akkor sem jelölte ki a Likud vezetése alatt álló izraeli kormányzat, s ez híven tükrözi a párt elveit. A Likud tehát sohasem fogadta el Palesztina bármilyen felosztását, s bibliai jogon az egész területet a zsidó állam részének tekinti (innen a megszállt nyugati partra következetesen használt Júdea és Szamária elnevezés). Másként szólva a Likud valójában nyíltan vagy burkoltan mindvégig elvetette a "területet a békéért" elvének valamennyi változatát (köztük az ENSZ Biztonsági Tanácsának nevezetes 242-es határozatát is). Autonómiát csak személyekre, közösségekre, de nem területi egységekre vonatkozóan volt hajlandó megfontolás tárgyává tenni.

Az Izrael megalakulásától 1977-ig (majd 1992-től ismét) kormányzó Munkáspárt politikája több fázison keresztül alakult ki. A palesztin kérdésben hagyományosan jordániai orientációt követett. 1947-48-ban Abdullah királlyal kötött egységének következményeként a palesztin állam megalakulására (amit a Palesztinát felosztó ENSZ-határozat írt elő) nem került sor, mivel az Izrael által meghagyott ciszjordániai részeket Jordánia annektálta. 1967 után is hasonló volt a munkáspárti kormányok álláspontja: a béke fejében csakis Jordániával tudtak elképzelni bizonyos területi kompromisszumot. A "területet a békéért" keretében tehát semmilyen palesztin államalakulat létrehozásáról nem voltak hajlandók tárgyalni, hiszen a párt - különösen a kemény vonalat képviselő Golda Meir vezetése idején - nem ismerte el a palesztin nép létezését.

Az 1991-es madridi békekonferencia kudarca elkerülhetetlen volt, hiszen a Likud-párti kormányzás alatt álló Izrael csak békét kívánt ajánlani béke fejében, jöllehet a palesztinok még abba is beleegyeztek, hogy delegációjuk összetételét Izrael előzetesen jóváhagyja. Áthidalhatatlan volt a két fél álláspontja közötti szakadék: a palesztinok nemzeti (önrendelkezési) jogokkal bíró népként léptek fel, és szemükben az átmeneti rendezés a függetlenség felé vezető út egyik állomása volt, míg az izraeli fél a vitatott területek lakosaiként, nem pedig nemzeti közösségként kezelte őket. Egészen mást értett a két fél a palesztinok "ideiglenes önkormányzati szervezete" fogalmán. Az izraeli fél 1992 tavaszán semmivel sem ajánlott többet az 1977-es homályos ígéreteknél. A júniusi választások tehát egyfajta népszavazássá váltak, s a lakosság többsége elvetette az időhúzó, megegyezésre nem törekvő politikát.

A Munkáspárt vezette új kormány az arab országok és a palesztinok fenntartásaira rációfalva néhány hónap alatt fordulatot hajtott végre saját egykori politikájához képest is. A knesszetben elmondott beszédében Rabin miniszterelnök nyíltan elvetette az Izrael létrejötté óta domináns, a külső fenyegetettségből táplálkozó izolacionista felfogást, amely szerint Izrael "egyedül van" és az "egész világ az ő ellensége". Rabint egész múltja a hadsereghez fűzi, számára mindig a biztonság szempontja volt a legfonto-

sabb, minden egyebet – így a békét is – megelőzve. A fordulat nem volt könnyű sem neki, sem Peresz külügyminiszternek. Lényegében az 1987 végétől folyamatosan zajló palesztin lázadás, az Intifada győzte meg arról, hogy a megegyezés éppen a belső biztonság érdekében szükséges, s a választásokon erre is szavaztak a polgárok. Ezenkívül Arafat Palesztin Felszabadítási Szervezete is erősen kereste a megegyezést, mert mind külföldi, mind belső (a megszállt területeken élvezt) támogatása gyengülően volt.

Az álláspontok közelítése mindazonáltal egy egész évet vett igénybe: az utolsó szakaszt Peresz titkos tárgyalásai képezték Norvégiában. Olyan példátlan lépések megtételének elfogadásához kellett ez az idő, mint a PFSZ elismerése Izrael részéről, vagy a területileg szűkre szabott (Gaza és Jerikó körzetére kiterjedő), korlátozott, sőt további tárgyalások eredményéhez kötött autonóm jogok elfogadása palesztin oldalon. A részben már megvalósult autonómia annak gyakorlati elfogadását jelenti mindkét fél részéről, hogy a két nép "együttélésre van ítélve". Izrael a történetét végigkísérő két eszme közül választani kényszerült, és saját biztonságát választotta a Nagy- Izraelhez való ragaszkodás eszméje helyett. A megállapodás végül, de nem utolsósorban mindkét oldalon kifogta a szelet a radikális nacionalisták és a szélsőségesek vitorlájából.

Shlaim, Avi: Prelude to the Accord: Likud, Labor and the Palestinians. = Journal of Palestine Studies, 23. vol. Winter, 1994. 2. no. 5-19. p. 1994. 5-19. p.

Ba. K.

Kisebbségi jog

A kisebbségek és közép-európai a új alkotmányok

Hosszabb tanulmányában a szerző hat posztkommunista állam (Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia és Bulgária) mai új vagy átalakított alkotmányának kialakulását, az 1989-ben kezdődő s még távolról sem lezárult alkotmányozási folyamatot tekinti át részletesen, kezdve a lengyel és a magyar nemzeti kerekasztal-tárgyalásokon egészen az új cseh és szlovák alaptörvényig jutva. Eközben a mai lengyel "kisalkotmány" születésének szenteli a legnagyobb figyelmet.

Összehasonlítási alapul két klasszikus alaptörvény, a 18. század végi amerikai és francia alkotmány szolgál.

Az alkotmányban rögzített jogoknak nincs sem általánosan elfogadott listája, sem felosztása. Az amerikai alkotmány szövegezői elvetették az alapjogok tételes felsorolását, ám ezt később pótolták az alkotmánymódosítások (főleg az első kilenc kiegészítés). A francia Alkotmányozó Nemzetgyű-

lés tevékenységének viszont egyik első aktusa volt az Emberi jogok deklarációjának elfogadása 1789-ben.

Az alkotmányos jogok századunkban két fő irányban bővültek: egyrészt a szociális biztonságot szavatoló (munkához való stb.) jogokkal, másrészt az etnikai és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek védelmét biztosító jogokkal (nyelvük használatának, az anyanyelvi művelődésnek, továbbá a politikai autonómia vagy képviselői maghatározott fokának joga).

A közép-európai alkotmányozás összefügg a térség etnikai és nemzeti konfliktusaival, amelyek Lengyel- és Magyarország kivételével mind egyik tárgyalt államban jelen vannak. Magyarországon azonban a szomszédságában élő 3 milliós magyar kisebbség problémái alapvetően befolyásolják az alkotmány, illetve a jogrend kisebbségekről rendelkező elemeit. A román alkotmány első tervezete tiltotta politikai pártok szervezését etnikai alapon, ám ez a magyar kisebbség ellen irányuló megszorítás a hatályos változattól kimaradt. Hasonló tilalom azonban szerepel a jelentős török és muzulmán kisebbségű Bulgária új alkotmányában.

A jogok (ezen belül a kisebbségi jogok) s a jogvédelem kérdéskörét két szempontból tekinti át a szerző: az alkotmányosság (milyen jogokat tartalmaz az alkotmány, s azokat hogyan védelmezi), illetve a perelhetőség (a bírósági úton való érvényesítés lehetősége) szempontjából. Ami az előbbit illeti, mindegyik országban alkotmányos rendelkezés biztosítja az etnikai (nemzeti) kisebbségek jogait, ám e jogok védelmének erőssége igen különböző mértékű. A leggyengébb védelmet a bolgár alkotmány nyújtja: egyrészt kimondja az etnikai alapú pártszerveződés említett tilalmát, másrészt a kisebbségeknek mindössze saját nyelvük tanulásának (de nem az egyéb tantárgyak saját nyelvükön való oktatásának) a jogát szavatolja. A román alkotmány a kisebbségi jogok védelmét részben korlátozza, mégpedig a "más romániai állampolgárok" egyenlőségének és megkülönböztetésük tilalmának érvényesülése érdekében (ami kizárhatja pl. a cigányság felemelkedését segítő intézkedések alkalmazását), viszont szavatolja parlamenti képviselőtüket, akárcsak a magyar alkotmány. A szlovák alkotmány - amellett, hogy másokhoz hasonlóan tiltja a faji, nemi, nemzetiségi, felekezeti, vagyoni stb. alapú hátrányos megkülönböztetést – a román alaptörvényre emlékeztetően rendelkezik a kisebbségek pozitív diszkriminációjának tilalmáról.

Az alkotmányos jogok perelhetőségét tekintve az alkotmánybíróságok szerepe lett a jogrend meghatározó új eleme a tárgyalt országokban, különösen Magyarországon, amelynek (a térségben igencsak a legtevékenyebb) alkotmánybírósága az ország legfontosabb politikai intézményei közé emelkedett. A kisebbségi jogok leggyengébb védelmezőjének a bolgár alkotmánybíróság tekinthető, amely – megerősítve az alkotmány illiberális, jogkorlátozó szakaszait – a cigány kisebbség érdekeit védő pártot alkotmányellenesnek nyilvánította. A török és muzulmán kisebbség érdekeit védő, parlamentben is képviselt párt (Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért) betiltása végett benyújtott hasonló keresetet a 12 tagú bolgár alkotmánybí-

róság 6:5 arányban szintén akceptálta, ám a határozat jogerőre emelkedéséhez előírt szavazatszám (az összes bíró több mint fele) híján ez a párt elkerülte a betiltást.

Elster, Jon: Constitution-Making in Eastern Europe: Rebuilding the Boat in the Open Sea. = Administrative Transformation in Central and Eastern Europe, 169-217. p.

Ba.K.

Konferencia Kelet-Közép- és Délkelet-Európa nemzetiségeiről

A müncheni Nymphenburg kastélyban 1992 tavaszán a Südosteuropa-Gesellschaft (München) és a Herder Forschungsrat (Marburg) szervezésében tartott tanácskozás igazi interdiszciplináris áttekintésre vállakozott. Jogász és történész, szociológus és közgazda, publicista és politológus egyaránt szóhoz-tollhoz jutott. A címben jelzett földrajzi-politikai régiót úgy lehet meghatározni, hogy Nyugatról a német, osztrák és olasz határ Keletről pedig a volt Szovjetunió határa adja a keretet. Az így meghatározott térség persze korántsem egységes. Elég csak arra utalni, hogy a kelet-közép-európai világ a demokratikus átalakulás esélyét mutatja, míg a Balkán-centrumú térség alig kezelhető konfliktusok tömegét.

Számos fejezet egy-egy országot, s nem kevésbé számos problémát ír le. Előbbire lehet példa a (most már hajdani) Csehszlovákiával foglalkozó előadás (H. Lemberg), a magyarországi nemzetiségek régebbi és újabb keletű problémáit szemlélő munka (G. Seewann), az utóbbihoz átmenet a magyar kisebbségek szomszéd országbeli helyzetét vázoló dolgozat (Szarka L.). Végül kifejezetten problémaorientált elvi-gyakorlati előadások születtek a föderáció, konföderáció és regionalizmus (regionális autonómia) témaköreiben. Referátumunk a problémaorientált előadások közül kettőt, a történetiek közül pedig egyet ismertet.

* * *

G. Brunner a föderáció, konföderáció és regionalizmus alkotmányjogi szempontból történő elemzésére vállakozott. Miközben az egyik fogalmat sem lehet kristálytiszán definiálni, összefoglalóan annyit azonban meg lehet állapítani, hogy egy politikailag egésznek tekintett rendszer autonóm részeitnek szerveződéséről van szó.

A föderációt gyakorta nevezik szövetségi államnak. Ezt azonban célszerű két irányban is lehatárolni. Történeti példaként idetartozik az Egyesült Államok (1789), Svájc (1848) és Németország (1867 óta). Mindegyik esetben fennáll az az ismérv, hogy mind az állam együttes, mind valamennyi részálama rendelkezik az államiság attribútumaival. Ezzel szemben az államszövetség (a "konföderáció") csupán nemzetközi jogi jelenség, de a valódi

államiság ismérveivel csak a tagállamok rendelkeznek. Mindhárom fenti példa azt sugallja, hogy az államszövetség mint előkészítő fokozat vezeti be a szövetségi állam létrejöttét. Más példák azonban óvatosságra intenek, mert egyes esetekben arról is szó lehet, hogy korábbi birodalmak a konföderáció, az államszövetség felé tolódtak tolódnak el, tehát ekkor a széthullás jelensége lép fel (Communauté Française 1958-1960 körül, vagy újabban a Független Államok Szövetsége a Szovjetunió "euthanáziájának" megjelenéseként).

A szövetségi államot mindenesetre meg kell különböztetni a regionalizmustól, ahol az egységes állam belső decentralizálási folyamata jelenik meg. Ilyen értelemben a helyi önkormányzati autonómia is rokonítható a regionalizmussal. S természetesen az utóbbi sem válik el mereven az államszervezet szintjén történő változástól. A példa Belgium, ahol az autonómia átcsap föderalizmusba (ld. az 1989-ben végrehajtott államreformot).

Mindhárom fő fogalom esetében arról van szó, hogy milyen jogosítványai vannak az egésznek, illetőleg az egész részeinek a saját szabályozás megvalósítására, a másik befolyásolására, milyen feladatkörök és illetékességek teszik fontosabbá az egyik vagy a másik szintet.

A hagyományos szóhasználat szerinti Kelet-Európában a föderalizmus és regionalizmus technikái tudatosan azt a célt szolgálták, hogy a nemzetiségi összetételből fakadó gondokat kezelni lehessen (Szovjetunió, Jugoszlávia, illetőleg 1969-től Csehszlovákia). Ugyanakkor az olyan korábban föderatív hagyományú államrész, mint az NDK, az államcentralizmus érdekében fokozatosan elvetette ezt a tradíciót. A regionális autonómia lehetősége egyébként több helyütt fölmerült a Szovjetuniótól egészen Kínáig (átmenetileg még Romániában is).

A Szovjetunió fennállásának egész idején a föderatív államesze valamilyen Patyomkin-megoldásra emlékeztetett, hisz a csinosnak mondható külső mögött tisztázatlan kompetenciák és a központ túlereje volt tetten érhető. Ráadásul az 1977-es brezsnyelvi alkotmány elírta még a párt vezetőszerpét is. Az alkotmány szövege szerinti "egységes soknemzetiségű szövetségi állam" minden volt, csak nem valódi szövetségi, sokkal inkább egy központból kikényszerített egység.

Amikor azután Gorbacsov lazítani próbált a szorításon, kiderült, hogy itt alig van más, csak centripetális erő. A Baltikum példája 1988 és 1991 között futótűzként terjedt és im, már nemcsak a szövetségi államok nyilvánították szuverénnek, majd függetlennek magukat, hanem mind több orosz vidék, sőt város is.

A nemzeti kérdés rendezésének kényszere 1991 után is fennáll Oroszország számára. Az a meghatározás, hogy a szuverenitás hordozója a "soknemzetiségű nép" ("mnogonacionalnűj narod") a maga fogalmi tautológiájával utal a tisztázatlanságra. Sok vita zajlott 1991-ben és később a nemzeti kisebbségek autonóm területeiről, s arról, ha ezek valamilyen külön előjogokra tesznek szert, akkor ezeket meg kell (meg kell-e) kapnia egy-egy orosz

közigazgatási területnek (megyének) is. A tendencia világos: itt is, ott is távolodni akarnak a mindenkit elnyomó fővárosi bürokráciától.

Jugoszlávia estében érdemes arra emlékezni, hogy eredetileg a jugoszláv kommunista párt teljesen egyközpontú, unitarista volt. A leendő szövetségi köztársaság eszméjét Tito antifasiszta partizánszövetsége fogadta el 1943-ban a boszniai Jajcéban (a félévszázaddal későbbi pusztítás utólagosan is komor jelet ír ezen esemény fölé). A jugoszláv szövetségi állam maradéktalanul a sztálini példát követte: a nemzeti elv szerinti szervezés ugyanolyan látszatnak bizonyult, mint a Szovjetunióban. A Moszkvával való szakítás azonban elindított egy decentralizálási folyamatot, melynek csúcspontja az 1974-es alkotmány lehetett. A hat szövetségi köztársaság és a két autonóm terület (Koszovó és a Vajdaság) egyaránt meglehetősen messze menő jogokkal rendelkezett. Innen vettek éles kanyart visszafelé Milosević szerb elnök nacionalista bolsevikjei. Első lépésként felszámolták a Szerbián belüli autonómiákat (a két tartományban). Mindez az önállósulni kívánó szövetségi köztársaságok elleni katonai agresszióval folytatódott. Azt sem fogadták el a szerbek, hogy a horvátországi szerb többségű területek elégedjenek meg a területi autonómiával, hisz akkor az általuk nem többségileg lakott vidékekről (Dél-Baranya, Nyugat-Szlavónia stb.) le kellett volna mondaniuk.

Csehszlovákia esetében a szlovákokat mindig bántotta a Prága felé gravitáló "cseh" uralom, s úgy érezték, az 1968-1969-ben végrehajtott változások sem nyújtanak számukra elégséges megoldást. A valódi demokratikus rendszerváltozás ideje itt is csak 1989-ben érkezett el. Ekkor két alapvető megközelítés formálódott: cseh oldalról az átfogó decentralizmus (V. Klaus vezetésével), míg a szlovákoknál a két nemzetállam laza szövetsége (V. Meciar). Végül a szembenállások azt eredményezték, amit eredetileg egyik erő sem akart: felbomlott az addigi Csehszlovákia, s két független állam alakult a helyén (1993. január 1-je után).

Romániában 1954-ben került sor egy autonóm magyar terület létrehozására, s ennek létét külön statútumnak kellett volna szabályoznia. Elkészítésére azonban soha nem került sor. Ehelyett 1961-ben olyan közigazgatási átszervezést hajtottak végre, amelyben az addigi 77:20 magyar-román arány 62:35-re változott, majd az 1968-as átfogó közigazgatási reform végleg eltörölte ezt a képződményt. Azóta minden autonómiagondolatot "szeparatizmus" bélyegével vet el a hivatalos román politika.

A regionális autonómia több kiinduló feltétel együttes meglétét kívánja meg. A kisebbségnek viszonylag kompakt közösségben kell élnie (ez nem jellemző például a cigányokra, a zsidókra, vagy a szovjetunióbeli németekre, a krími tatárookra). A régió lakossági összetételének olyan képet kell mutatnia, hogy az állam kisebbsége ott többségi arányt érjen el. Jó lenne, ha eme feltételek teljesülte esetén minden kisebbség ténylegesen számíthatna is az autonómia bizonyos fokára.

A volt Szovjetunió utódállamainak népessége negyedrészt kisebbségekből áll. Az 1989-es népszámlálási adatokból kiindulva ez azt jelenti, hogy a 286 millióból több mint 71 millió. A 36 területi autonómiával bíró területen a kisebbségekből csak 10,4 millió él, azaz a területi autonómia 60,8 millió emberre nem terjed ki. Ugyanakkor a fenti két kritérium csak a 36 terület egyharmadánál teljesül (legszenbetűnőbb az aránytalanság az ún. zsidó autonóm tartományban, ahol a névadó kisebbség 5%-ot, az oroszok 80%-ot tesz ki).

Nem előnyösebb a jugoszláv kép sem. Ha az 1981-es népszámlálási adatokból indulunk ki, s Bosznia-Hercegovinát eleve figyelmen kívül hagyjuk (hisz ott nem lehet kisebbségről beszélni), akkor az állapítható meg, hogy az öt köztársaság 18,3 millió lakosából legalábbis 24% kisebbségi volt (ha a magukat jugoszlávnak vallókat is ideszámítjuk, akkor az arány 29%).

A területi autonómia láthatólag nem minden esetben kínál esélyt ésszerű megoldásra. Ekkor lehet szerepe a Karl Renner és Otto Bauer által még az első világháború után javasolt kulturális vagy személyi autonómiának, amelyben a kisebbség egyfajta személyi szövetségbe tömörül érdekeinek érvényesítése végett. Ilyen megközelítés érvényesül a készülő ukrán nemzetiségi törvényben, s az 1990-es magyar alkotmány is ilyen irányban nyit kaput a kollektív nemzetiségi identitás megőrzésére.

K. von Delhaes a három fogalom – föderáció, konföderáció és regionalizmus – gazdasági szempontú elemzésére vállalkozik.

Az alapvető gazdasági kérdés úgy fogalmazható meg, mit és milyen mértékig lehet a piacgazdaság kereslet-kínálat törvényei szerint decentralizáltan garantálni, s hol jelentkezik a közszolgáltatások centralizált biztosításának ésszerű kényszere. Utóbbihoz tartozik pl. a finanszírozáshoz szükséges adók kivetése és behajtása, következésképp egy társadalmi közösség álláspontjának érvényesíthetősége. A fejlett piacgazdasággal rendelkező államokban igen bonyolult rendszer alakult ki e közjavak előállítására és biztosítására, benne a helyi önkormányzattól kezdve a tartományig, államig, az Európai Unióig sokféle szervezet vesz részt.

Széles körű vita folyik a működésképes nemzetgazdaságok méreteiről. Sokan a minél nagyobb méretek hívei, de az ilyen egyszerűsítő megközelítést lehet egy Szovjetunió kontra Szingapur példával cáfolni.

J. Pietrucha a sziléziai euróregió történelmi és politikai feltételeit elemzi, amely nagyon régóta a germán és szláv rivalizálás területének számítható. Értékét sokan igen magasra tartották, elég talán Mária Terézia ismert mondatát idézni a Habsburg korona legértékesebb drágakövérről.

A szerző nem kívánt egész Sziléziával foglalkozni, figyelmét a "morva" Sziléziára koncentráta. Ez a kereszténységet Prága közvetítésével nyerte el 973-ban. A Piast dinasztia idején erősen keveredtek itt a németek és a lengyelek. A városokban az ún. Magdeburgi Jog érvényesült.

1556-tól Ausztria befolyása vitathatatlanul vált bő két évszázadra, amihez a reformáció-ellenreformáció változatos hatása járult hozzá. 1763-tól

felelősödött Poroszország érdeklődése a régió iránt, miközben az iparosítás kezdte jelentősen átforgalmazni az életfeltételeket.

Az újkori vallásfelekezeti megoszlás területi eltéréseket mutat. Alsó-Sziléziában főként evangélikus németek laktak, Felső-Sziléziában vegyes a kép, míg Morva-Sziléziában katolikus többség alakult ki (lengyel származásúak). 1890-1910 között majdnem 50%-os népességnövekedés következett be, aminek a rohamos ütemű iparosítás volt az előidézője. A népességi összetétel vidék-város vonatkozásban is sokhelyütt élesen elkülönült, s ez a jelenség adott tápot a nacionalista feszültségek keltéséhez, majd a huszadik században a nemzeti szocialista gyűlölködéshez. A hitlerizmus pusztítása alig feledhető sebekkel járt. Az embereket négy különböző kategóriába sorolták. Míg az első csoportba tartozók jószerével mindenképp részesedhettek, addig a piros listára kerültek gyakorlatilag ki lettek lökve a társadalomból. Végül volt egy olyan csoport is, amely egyáltalán listára sem kerülhetett, s ezeknek azután igazán semmi joguk nem maradt. Ez a kategorizálás ráadásul forrásává vált az állandó denúciálásnak, a szomszédok bízást fenyegethették egymást ("add nekem, ami nekem kell, különben feljelentelek").

Az új német-lengyel, német-csehszlovák és lengyel-csehszlovák barátsági szerződések még csak az általános feltételeit teremtik meg a fokozatos kibékülésnek és megértésnek. A német-lengyel szerződés pl. jó kiindulást biztosít a lengyelországi német kisebbség identitásának megőrzéséhez. E célt kívánja szolgálni az Europäische Akademie Schlesiens is. A németek, csehek, zsidók és ukránok által 1991-ben létrehozott intézmény elnöke a lengyel szenátusban helyet foglaló Heinrich Kroll. Az intézet azt a célt kívánja szolgálni, hogy terjessze az európai összetartozás eszméjét. Evégett fogalmazták meg a Consensus elnevezésű programot. E programa határokon átnyúló, jószomszédságot erősítő kezdeményezés szeretne lenni. Az európai mentalitás terjedését főként kulturális tevékenységgel segítené elő.

Volksgruppen in Ostmittel – und Südosteuropa. /Hrg. v. Georg Brunner, Hans Lemberg. – Baden-Baden: Nomos Verl., 1994. – 323. p. Benne Brunner, G.: Föderation, Konföderation und Regionalismus in verfassungsrechtlicher Sicht. 277-293. p., Delhaes, K.: Föderation, Konföderation und Regionalismus in ökonomischer Sicht. 295-309.p., Pietrucha, J.: Die Nationalitätenprobleme in Mähren und Oberschlesien und ihre Lösung am Beispiel des schleisischen Euro-Regio. 311-321. p.

S.P.

A kisebbségi jogok szabályozása Magyarországon

Mészáros István parlamenti képviselő (SZDSZ) még 1992-ben, az egy évvel később megszülető kisebbségi törvény előkészítésének szakaszában készítette rövid áttekintését a kisebbségi jogokat érintő fontosabb hatályos és tervezett magyar jogszabályokról.

Dolgozata első részében a kisebbségi jogok szabályozásának fontosságát két alapvető tényezővel magyarázza: egyrészt Magyarország minden tizedik lakosa nem magyar származású és 12 kisebb-nagyobb nem magyar etnikum él az országban, másrészt határaink közelében mintegy 4 milliós létszámban magyar kisebbségek élnek. A szabályozásnak, amely összhangban áll az állampolgári és az emberi jogok demokratikus szavatolásával, három szintjét különbözteti meg.

Az első az ország alaptörvényében, az Alkotmányban rögzített jogok szintje. Az Alkotmányban érvényesül az a fontos alapelv, hogy az egyenlő jogok biztosítása nem elegendő a szórványban élő hazai kisebbségek esetében, ezért az Alkotmány kimondja az esélyegyenlőség elvét, ami lehetőséget nyújt a pozitív megkülönböztetés érvényesítésére. Az Alkotmány a kisebbségek közösen gyakorolt (kollektív) jogainak gyakorlását is szavatolja, amikor a kisebbségeket az állam és a néphatalom alkotó tényezőinek ismeri el. Végül az Alkotmány rendelkezik a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési biztosá (ombudsman) intézményének létrehozásáról is.

A szabályozás második szintjét a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény képezi, amelynek lényegét a szerző a törvényjavaslat alapján ismerteti, kiemelve a törvény kétharmados besorolását, ami a legfontosabb jogszabályok egyikévé teszi a kisebbségi törvényt.

A jogi szabályozás harmadik szintjét a mindennapi jogérvényesítést szavatoló törvényhelyek és rendeletek képezik, így pl. a Polgári és a Büntető Törvénykönyv rendelkezései az anyanyelv használatának jogáról a közigazgatásban és a bíróságokon, vagy az önkormányzati törvény vonatkozó rendelkezései, amelyek biztosítják, hogy a kisebbségi jogoknak az állam alkotmányos kötelezettségeként megfogalmazott betartása a gyakorlatban is megvalósuljon. Kisebbségi vonatkozásai vannak többek között az előkészületben levő médiatörvénynek vagy a Nemzeti Alaptantervnek is.

A dolgozat második részében a kisebbségi törvényjavaslattal kapcsolatban annak két példamutató vonását emeli ki a szerző. Az egyik az, hogy a törvény egyaránt biztosítja a kisebbséghez tartozó személyek és a kisebbség mint közösség jogait. A másik pedig a kisebbségek képviseleti rendszerének, a helyi és országos kisebbségi önkormányzatoknak a létrehozása a kisebbségi törvény alapján.

Érdeességként a szerző kifejti azt a három meg gondolást, amelynek hatására maga is – jóllehet korábban a egyéni jogokkal is megelégedő liberális álláspont meggyőződéses híve volt – támogatója lett a törvényben is rögzített kollektív kisebbségi jogoknak. Az első az, hogy az egyéni jogok kizárólagosságát hirdető klasszikus liberális nézet voltaképpen megtagadja a nemzeti identitás (hovatartozás) szabad és nyilvános, másokkal együtt történő megvallásának, gyakorlásának lehetőségét, s mintegy belső, titkos lelki aktussá redukálja ezt a döntést. További érv, hogy a kollektív jogokat nem a közösség, hanem annak tagjai, tehát az egyének igényelik, s ez összhangban áll a liberális felfogással is. A harmadik érv pedig az a törté-

nelmi tapasztalat, amely szerint Közép- és Kelet-Európában a demokratikus jogok nemegyszer a "többség diktatúrájává" torzulnak, s vele szemben az egyéni jogok szavatolása kevésnek bizonyul, a kollektív jogok viszont hatékony védelmet jelenthetnek.

A szerző mindazonáltal fontos megkülönböztetésnek tartja azt, hogy a nemzeti kisebbségeket elsősorban nem mint közösségeket kell különleges jogi státussal felruházni, hanem inkább sajátos intézményrendszerüket és a kisebbséghez tartozó személyeket kell a kisebbségi jogok alanyává tenni s a törvény védelmében részesíteni. Ilyennek kell lennie a magyarországi szabályozásnak, amely – a kisebbségek lakóhelyének sajátosságai miatt is – nem területi, hanem funkcionális autonómiának nevezhető, és a hatalomért folyó versengés elve helyett a hatalommegosztás elvét érvényesíti a gyakorlatban, a helyi közéletben. A kisebbségi önkormányzatok létrejöttétől kezdve azonban – figyelmeztet a szerző – fennáll a kisebbségi köz- és a magánélet egymástól való elszakadásának veszélye, s ennek következményeként az önkormányzatok szerepe jelképpé redukálódhat.

Mészáros István: The Regulation of Ethnic Minority Rights in Hungary. = Vers une nouvelle Europe? Bruxelles. 1992. 331-335. p.

Ba.K.

Kordokumentum: javaslat új nyelvtörvényre Szlovákiában

1994 június 15-én három szlovák intézmény: a Matica slovenská, a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Szlovák Írószövetség levélben fordult a Szlovák Nemzeti Tanács elnökéhez, s benne az 1990. évi nyelvtörvény felváltására tett javaslatot. Az indoklás a következő:

"A Szlovák Nemzeti Tanács 1990. évi október 21-i hivatalos nyelvről szóló törvénye – mondhatni – megbukott; többféle következetlenség jellemző rá. Pl. a 6.§ 1.bek. kimondja, hogy 'az állampolgárok a hivatalos kapcsolat közben a cseh nyelvet is használhatják', holott a Szlovák Köztársaság területén a szlovák nyelv immár alkotmányos kiváltságot élvez. Továbbmenve: a 6.§ 2.bek. szerint 'a nemzeti kisebbség tagjai... hivatalos kapcsolatban saját nyelvükkel is élhetnek... Az állami szervek és a községi önkormányzatok munkatársai nem kötelezhetők a nemzeti kisebbség nyelvének ismeretére és használatára'. Felvetődik a kérdés: a nemzeti kisebbség tagja a gyakorlatban miként intézi el ügyes-bajos dolgait, ha egyszer az említett szervek munkatársa nem ismeri, illetve nem szükséges, hogy ismerje a nemzetiségi nyelvet. Az ún. kiegészítések, mint pl. az anyakönyvi vagy a tábla-törvény a problémákat csak részben oldják meg, miközben az első durván megsérti az államnyelv szabályrendszerét, a második pedig sok esetben magyarosító-nagymagyar (mad'arizacné-uhorské) és horthysta-magyar elnevezéseket kíván legalizálni.

Az életben több új jelenség bontakozik ki. Pl. a magán- és a reklám-ügynökségek az államnyelv használatát mellőzve hozzák létre nagy reklámfelületeiket. A sajtóban, a médiumokban, az iskolákban egyre csökken a szlovák nyelvkultúra szintje, és a nemzetiségileg vegyes szlovák-magyar területek nemzetiségi iskoláiból, kulturális rendezvényeiből, templomaiból és nyilvános kommunikációjából már-már kiveszõben van a szlovák nyelv."

Az indoklás további részei is a magyar nyelv terjedése által okozott "veszedelemre" hivatkoznak, illetve látnak sürgetõen szükségesnek egy új államnyelvi törvényt:

"A Szlovák Köztársaság államnyelve integráló funkciót tölt be a Köztársaság valamennyi állampolgára között." "A Szlovák Köztársaság minden állampolgára szóban és írásban tartozik elsajátítani az államnyelvet, az irodalmi szlovákot." (A referáló megjegyzése: így már semmi komplikáció nem származik abból, ha valamely tisztviselõ nem ismeri a nemzetiségi nyelvet!)

"Az iskolarendszer valamennyi állampolgár számára biztosítja a feltételeket az államnyelv elsajátításához." "Valamennyi iskolatípus és fokozat tanárai és más pedagógusai az érvényes kodifikáció szerint tartoznak ismereni az államnyelvet. Külön elõírás határozza meg meg az államnyelv (az irodalmi szlovák) ismeretében való jártasság verifikálásának feltételeit." "A különféle iskolatípusok és fokozatok tankönyveit a Szlovák Köztársaság illetékes szervei államnyelven adják ki. Másfajta tankönyvek használatát külön elõírás határozza meg."

"Az állami kulturális szervek, valamint az államilag támogatott egyesületek, társulatok és mozgalmak kulturális rendezvényei és egyéb nyilvános akciói nyelve az államnyelv. Más nyelvek használatát külön elõírás szabályozza." "Az állam az államnyelv terjedésérõl a Köztársaság vegyes nemzetiségû területein fõként kulturális és közmûvelõdési tevékenységek támogatásával gondoskodik."

"Az állam biztosítja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai az államnyelv szóban és írásban való elsajátításán kívül saját anyanyelvüket is elsajátítsák." "A nemzeti kisebbségek nyelvének szabályait tilos bármi módon az államnyelv kodifikált formáján belül érvényre juttatni." (A referáló megjegyzése: itt nyilván az anyakönyvi törvény szigorításáról van szó.)

"Az állam lehetővé teszi, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai meghatározott hivatalos eljárások során saját anyanyelvüket használják." "Az állami-gazgatási és a területi öngazgatási munkatársaknak nem kell ismerniük a kisebbségek nyelvét." "A kisebbségi nyelv ismerete nem szerepelhet az alkalmazási feltételek között."

"A nemzetiségileg vegyes területeken a gyûlések, összejövetelek, egyenrangúan államnyelven és nemzetiségi nyelven mennek végbe. A velük kapcsolatos költségeket a község fedezi." "A nyilvános hirdetmények,... a nemzetiségileg vegyes területeken kötelezõ módon államnyelven íródnak, megengedõlegesen nemzetiségi nyelven is."

"A községek és városok neve a nemzetiségileg vegyes területeken kötelező módon államnyelven van feltüntetve. A nemzetiségi nyelven történő feltüntetést helyi referendum és a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma hagyja jóvá... A kétnyelvű elnevezéssel járó költségeket a községek és városok önkormányzata viseli." "Az utcák, terek,... nevének nemzetiségi nyelven való feltüntetése a hivatalos elnevezés nemzetiségi nyelvre való átültetésével lehetséges. Az ebbéli elhatározást helyi referendum legalizálja, költségeit pedig az adott község fedezi. Tilos az utcák, terek,... olyan személyekről és eseményekről való elnevezése, akik és amelyek nemzeti-ségi gyűlöletet kelthetnek, illetve a magyarosítás időszakából és Szlovákia egy részének horthysta megszállásából következően szlovákellenes cselekmények szimbolizálására alkalmasak."

"Az állam támogatja a nemzeti kisebbségek sajtóját és tömegtájékoztatási eszközeit. E fórumok címében a hivatalos szlovák címváltozatot is fel kell tüntetniük. Tilos a szóban forgó eszközök révén az irredentizmus, rasszizmus, fasizmus, kommunizmus elveinek terjesztése, s tilos számukra a Szlovák Köztársaság szuverenitásának és területi egységének veszélyeztetése is. Vitás esetekben a bíróság dönt."

"Az állam – törvénnyel meghatározott terjedelemben – biztosítja az anyanyelv óvodai, általános és középiskolai szinten történő oktatását, valamint a nemzetiségi iskolák valamennyi típusa és fokozata számára a pedagógusok és más tanügyi személyek kiképzését. E pedagógusoknak szóban és írásban bírniuk kell mind az államnyelvet, mind a nemzeti kisebbség nyelvét." "Az államnyelv oktatása a nemzetiségi iskolák valamennyi típusában és fokozatán ugyancsak állami garancia mellett folyik." "Az állam végül biztosítja a nemzetiségi iskolák valamennyi típusa és fokozata számára a szükséges tankönyveket. Másféle tankönyvek használatához az illetékes állami szerv egyetértése szükséges." "A nemzetiségi iskolák valamennyi típusában és fokozatán a bizonyítványokat államnyelven állítják ki."

"Az állam támogatja a nemzetiségi nyelvű kulturális megmozdulásokat, ezeknek viszont tilos irredenta, fasiszta, kommunista, rasszista elveket és szlovákellenes magyarosító politikát terjeszteniük."

A három javaslattevő intézmény meggyőződése szerint "a Szlovák Nemzeti Tanácsnak az államnyelvről (a javasolt formában) szóló törvénye meghatározza majd az államnyelv és a Szlovák Köztársaságban élő nemzeti kisebbségek nyelvének viszonyát, s egyszersmind kijelöli gyakorlati használatuk alapvető szabályait is. Ezek a törvényi meghagyások kiküszöbölik az eddigi következtelenségeket és bizonytalanságokat, és a szlovákiai nyelvi szituáció rendezésében az állami törvényhozás és a Szlovák Köztársaság Európa Tanáccsal szembeni kötelezettségeinek szellemében fogant szabályokat érvényesítenek." A javaslattevők még zárójelben megjegyzik: "ezt az érvet azonban nem tekintjük elsőrendűnek".

Miközben az államnyelvi törvényjavaslat elvileg minden szlovákiai nemzeti kisebbség nyelvhasználatának szabályozását elvállalja, feltűnik, hogy

különbéle kiemelései csak a magyarokról és a magyaroknak szólnak. Ugyan- csak feltűnő, hogy a javaslat sok lényeges ponton alsóbbrendű és könnyeb- ben kiadható előírásokra bízta a konkrétumok megfogalmazását, ami a törvényhez képest is jogmegvonások és -szűkítések előtt nyit tág teret. Kiolvasható a törvényjavaslat azon törekvése is, hogy a kétnyelvűség vállalásából adódó kiadások fedezését a helyi önkormányzatok "nyakába varrja". A javaslat – végül – mintha megfeledeznék a nemzeti kisebbségnek nem tekinthető cigányságról.

Dokumenty. Matica slovenská, Jazykovedný ústav L'. Štúra SAV, Spolok slovenských spisovateľ'ov. = Slovenské pohľady, IV.+110. roč. 1994. 8. no. 138-141. p.

F.T.

Dél-Tirol kérdése: nyolcvan év adatai és fejleményei

Az olasz kormány az első világháború kezdetekor semlegességet ígért. 1915 januárjától ezt már feltételhez kötötte: többek között Dél-Tirolhoz. Ezt akkor a Monarchia, nem utolsósorban magyar tiltakozásra (Tisza aggódott Erdély miatt a precendenstől) elutasította. Az 1915. április 26-i angol-francia-orosz-olasz egyezmény viszont odaigérte az olaszoknak. Májusban az olaszok átnyújtották a hadüzenetet Bécsben, majd az 1919. szeptember 10-én aláírt osztrák békeszerződés értelmében az olaszok hadizsákmányként meg is kapták a területet. Előtte ugyan az osztrákok próbáltak Wilson elnök nevezetes 9. pontjára hivatkozva ellenállni, ám ez vajmi keveset segített. Olaszországgal mint szövetséges és társult hatalommal a nagyok kisebbségjogi szerződést sem kötöttek. Meg is kezdődött az átfogó olaszosítás végrehajtása az utcanevektől kezdve az iskoláig, a családnevek olaszosításától a közigazgatás olaszra tételéig.

A népszámlások pedig számottevő német ajkú lakosságról tudósítottak: 1900-ban a 208 ezerből 190 ezer, 1910-ben a 233 ezerből 215 ezer, 1921-ben a 236 ezerből 199 ezer német (ekkor haladja meg először az olaszok száma a tízezet, pontosabban ekkor már 29 ezret számláltak). 1961-ben 374 ezerből 233 ezer a német és 128 ezer az olasz, 1981-ben a 431 ezerből 280, illetve 124 ezer. A többiek (főként ladinok) száma és aránya tehát elenyésző, s a két fő csoport aránya mintegy 65, illetőleg 29%.

A szikár számok persze nem szólnak a közben lezajlott drámákról. 1939-ben a dél-tiroli németek optálhattak a német állampolgárságért, ami kitelepülési kötelezettséget jelentett (Heim ins Reich! – szólt a jelszó), s erre a 246 ezerből 212 ezer pozitívan válaszolt, ám a valóságban bő egyharmaduk (79 ezer) hajtotta csak végre az önkéntes exodust.

A második világháború végének közeledtével az amerikaiak hajlottak arra, hogy a hagyományaiban osztrák terület visszatérhessen az anyaországhoz, de végül 1946-ban a döntések a korábbi helyzet megtartása mellett

szóltak. Gruber osztrák külügyminiszter arra törekedett, hogy nemzetközi jelleggel biztosítsa az autonómia-jogokat. A diplomáciai gyakorlatban párizsi szerződésnek, a publicisztikában Gruber-De Gasperi egyezménynek nevezett dokumentum máig is alapokmánya a dél-tiroli kisebbségjogi megoldásnak (1946. szeptember 5.). Ez a dokumentum később melléklete lett az olasz békeszerződésnek, majd az osztrák államszerződés 1955 májusában kötelezte az osztrák államot az Olaszországgal kötött békeszerződés maradéktalan végrehajtására, aminek következtében mindkét fél által megerősítve emelkedett a nemzetközi jogi elismerés szintjére. Az olasz fél a szerződésben számos alapjogot megadott a német kisebbségnek (oktatás, névhasználat, közhivatali alkalmazás), s emellett azt is elismerte, hogy Ausztria a "dél-tiroli osztrák népcsoport léteéréért és létéért fellépjen".

A végrehajtás útja viszont rendkívül tövisesnek bizonyult. Az ötvenes évek elejétől mintegy négy évtizeden át intenzív két- és sokoldaló vita zajlott körülötte. Végül 1992. június 17-én Mock osztrák külügyminiszter arról tájékoztathatta Butrosz-Gáli ENSZ-főtitkárt, hogy a "vitát befejezettnek tekintti". Jelentős pillanat volt ez, főleg azt figyelembe véve, hogy hogy Dél-Tirol 1960. óta állandó témája volt a világszervezet közgyűlésének.

E hosszú folyamatnak egyik jelentős állomása feltétlenül az 1972-ben elnöki rendelettel szentesített dél-tiroli ún. új autonómia-statútum volt. Gál Gyula kiváló könyvecskéje e dokumentum teljes, 115 cikkelyre rugó szövegét hozza, majdnem két ívnyi terjedelemben. Ez utóbbit azért érdemes megemlíteni, mert itt a terjedelem csupa konkrétumot hordoz. Tömör felsorolásban a témák: a régió hivatalai és személyzeti rendjük, félregionális testületek, községek területi elhatárolódása, közérdekből történő kisajátítás, telekkönyvek felfektetése, tűzoltó-szolgálatok, egészségügy, kereskedelmi kamarák, szövetkezetek, közmunkákkal összefüggő beruházások.

Részletesebben a provinciák jogosítványai közül: helynévadás, történelmi és művészeti értékek védelme, kulturális intézmények (könyvtárak, akadémiák, múzeumok, oktatási intézmények stb.) működése, területrendezés, tájvédelem, kézművesség, lakásépítés, belvízi kikötők, vásárok és piacok, katasztrófa-megelőzés, bányászat, vadászat-halászat, havasi legelőgazdálkodás, útügy, idegenforgalom, mező- és erdőgazdaság, szociális és jóléti segélyezés, iskolaépítés, szakoktatás.

A régió, a provinciák és a községek saját költségvetéssel rendelkeznek, s például a régió tartózkodási, üdülő- és idegenforgalmi adót vethet ki. A köztársasági kormány és a régió vezetése az alkotmánybíróság előtt megtámadhatja egymás törvényeit, ha bennük a szóban forgó statútummal ütköző elemet vélnek felismerni.

A Gál-könyvecske egyik melléklete községenkénti adatsort nyújt az 1991-es népszámlálás alapján a nemzetiségi megoszlásról. A 116 település közül 105-ben a németek abszolút többségben vannak. Egyébként Gál 1992-vel bezárólag tárgyalja a dél-tiroli autonómia fejlődését. Az élet nyilván nem állt meg, s Antonio Lampis friss tanulmánya – az alábbiakban látni fogjuk – sok

új fejleményről tudósít. Így 1993. májusában sokoldalú szabályozás született a bíróságok előtt, illetőleg a rendőrségi tevékenység során érvényesítendő nyelvhasználatról. E szabályozás az 574. számot viselő köztársasági elnöki dekrétum teljeskörű megvalósítását célozza, miközben a hivatkozott 1988. évi dekrétum az autonómia-státútum 99-101. paragrafusának gyakorlati valóraváltása érdekében született. E paragrafusok összefoglalóan a német és a ladin nyelv használata címet viselik. Az itt szóba került jogi intézkedések új metódust vezetnek be és érvényesítenek. Azt a korábbi megközelítést, hogy lehetőleg mindenütt azonos jogokat élvezzen az olasz és német nyelv, felváltja az elkülönített nyelvhasználat elve. Ez azt jelenti, hogy precíz szabályokkal igen pontosan írják elő, hol, milyen vonatkozásban áll fenn az egyik vagy a másik nyelv illetékességének köre. E szabályok a gyógyszerkészítmények vagy a telefonkönyvek nyelvhasználatát is aprólékosan rögzítik.

Az iménti követelménynek csak igen feszes szervezéssel és komoly személyi követelményekkel lehet megfelelni. Közszolgálati dolgozók esetében széles körben kötelező a kétnyelvűség, illetve az e készséget igazoló vizsgák letétele. A földhivatalokban, az anyakönyvezésnél és még több más helyen eleve két külön nyelven kell elkészíteni a dokumentumokat, kimutatásokat. A nyelvhasználattal kapcsolatos bármiféle sérelem esetén gazdag eszköztár áll rendelkezésre, hogy megtámadja az érintett az eljárást.

A dél-tiroli rendezés több tanulsággal is szolgál. Mindenekelőtt azzal, hogy még kölcsönösen konstruktív hozzáállás esetén is hosszútávú feladatról van szó. Évtizedek kellenek a pontos szabályozáshoz, s annak tényleges realizálásához. Ezen kívül mindkét részről szükség volt-van-lesz a szélsőségek elutasítására is, amihez józan mértéktartás kell.

Végső soron minden elismerést megérdemel az a tény, hogy a dél-tiroli népcsoport fejlődése az idegen állam általi anektálás után bő hét évtizeddel gazdasági, jogi és kulturális téren egyaránt biztosítva van.

Gál Gyula: *A dél-tiroli kérdés* /– Bp.: Teleki László Alapítvány, 1994. – 106. p. (A Teleki László Alapítvány könyvtára.) (Kisebbségi adattár, 4.)

Lampis antolio:

Lampis, Antonio: *Der Gebrauch der italienischen und deutschen Sprache in der Verwaltung Südtirols, als Beispiel einer rechtlich geregelten Lösung der Zusammenlebensprobleme unterschiedlicher Sprachgruppen.* = *Europa Ethnica*, 51. Jg. 1994. 3-4. H. 121-132. p.

S.P.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében

A nagyvilág magyarság-képe az elmúlt századok során soha sem volt egységes és statikus, ennek ellenére számos olyan elem bizonyult benne mozdíthatatlannak, amely korántsem hízelt ránk nézve.

Túlzás nélkül állítható, hogy ennek a negatív képnek számos vonása napjainkban is elevenen él, bár a húszas évek első felében, az elvesztett háború, az elbukott forradalmak után még negatívabb volt megítélésünk. A trianoni békekötést követő kormányok tevékenységének részletes vizsgálata azt mutatja, hogy nem egy alkalommal éppen az egyes irányító tényezők lépnek fel az irredenta túlzásokkal szemben, mert tisztában vannak azzal, hogy az ország és a nemzet külföldi tekintélyét csak egy konciliánsabb, az európai rendbe beilleszkedést kereső politikával lehet visszanyerni.

Mindezeket a törekvéseket jól meg lehet figyelni a korabeli magyar külügyi szolgálat tevékenységében. A külügyminisztériumban létezett egy politikai hírszerző osztály, mely rejtve és újszerű módszerekkel munkálkodott külföldön a magyarságkép formálásában. Ez elsősorban a külföldi magyarság megszervezésére irányuló kísérleteket jelentett, továbbá magyarok határon túli úrijainak támogatását, diákcserek patronálását, kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítését, illetve elmélyítését, hangsúlyozottan politikamentességre törekedve. Példaként említi a szerző a washingtoni magyar követség tevékenységét és tapasztalatait a nagyszámú amerikai magyarság megszervezésére, illetve az elenyészően csekély számú bulgáriai, főleg szófiai magyarokkal való törődést.

A külföldiek magyarországi látogatásainak fontosságát fölismerve, megindulnak az első lépések diákok, tanárok, politikai szakírók, tudósok magyarországi invitálására. Ebben a munkában a politikai hírszerző osztály számottevően támaszkodott a 15 szövetségből 1920. február 9-én alakult magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségre.

A különféle tanulmányi kirándulások jelentőségét a világháború által olyannyira felszított nemzetek közötti gyűlölködések lappangó maradványainak elosztatásában a Népszövetségben is felismerték. A testület ezért felhívással fordult a tagállamokhoz, hogy az ilyen csoportokat menetidj kedvezményben részesítsék. A magyar kormány az állami tulajdonban lévő vasutak gazdájaként kedvezően tudott reflektálni a genfi felhívásra.

A fennmaradt iratok tanúsága szerint az 1920-as évek közepén a német kapcsolatok helyreállítása kapott hangsúlyt.

Az igen töredékesen fennmaradt aktákból nem mindig lehet eldönteni, hogy egy-egy kezdeményezésből mi is valósult meg, de valamennyi ügynek közös jellemzője a pénztelenség. Úgy akarnak propagandasikert elérni, hogy

az lehetőleg minél kevesebb kiadást jelentsen. Így van ez a diák- és tanárcsere egyezményeknél és a külföldi magyar vendégtanári állásoknál, magyar tanszékek felállításánál is.

Ebben a kérdésben elsősorban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium volt az illetékes, a Külügyminisztérium és a Külügyi Társaság kezdeményező szerepet vállalt. 1920-ban a külügyminiszter levélben hívja fel a kultuszminiszter figyelmét a csereprofesszori intézmény kiépítésének fontosságára. A Külügyi Társaság előterjesztése, feltehetően a nagy műveltségű diplomáciatörténész, Horváth Jenő jóvoltából az addigi előzményeket felvázolva, három-hat havi időszakra német, francia és angol egyetemi tanárok meghívását javasolja, míg a lektori-tanári kiküldetések színhelyéül Berlint, Párizst, Londont, esetleg Oxfordot, Cambridge-t és az amerikai Harvard-ot jelöli meg, miközben Helsinkit és Tokiót is szóba hozza.

Berlinben Gragger Róbert igazgatóságával még 1916-ban létrejött magyar tudományos intézetet, a Collegium Hungaricumot, amely tulajdonképpen a berlini egyetem magyar tanszékeként működött, az összeomlás sem temette maga alá. Münchenben azonban még 1924-ben sem sikerült egy magyar lektori állás létesíteni. A bajor kultuszminisztérium pénzügyi nehézségek mellett arra hivatkozott, hogy mérvadó egyetemi körök véleménye szerint "Magyarország teljesen francia befolyás alá került", s ezért a közeledési kísérleteket teljesen feleslegesnek ítélik. A Petőfi centenáriumon rendezett 1923-as ünnepségek azonban jelentősen megváltoztatták a helyzetet.

Nehezen alakult a párizsi magyar tanszék betöltésének ügye is, pedig a Sorbonne-on már a múlt század utolsó évtizedei óta volt magyar professzor Kont Ignác személyében. A világháború után a francia kormány javasolta a magyar kormánynak, hogy a tanszék betöltésére közösen javasoljanak francia állampolgárt, s ezen kívül a magyar kormány anyagilag is támogassa a magyar tanszéket. A magyar kormány azonban magyar állampolgárságú saját jelöltjét szorgalmazta a tanszék élére.

A húszas évek első felében nem sikerült a Helsinkibe tervezett kiküldetéseket sem megvalósítani, ellenben tartalmasan formálódtak a kapcsolatok észt-magyar relációban.

1923-24-es tanév első felében Amerikában a Columbia egyetemen Szabó László, a szegedi tudományegyetem magántanára jelentős sikerrel kezdte meg előadásait.

1922 novemberében felvetődik a kérdés, hogy a jól bevált japán példát követve a külföldön tanuló magyar egyetemisták szintén kapjanak meghatározott célú feladatokat. A MEFHOSZ segítségét is kérték, bár a szervezet nem volt igazán alkalmas konkrét program kidolgozására.

1920-ban megalakult a Corvin Mátyás Magyar-Olasz Tudományos Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesület Berzevichy Albert elnökletével, aki az MTA elnöke is volt egyben. Titkárrá Gerevich Tibort, a jeles művészettörténészt választották. A szervezet látszólag politikamentes, a hivatalos szervektől független tömörülés volt. Valójában a kezdetektől fogva élvezte a

Külügyminisztérium anyagi és szervező támogatását, még ha 1921-ben a politikai hírszerző osztály kritizálta is az egyesület működését mondván, hogy "magyar propagandát egyáltalán nem fejtett ki". Berzeviczy 1922-ben részletes levélben igyekezett a kritikát cáfolni, annál is inkább, mert a társaság anyagi támogatásának megduplázását kérte. A Corvin Mátyás Egyesület olaszországi tevékenységét a Római Magyar Történelmi Intézetre kívánta alapozni, amely 1924-ben kezdte meg tényleges működését és fogadta első ösztöndíjasait.

Az olasz kapcsolatoknál is sokszínűbben alakult a finn-ugor népekkel való kapcsolat. 1925-ben Tallinban ünnepélyesen megalakult a Finn-Észt-Magyar Szövetség. Ez célul tűzte ki a rokonnépek megismertetését, és meg akarta könnyíteni az egymás országaiban való munkavállalást és tanulást. A kapcsolatok elmélyítésében kiemelkedő szerepet játszottak a finn-ugor tanügyi kongresszusok. Az első kettőre Helsinkiben (1921) és Tallinban (1924) került sor. Tallinban Klebelsberg Kunó is szerepelt a magyar középiskola múltjáról és legújabb reformjáról szóló előadásával. Itt hangzott el a magyar kormány képviselőjében részt vevő Teleki Páltól a meghívás Budapestre, az 1927-ben megrendezendő harmadik kongresszusra.

A kongresszusi magyar előadások tudományos jellege nem állt ellentétben azzal a törekvéssel, hogy rokonszenv ébredjen az elszigetelt ország iránt, s bizonyítást nyerjen a trianoni béke hosszú távon való tarthatatlansága. Bár Teleki Pál és Kogutovicz Manó Magyarország földrajzáról és törtérijéről értekezett, az előadások politikai kicsengéséhez nem férhetett kétség. Itthon ennek ellenére sokan nem ismerték fel azokat az előnyöket, amelyeket az ország elszigeteltségének enyhítése szempontjából a finn-ugor rokonság ápolása ígért.

Teleki Pál e harmadik kongresszuson javasolta, hogy az eddig csupán tanügyi kongresszust bővítsék általános kultúrkongresszussá. Hazai támogatói a Magyar Keleti Kultúrközpontban, közismert néven a Turáni Társaságban koncentráltak.

Felismerve a statisztikai adatokkal való manipuláció veszélyeit, a Külügyminisztérium szoros együttműködést épített ki a Statisztikai Hivatallal, sőt javasolta egy nemzetközi statisztikai osztály felállítását kifejezetten agitatív-propaganda céllal.

1922 júliusában megalakult a Magyar Statisztikai Társaság. A társaság 32 főből állt és névsoruk áttekintése világosan mutatja, hogy munkájuknak kormányzati körökben milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Francia nyelvű folyóiratuk, a Revue de la Société Hongroise de Statistique első száma 1923-ban hagyta el a nyomdát, a magyar nyelvű lap ügye azonban elakadt a Pénzügyminisztérium ellenállásán.

Pritz Pál tanulmányának második részében a közvetlen propagandával foglalkozik. A kiépülő propagandagépezet egyik fő feladata annak elérése volt, hogy a sajtó – és röpirat termékek egyáltalán eljussanak külföldre. A kisantant országaiba a kurzus irredenta hangvételű napilapjai eleve nem

kerültek el, Jugoszláviából például kifejezetten ki voltak tiltva. Nem volt jobb a helyzet nyugati irányban sem. Amikor a korabeli felfogásnak megfelelően a trianoni békére, a "Nyugat árulására" gondoltak, akkor az árulók alatt lényegében Franciaországot és Angliát értették, ám ennek ellenére az erről érkező sajtótermékeket Ausztriába, Németországba és Olaszországba sem sikerült eljuttatni. Ezért a Külügyminisztérium a külképviseletekkel keresteti azoknak a tekintélyes folyóirat-és hírlapterjesztők a címét, akik a magyarországi lapok árusítását elvállalnák. A Külügyminisztériumban listák is készültek azokról a külföldi személyekről és intézményekről, akik/amelyek a magyar propaganda terjesztésére felhasználhatók, illetve annak tűnnek. Szerzőnk hosszabban foglalkozik azzal, hogy propagandának hatékonysága miért is volt olyan gyenge. Bár a későbbiek során a közvetlen propaganda eszköztára bővült, hatékonysága nem igen növekedett. Ennek oka: a hazai propaganda-szakemberek többnyire nem tudtak belehelyezkedni a külföldi tömegek mentalitásába. A máshonnan jövő kezdeményezéseket pedig, amit Pritz Pál több példával is illusztrál, elhárították.

Végezetül: a propagandatevékenység mérlegének megvonásakor megállapítható, hogy a közvetett eljárások alkalmazásának módszere és hatékonysága jóval meghaladta a közvetlen módszereket.

Pritz Pál: Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében. = Századok, 128. évf. 1994. 6. sz. 1078-1115. p.

K.O.

Szlovákok és magyarok

A szlovák-magyar közös mutat kívánatos "sine ira et studio" felderíteni, s tanulmányozásában elkerülni az aktuálpolitikai kísértéseket – vallja két szlovák szerzőnk, Richard Marsina (I.) és Julius Mésáros (II.) A t. Olvasó döntse el, sikerrel járt-e próbálkozásuk (a szerk.).

I. A két etnikum viszonya a honfoglalástól a 18. század elejéig

A magyarok bejövetele előtt a Balatontól északra első területeket és a medence keleti térségeit nyugati szlávok, a Balatontól délre található körzeteiket délszlávok népesítették be.

A magyarok megjelenésekor a fehér ló mondájának minden bizonnyal történeti realitása van. Csakhogy amíg az ifjabb Svatopluk az ajándékozó magyarokban csupán új megtelepülőket látott, addig a magyarok az ajándék elfogadását a szóban forgó terület fölötti uralom átengedésével azonosították.

A magyar honfoglalás Szlovákia mai területén korántsem ment olyan simán és gyorsan, mint az a fehér ló mondája alapján várható lett volna. A mai szlovákok ősei és a régi magyarok közötti első érintkezésekről elmondható, hogy inkább feszültek, sőt ellenségesek voltak.

A magyarok végeredményként tömegesen a Szenc – Galgóc – Nyitra – Losonc – Rimaszombat – Legenyemihályi vonaltól délre telepedtek le, keleten pedig Eperjes térségig jutottak, de csak a fő közlekedési utak környékét szállva meg. Ettől északra csupán határőr településeket hoztak létre. A mai Szlovákia területének integrációja a 11. század végére fejeződött be, azóta beszélhetünk az új királyság kárpáti hatáiról.

A kialakulóban lévő interetnikus kapcsolatok csakhamar asszimilációs folyamatokat indítottak meg: ahol a magyarok voltak többségben, ott a szlovákok ősei asszimilálódtak, és fordítva. (Marsina megjegyzi, hogy a hegemon helyzetben lévő magyaroknak kedvezőbb esélyeik voltak az asszimiláció elkerülésére.) A nyelvhatár a 12. század folyamán és a 13. század elején kezdett észak felé eltolódni, minek időlegesen a tatárjárás szabott gátat. Összességében elmondható, hogy a Magyar Királyság (Uhorské kráľ'ovstvo) létezésének első évszázadaiból nem maradtak fenn adatok arról, hogy a szlovákok és a magyarok között nemzetiségi ellentétek alakultak volna ki, bár meglehet: ebből az időszakból még kevés írásos emlék maradt fenn.

Marsina szerint a szlovákok őseinek kereszténysége és nyitrai székhelyű egyházszerkezet közrejátszott a magyarság krisztianizálásában. A királyság egyházi központja ugyan Esztergom lett, ám az érsekség területének túlnyomó része a Dunától északra esett, tehát arra a területre, amely egyházi szempontból már a magyarok bejövetele előtt szervezett volt. A magyarok kezdetben nem léptek fel egyértelműen a kereszténység ellen, különösen nem Géza nagyfejedelem uralkodása óta. A pogánylázadások később bontakoztak ki.

A magyarok mezőgazdasági és iparos szókészlete túlnyomórészt szláv eredetű, bár vannak közte magyar eredetűek is. A kérdést, hogy e szókészlet mennyiben származik a szlovákok őseitől, azon szavak kiválasztásával lehet eldönteni, amelynek csak a szlovákban van megfelelőjük.

A nemesség a királyságban a 13. század folyamán váltotta fel az ún. vezető rétegeket, amelyek között szlovák származásúak aligha voltak. "Egészen másként alakul a helyzet – folytatja Marsina, a 13. századtól kezdve, mely időszakból már jóval több írásos dokumentum maradt fenn. Be kell azonban vallanunk, hogy a szlovák történetírás a szóban forgó problematika kutatásával mindez ideig nem nagyon foglalkozott. Ellenkezőleg: a szélesebb közvéleményben túlnyomó az a nézet, hogy az etnikai szlovákok nem voltak nemesek, hogy a szlovákok emberemlékezet óta csak jobbágyok voltak. Ez a helytelen nézet abból az előfeltételezésből indult ki, hogy a nemzetiségi nyomás és elnyomás mindig olyan intenzív volt, mint a 19. század utolsó harmadában, amikor valóban nemcsak a magát szlováknak valló nemes tette ki magát társadalmi diszkriminációnak, hanem az értelmiségi is. Ez azonban mindig nem volt így. Ha nem is beszélhetünk a szó valódi értelmében szlovák nemességről (mivel nem voltak olyan intézmények, amelyekben ez a szlovák nemesség mint olyan érvényesülhetett volna), de

a magyarországi nemesség (uhorská šľachta) tagjai között több szlovákiai vármegyében, e megyék alacsonyabb tisztségeiben viszonylag nagyszámú szlovákot lehetett találni." Különösen Mátyás király alatt nőtt meg a szlovák származású nemesek ázsiója(!), amikor a fekete sereg meghódította Morvaországot. A 15. és 16. század folyamán több szlovák származású nemes jutott váruradalmak birtokába, s nyert el bárói címet.

"A szlovákok és a magyarok viszonya – összegez a fentiek alapján a szerző, – annak a felettébb elterjedt nézetnek ellenére, hogy az nem volt más, mint ezeréves nemzeti elnyomás, valójában együttélés volt, amelyben az etnikai szlovákok is minden olyan helyi vagy területi (regionális) szinten érvényesíthették akaratukat, ahol erősebbek voltak és többséget alkottak. A nemesi megyék viszonylag magas fokú öngazgatási felhatalmazásai a szlovák származású többségi nemesség számára a politikai érvényesülés lehetőségét is garantálták. A nemesség és a jobbágyság akkoriban a létező politikai struktúra révén egyfajta egységben érezte magát... Ezért az etnikai érzelmek csak akkor kerültek felszínre, amikor úgy tűnt, hogy lényegileg fenyegetik őket. Igaz, eközben a hegemon nemzet kétségtelen előnyben volt, amelyhez a gyöngébb partnernek igazodnia kellett. Az együttélés ebben az értelemben hosszú évszázadokon át működött, bár nem mindig konfliktusok nélkül. A 18. század elejéig nem keletkeztek olyan országos határozatok és direktívák, amelyek egyértelműen előnyben részesítettek volna bármely nemzetiséget."

A török hódoltság kora, a magyarok vévesztései (addig mindenképpen a Duna-medence lenépesebb etnikumát tették ki), a Habsburg-Magyarország kialakulása (kereteiben a szlovákság képezte a relatív többséget), a törökök kiűzése és az elnéptelenedett régiók soknemzetiségű újránépesítése miatt a magyarság – s ez természetesnek tekinthető – elvesztette többségi magabiztosságát, és már a herderi jóslat előtt fenyegetettnek érezte magát létében. Ennek jeleként terjedni kezdtek azok a nézetek, amelyek elvetették a soknemzetiségű etnikumok toleranciájával kapcsolatos szentistváni hagyományt. E tekintetben Bencsik Mihály, a nagyszombati egyetem jogi professzora nyilatkozott elsőként úgy, hogy a fehér ló mondáját a magyar szupremácia bizonyítékának kell venni (1723). Ez a tanács, a magyar nacionalizmus első megnyilvánulása, azonban ekkor még nem valósult meg.

II. A szlovák-magyar viszony megromlása a 18. század eleje és az 1918. évi szakítás között

Richard Marsina szemléjét Július Mésáros folytatja, immár fokozatosan romló viszonyról számolva be. A rendi-nemesi Magyarország egyre korszerűtlenebb állam, amely éppen az előjogok védelmében ragaszkodik a "Hun-gária", a "natio Hungarica" fogalmakkal jelölt komunitáshoz és a latinitás-hoz.

A rendi-nemesi, "natio Hungarica" még az utolsó Habsburg-ellenes felkelést lezáró szatmári békében (1711. május 5.) is sikerrel védte meg kiváltságos pozícióit. Megtörtént az első kísérlet – a már említett Bencsik Mihály révén – a fogalom nacionalista értelmezésére is, amit a púhóvi pap, Ján Baltazár Magin a trencsén vármegyei nemesség nevében visszautasít (*Murices sive apologia pro incolyto comitatu Trenciniensis*), s a fehér ló mondáját vendégbefogadásnak, nem pedig behódolásnak állítja be.

II. József (1781-1790) reformjait halála után a rendi-nemesi Magyarország, amilyen gyorsan csak tudja, annullálja ámde úgy, hogy az a magyar nyelv minél nagyobb térnyerésével járjon. E folyamatban a szlovák etnikumú nemesség meghatározó többsége magyarrá válik, aminek – Štefan Marko Dexner ügyvéd szerint – az az oka, hogy ez a nemesség inkább lesz magyarrá, mintsem hogy lemondjon előjogairól, illetve közösséget vállaljon az egyszerű szlovák néppel.

II. József alatt mindenestre a soketnikumú Magyarországon a palackból kiszabadult a nemzeti emancipáció szelleme. E törekvésekből a szlovákok sem maradtak ki: Bernolák ekkoriban kodifikálja az első szlovák irodalmi nyelvet, és ekkoriban alapítja meg a Szlovák Tudós Társaságot (*Slovenské učené tovarišstvo*), melynek Juraj Fándly lett a legaktívabb tagja.

A magyar jakobinusok terveiben szerepelt az ország föderatív felépítése: a szlovákok lakta országrészben Provincia Slavonica létesítését irányozták elő.

Mivel a szlovákságnak nem volt igazi városi központja (Nagyszombat ilyen szerepe az egyetem Pestre költözésével megszűnt), és nemessége is cserben hagyta, az egyenjogúsításért folyó küzdelem élére falusi szlovák értelmiségiek – papok, tanítók, ügyvédek – álltak, akik szinte mindannyian plebejus származásuk voltak. A hiányzó anyagi forrásokat a szláv kölcsönösségben való hittal próbálták pótolni.

A szláv kölcsönösséghez való ragaszkodás Ján Herkel ügyvédet és szlavistát egyfajta "gesammt-szláv" kimunkálásához vezette (*Elemente universalis linguae Slavicae*, 1825).

A magyarosítási nyomás ellen más szlovák értelmiségiek is felléptek. Ján Kollár megírja a Slávy dcéra c. dicsőítő költeményt (1824), később pedig a szláv törzsek és nyelvjárások közötti irodalmi kölcsönösségről értekezik (1836). Pavol Jozef Šafárik történész a szláv nyelvek és irodalmak történeté (1826) teszi közzé.

Eközben a magyar reformerők egyre nyíltabban hirdetik az ország teljes mértékű magyarrá tételét. A Magyar Tudományos Akadémia megalapításakor (1825) Széchenyi István kijelentette, hogy egy nemzedék alatt a megmagyarosodás be is következik. Kossuth Lajos e tézist a reformok élén járó középnemesség fő dogmájává tette. Olyannyira, hogy maga Széchenyi is megjegyezte (!) ettől a buzgalomtól, s azt hangsúlyozta, hogy a megmagyarosodásnak a magyar nemzet civilizációs és kulturális vonzerejénél fogva kell bekövetkeznie.

A negyvenes években a szlovák nemzeti emancipációs törekvések mindinkább feudalizmus ellenes felhangot kaptak. Ez már az új elit síkraszállásának köszönhető (L'udovit Štúr, Michal Miroslav Hodža stb.).

Az 1848/49-es események a szlovákokban nem vetődött fel a Magyar Királyságból való kiszakadás gondolata: valójában sikert kívántak a magyar törekvések győzelemre vitelében, és csak annyit óhajtottak a szlovákság számára, amennyi a magyaroknak jut.

A márciusi törvények progresszív elemei is a nemesség érdekeit tükrözték, nemzetiségek vonatkozásában pedig semmiféle garanciát nem tartalmaztak. Amikor Janko Král', a szlovák forradalmi költő a parasztokat a jobbágyság eltörlésének következetesebb véghezvitelére agitálta, rögvést börtönbe került.

1848 májusában a szlovákok is megfogalmazták a maguk nemzeti követelményeit, amelyek a magyarsággal egyenlő nemzeti és állampolgári jogokat és a nemesség fennmaradt előjogainak eltörlését tüzték ki célul. Ezt a lipótszentmiklósi dokumentumot részint az udvarnak, részint a magyar kormánynak és országgyűlésnek címezték. A magyar kormány válaszként a dokumentum fő szervezői ellen elfogató parancsot adott ki (L'. Štúr, J.M. Hurban és M.M. Hodža személyéről volt szó). Ezt követően merült fel először a Magyar Királyságból való kiszakadás gondolata, illetve ennek folyománycént robbant ki a fegyveres szlovák felkelés, és alakult meg a Szlovák Nemzeti Tanács (Slovenská národná rada).

Kossuth, aki a világ előtt szívesen tetszelgett nemzeti hősként, s a magyar szabadságot szívesen kapcsolta össze a világszabadsággal, Mészáros szerint valójában "töretlenül" nyomta el kormánya révén a nemzetiségeket. A Világos előtt hozott nemzetiségi törvényt akár ennek beismeréseként is vehetni.

Noha 1848/1849 folyamán a magyar kormány több száz szlovák hazafit ítelt börtönbüntetésre, 44-et pedig halálra, és noha a szlovákok hozzájárultak a magyarok leveréséhez, az uralkodó az önkényuralom idején is inkább a magyar arisztokráciát és nemességet jutalmazta a jobbágyfelszabadítást követően (kártalanítás és a földbirtokok minél teljesebb egybentartása). 1918-ig a szlovák parasztság siralmas gazdasági helyzetének ez volt az okozója (persze e tekintetben a szlovák parasztság az állam valamennyi parasztjával került azonos helyzetbe).

Különösen Štúr viselte meg az udvar hitszegése, s közvetlenül tragikus halála előtt (1856. január) meg is jósolja a Habsburg Birodalom pusztulását.

Az 1867. évi kegyezés felé vezető úton adott osztrák engedmények a szlovákokat az emancipációs igények felújítására (Samuel Vozár), sőt egyfajta területi autonómia követelésére készítetik (vö. a Szlovák nemzet memorandum Daxner fogalmazta tervvel, a Felsőmagyarországi Szlovák Környék kialakításának 1861. június 6-7-én kelt turócszentmártoni tervével). Eközben a többi nemzetiség is hasonló memorandumokkal jelentkezett. Ezért Eötvös József, aki igen következetesen vonta le 1848/1849 tanulságait,

egy nemzetiségi bizottság létesítésére tett javaslatot, amely 1861. június 2-án meg is alakult. Munkájából azonban nem lett semmi, mivel az uralkodó az országgyűlést 1861. augusztus 8-án feloszlatta.

Ebben az átmeneti helyzetben a szlovákok azt tették, amire erejük futotta: a besztercebányai mellé további két szlovák gimnáziumot alapítottak 1863-ban, Cirill és Metód missziós tevékenységének ezeréves jubileumán életre hívták a Szlovák Maticát és több más egyesületet.

1867-ben megtörtént az osztrák-magyar kiegyezés. A Deák vezette magyar politikai elit ezt követően szeretett volna kiegyezni az ország nem magyar nemzetiségeivel is. E törekvések jegyében született meg 1868. december 6-án a nemzetiségi törvény, amely a következő deáki doktrína jegyében fogant: "Az a meggyőződés, hogy Magyarországon csak egy politikai nemzet létezik, az egységes és oszthatatlan magyar nemzet, amelynek az állam valamennyi állampolgára, tartozzék bármelyik nemzetiséghez, egyenjogú tagja".

Noha a nem magyar nemzetiségek szinte kivétel nélkül elvetették a magyar politikai nemzeti doktrinát, ennek és a törvény tényleges korlátozásainak ellenére "el kell ismerni, és erről nem feledkeznek meg a mai magyar történészek sem kiemelt szólni, hogy az akkori Európában a maga széleskörű engedményeivel a nemzetiségi törvény egyedülállóan pozitív lépés lett volna, ha nem marad papíron".

Mésáros ugyancsak pozitívan értékeli az Eötvös-féle népiskolai törvényt (1868) is, majd arra mutat rá, hogy az 1907. évi Apponyi-féle iskolai törvényekig fokozatosan jutott érvényre a magyarosítás koncepciója, illetve gyakorlata. Időközben bezáratták a három szlovák gimnáziumot és felfüggesztették a Szlovák Matica működését. Tisza Kálmán egy interpellációra válaszolva kijelentette, hogy azt a szlovák nemzetet, amelyhez a maticai vagyon állítólag tartozik, hiába kereste az országban.

A mai Szlovákia területén 1918-ban 33 gimnázium, 6-6 reáliskola, líceum és tanítóképző működött. A tanyelv mindenütt a magyar volt, akárcsak a három jogi akadémián és a selmecebányai bányászati és erdészeti akadémián.

A 15 szlovák többségű megyében a szlovákok és a magyarok aránya 61:39 volt. Ezzel szemben a magyarok részesedése minden gazdasági ágazatban erősebb, mint a szlovákoké. Az állami alkalmazotak között a fenti megyékben 1,4%-nyi szlovák akadt, a megyei hivatalnokok között 2,2%-nyi, a községi jegyzők között 2,2%-nyi, a tanítók között 4,1%-nyi, a tanárok között 1,6%-nyi, az orvosok között pedig 3,5%-nyi.

1918. május 24-én Andrej Hlinka a Szlovák Nemzeti Tanács turócszentmártoni titkos ülésén kijelentette: "Ne kerülgessük a kérdést, jelentsük ki nyíltan, hogy a csehszlovák orientációt tesszük a magunkévá. A magyarokkal való ezeréves házasság nem sikerült. El kell válnunk egymástól." A Szlovák Nemzeti Tanács 1918. évi október 30-i nyilatkozata ezeket a szakakat megerősítette.

Marsina, Richard: *Slováci a Mad'ari. = Slovenské pohľady, IV.+110. roč. 1994. 9. no. 97-109. p.*

Mésáros, Július: *Občianská a národnostná rovnoprávnosť. = Slovenské pohľady, IV.+110. roč. 1994. 9. no. 110-112. p.*

Mésáros, Július: *Slovácia Mad'ari. = Slovenské pohľady, IV.+110. roč. 1994. 10. no. 97-112. p.*

F.T.

A német betelepülés kezdetei az Északi-Kárpátok övezetében

Szent István kezdeményezte és hagyta örökül országában az idegenek – "hospites" – szíves el- és befogadását. Bár az államalapító magyar király intelmeihez nem mindenkor maradtak hűek az utódok, de az idegengyűlölet évszázadokig nem vert gyökeret Magyarországon.

A királyi házasságkötésekkel, hadjáratokkal stb. megindult véletlenszerű és szórványos betelepülést a 12. századtól az uralkodók aktív kezdeményezéséből rendszeres és széles körű letelepítési gyakorlat is követte, mindekelőtt a peremterületek újrakeletkező politikai, gazdasági vákuumának betöltésére, illetve a határvédelem biztosítására. A környező választékból leginkább a németek voltak kéznél, bár mindenféle más nyugati náció is ott volt a jövevények között. E telepítések az első nyugat-európai migrációs hullámként regisztrálhatók, a Baltikumtól a Balkánig érő láncolat egyik elemét adták. Az Északi-Kárpátok régióján belül e tekintetben a Szepesség volt a legkiterjedtebb és legkompaktabb telepítésű.

A kelet-közép-európai lánc egész hosszában közös vonás a betelepülők eredetének, elszármazási helyének ma már aligha felderíthető bizonytalansága, különösen ami a legkorábbi hullámokat illeti. Annyi bizonyos, hogy igencsak sokféle ez az eredet. Az első betelepülőket "teutonici" mellett olykor "latini" és "flandreses" néven említették, többségükben azonban nyilvánvalóan különböző német nyelvű tájakról érkeztek.

A betelepülők lényegében szabad akaratukból és – adott esetben – hívásra érkezett bevándorlók voltak, akik főként tömbszerű letelepítés esetében jelentős kihatású királyi privilégiumokat nyertek, s ezek széles körű helyi szabadságjogokat biztosítottak számukra (bíráskodás, egyházközségi szervezet, piac, vámszedés a társadalmi önszerveződés szintjén). Vegyünk csak egy konkrét vonatkozást, az egyházi tizedet. Szemben a tized szokásos rendszerével, amiben a szolgáltatás lényegében a püspököt illette meg, majd rajta keresztül annak negyedrésze került vissza a parókiákra, pl. a szepességi szász lakóközösségek (egyébiránt helyi szinten választott!) pásztorai közvetlenül kapták kézhez ezt a juttatást, s másodfokon ők részesítették belőle feletteseiket ("census synodalis"). Ez a tized-rendszer lett a forrása a szepességi szász ("cipszer") "nemzet" látványos gazdasági és kulturális

felemelkedésének (legalább a 14. századtól), mégpedig a tizedből nagyvonalúan eltartott egyházi iskolarendszeren keresztül.

A felső-magyarországi (a szerző szóhasználataival: "szlovákiai") német-ség, közte a leginkább megismerhető szepesi szászság fejlődése sem volt persze töretlenül egyenes vonalú. Szinte halálos csapást jelentett errefelé is pl. a tatárdúlás. A cezúra azzal is járt, hogy új betelepítésre volt szükség (itt immár a harmadik hullámban), amelyet helyileg már a bárók esetenként a királyi központ teljes kiiktatásával szerveztek. Mindennek nyomán a társadalmi sturuktúrában és a településfejlődésben egyaránt változások következtek be. Az új bevándorlók mindenekelőtt gazdasági foglalkozásúak köréből toborzódtak (földművelés, erdőgazdálkodás, bányászat). Szabadságjogaikat a bárók biztosították, illetve garantálták. Megindult a városiasodás (aminek előzményeire a tatárjárás előtről alig lehet következtetni). Városi viszonylatban lassan megjelenik a vegyes etnikai elem.

A szerző nem túlságosan rendszeres, bár érdekes utalásokban, kérdésfelvetésekben bővelkedő írása sem teremt világosságot a nagyon hézagos forrásokra utalt kutatás ellentmondásaiban. Inkább mintegy mozgósít a tüzetesebb és kitartóbb kutatásra. A tanulmány lezáró szakasza általánosságban emeli ki a felső-magyarországi német-ség korai századainak hármas történelmi teljesítményét, amely a térség és egész Magyarország középkori fejlődése szempontjából rendkívüli fontossággal bír: 1. a mezőgazdaság nagyarányú felvirágoztatása, a Szepességben pl. mintegy hatvan településhez kapcsolódóan, 2. az önkormányzati berendezkedés differenciált kultúrája: a gazdasági és civil "management"-et is gyakorló falubíró intézménye (locator, Schultheiss), ami az egész magyar civilizálódásra kiható mintának bizonyult, 3. a nemesfém-bányászat európai technológiáinak meghonosítása, az országvagyon jelentős gyarapítása, bányavárosok egész sorának kifejlesztése és felvirágoztatása (az ehhez szorosan kapcsolódó kereskedelemmel együtt), ami csak a kontinentális kereskedelmi útvonalak átrendeződése nyomán, a 16. századtól kezdett hanyatlani. Ezek az értékek és eredmények szervesen beépültek a magyarországi társadalom fejlődésébe, s máig tapinthatóan jelen vannak Szlovákia életében is. A zárógondolatok egyike: "...a mai német jóléti társadalom sem létezne jelen formájában, ha elődeink Keleten nem bizonyítottak volna".

Armbruster, Adolf: Die Anfänge des Deutschtums im Nordkarpatenraum. = Kaindl-Archiv, 13. Bd. 1993. 11-22. p.

K.S.

Nyugat-Ukrajna a két világháború között

A szerző 1990-ben keletkezett dolgozata valójában az ukránok helyzetével foglalkozik a mai Nyugat-Ukrajna területén. Ezt lényegében úgy definiálja, hogy arról az ukránok lakta területről van szó, amely nem tartozott a cár

fennhatósága alá: tehát a korábban lengyel, majd osztrák Galíciát, a moldvai, majd osztrák Bukovinát (pontosabban annak északi részét) és a néhány magyar vármegye területén kialakult Kárpátalját érti rajta. Ezeket a területeket az 1919-1920-as békeszerződések a Habsburg-monarchiától Lengyelországnak, Romániának, illetve Csehszlovákiának juttatták, majd 1945 után Szovjet-Ukrajna részeként kerültek szovjet uralom alá.

A szóban forgó területek szláv lakóit sommásan ukránoknak minősíti a szerző, a nyilvánvalóan eltérő rutén (ruszin) etnikumot pedig nyugat-ukránoknak. Ez a szovjet időkre emlékeztető, ugyanakkor az ukrán nemzeti nézőpontot nyomatékosan érvényesítő felfogás másban is megnyilvánul: Kárpátalja területét "Kárpátontúl" (Transcarpathia) néven emlegeti, jóllehet ilyen elnevezést 1945 előtt sohasem viselt.

A szlovákiai, Eperjes környéki ruténlakta vidéket sem "szakíthatták el" Kárpátaljától, hiszen sohasem tartozott oda. Nem éppen árnyalt látásmódról tanúskodik az a véleménye, hogy a dualizmus kori Magyarországon az ukránok helyzete (értsd: nemzetiségi elnyomása) az oroszországihoz volt hasonló. Hogy a rutén nyelvű művelődés és nemzeti tudat Magyarországon fejlődött ki, inkább negatívan értékeli, és az elnyomás torz fejleményének tartja a szerző. Nemzeti elfogultságának mosolyogtató példája, amikor az egykori, a múlt századi "nyugat-ukránok" Galíciában és Kárpátalján máig érezhető tárgyi nyomairól beszél, nyilván a Habsburg-monarchia jellegzetes városépítészeti emlékeire gondolva, amelyek persze nemcsak a mai Nyugat-Ukrajnában lelhetők fel. Az viszont már komolyabban kifogásolható, hogy a terület két világháború közötti gazdáit "megszálló hatalmaknak" nevezi, mintegy Ukrajna ősi jogcímét sugalmazva olyan területekre nézve, amelyek korábban sohasem tartoztak hozzá. Mindezek a hivatalos szovjet történetírásból ismerős egyoldalúságok.

A három utódállamban 1930. körül a hivatalos adatok szerint mintegy 5 és félmillió ukrán élt (Lengyelországban 4,4 millió, Romániában 600 ezer, Csehszlovákiában 550 ezer), a szerző azonban saját becslése alapján 7 millió körüli számot tart valósnak. Ezt részben azzal indokolja, hogy a két világháború közötti lengyel és a román kisebbségi politika egyértelműen az ukránok asszimilálására, létszámuk csökkentésére törekedett. Mindkét állam ui. erősen vegyes nemzetiségű lett a békeszerződések nyomán: hivatalos adatok szerint a lengyelek 69, a románok 72%-át tették csak ki 1930-ban államuk lakosságának. (Az asszimilációs politika azonban a zsidósággal szemben a 30-as években már nem érvényesül) A lengyel kormányzat sohasem vezette be Galíciában az osztrák mintára megtartani ígért autonómiát, a területet néhány vajdaság között osztotta fel (úgy, hogy az ukránok aránya a lehető legkisebb legyen), s a Galícia elnevezés eltűnt a hivatalos szóhasználatból. Romániában hasonló elvek szerint húzták meg az új közigazgatási határokat, s az egykori tartományokat (köztük Bukovinát) 1935-ben megszüntették. Az Ausztriától örökölt ukrán nyelvű közoktatást gyors ütemben felszámolták: Lengyelországban az 1920-as években 2151-ről

716-re csökkent az ukrán elemi iskolák száma, Romániában a 216 bukovinai ukrán iskolát részben kétnyelvűvé, részben pedig román nyelvűvé tették. A lengyelek a megígért ukrán egyetem létrehozása helyett a lembergi (Lwów) egyetem ukrán tanszékeit is felszámolták, ugyanazt tették a románok a csernovici egyetemen. Mindkét államban mellőzték a kisebbséghez tartozókat a közszolgálatban és a földreformok során. Az egyházpolitikában Lengyelország az ukrán görög katolikus és az ortodox egyház közötti ellentétet igyekezett kihasználni, Románia pedig bukaresti pátriárka fennhatósága alá rendelte a román ortodox egyházba bekebelezett bukovinai ukránokat.

Csehszlovákia minden tekintetben pozitívabb megítélésben részesül a szerző részéről, aki szerint ez a többnemzetiségű állam kicsiben újratermeltette a Monarchiát, hiszen Ausztria és Magyarország korábbi területeiből jött létre, és fővárosa, Prága a dualista Ausztria második legnagyobb városa volt. Kárpátalja (hivatalos nevén Podkarpatská Rus) autonómiáját a prágai kormányzat vonakodott ugyan megadni (csak a müncheni döntés után, a rövid életű második köztársaságban alakult meg az autonóm kormány), ám a tartomány kialakítása még így is (és az Eperjes környéki rutének kimaradásával együtt is) előrelépés volt ukrán (azaz: rutén) szempontból, hiszen a történelmi Magyarországon nem létezett ilyen jellegű, rutén többségű közigazgatási egység. A csehszlovák kormány nem törekedett a rutének asszimilációjára. (Igaz, a szláv többséget megtestesítő "csehszlovák nemzet" fogalmába őket is beleértették. - Ba. K. megj.) A kárpátaljai rutének (vagy ruszinok) művelődése sokat fejlődött: elemi iskoláik száma tíz év alatt 425-ra emelkedett (a szerző szerint 1913-ban e területen csak 34 iskolában folyt rutén vagy orosz nyelvű oktatás). A magyar földbirtokosok befolyásának csökkentését célzó földreform elsősorban a helyi rutén parasztságnak kedvezett. Az egyházi politikában a fő cél ugyancsak a magyar befolyás csökkentése volt, míg a kisebbségi politikában a kormányzat előbb a szlavofil tartalmú orosz, majd tartósan a ruszin irányzat híve volt. Mindazonáltal Kárpátalja a polgári Csehszlovákia legelmaradottabb része volt. (Megjegyzendő, hogy a kárpátaljai és a szlovákiai rutének körében az ukrán összetartozás eszméjének alig volt hagyománya, ám 1945 után a szovjet, majd őket másolva a csehszlovák hatóságok is kötelezően ukrán nemzetiségűnek és ortodox felekezetűnek nyilvánították a rutén lakosságot. Ez az állapot 1990 óta átalakulóban van, a rutén-ruszin nemzetiség újra létezik Szlovákiában, akárcsak Magyarországon vagy Szerbiában.)

Az ukrán lakosság túlnyomó része falun élt, s a mai Nyugat-Ukrajna városaiban más nyelvű és kultúrájú volt a lakosság többsége (lengyel, román, magyar és zsidó). Az ukrán lakosság gazdasági tevékenységének legsikeresebb ágazata a fogyasztási és értékesítési szövetkezetek működése volt.

Ami az ukránság politikai tagozódását illeti, a két világháború között mindhárom államban teret veszítettek a monarchiabeli eredetű nemzeti demokrata kisebbségi irányzat szervezetei és egyesületei, s a bal- és

jobboldali radikalizmus vette át a kezdeményezést. A kommunista eszmék népszerűsége átmenetinek bizonyult. A 30-as években a felhalmozódott nemzeti frusztráció (különösen Lengyelországban és Romániában), a Szovjet-Ukrajnában végbemenő terror hírei, az ukrán nemzeti kérdés iránt a demokratikus Nyugat-Európában megnyilvánuló közömbösség, s nem utolsósorban a radikális jobboldali német és olasz diktatúrák sokat ígérő revizionizmusa egyaránt a jobboldali nacionalista irányzatokat erősítette az ukrán kisebbségek körében. Ezek fiatal, radikális hívei behunyták szemüket a nácik szlávellenessége előtt, de átvették tőlük az antiszemitizmust. A mai Nyugat-Ukrajna ukrán-sága úgy érkezett az újabb világháború küszöbére, hogy a készülődő katalizmától s annak előkészítőitől sorsa jobbra fordulását remélte.

Himka, John Paul: Western Ukraine in the Interwar Period. = Nationalities Papers, 22. vol. Fall, 1994. 2. no. 347-363. p.

Ba. K.

Szuverenitás vagy gyámság? A balti államok Németország, Lengyelország és a Szovjetunió között 1933/34-ben

A balti régiót történelmileg felosztó orosz, illetve német nagyhatalom összeomlása adott lehetőséget 1918-ban Észt-, Lettország és Litvánia függetlenségének első kivívására. A legnagyobb "vesztes" Oroszország, illetve a bolsevik utódállam lett, bár az új szovjet rendszer "világforradalmi" jövőképében semmi sem volt veszve örökre. A németek ezúttal a litván Memel-körzettel rövidültek meg. Litvánia vonatkozásában vesztesnek érezhette magát a szuverenitását szintén ekkor visszanyerő Lengyelország is, mivel elesett litván "örökségének" rehabilitációjától, illetve 1920-as katonai fellépése nyomán "csak" a vilnai (vilniusi) területet tudta visszanyerni.

Lengyelország mindenestre elsőként lépett fel "pártfogóként" a balti övezetben, ami (burkoltan) revíziós érdekeltségét is kifejezte, s egyben figyelmeztetéssel szolgált az új Oroszországnak. Az utóbbi állam valóban nem volt tétlen: köze volt puccskísérletekhez (Észtország: 1924, Litvánia: 1928). A Vilnával összefüggő litván-lengyel ellentétet illetően a szovjetek főképp (tehát nem mindig teljesen világosan) Litvánia mellett foglaltak állást.

Egyébként Szovjet-Oroszországnak még a tényleges biztonsági érdekeit is sérthette a sajátján kívül esetleges más külső befolyás érvényesülése az új balti államokban. Okkal nyugtalanították az olyan konfliktusforrások, mint a Vilna-kérdés. Más dolog, hogy mennyire több szintű "megoldási lehetőségeket" tartott szem előtt, egészen az újrabekbelezésig bezárólag. Egyik célkitűzése (a több közül): a békés viszony szándékának demonstrálása vagy legalább az áltatás vele kapcsolatban. E főkiindulással lépett fel a szovjet diplomácia annak érdekében, hogy Litvániát rábírja a vilnai lengyel hódítás rövid távú elfogadására, különösképpen a két ország párhuzamos belpolitikai militarizálódása nyomán. 1929-ben (az egykorú Kellog-paktum-

hoz illeszkedve) létre is jött a háromoldalú lengyel-litván-szovjet megállapodás a békés együttműködésről. A Szovjetunió e megállapodást megpróbálta Németországgal is megerősíttetni, sikertelenül. Ezzel Németország ui. a Memel-vidéket érintő revíziós vágyát tagadta volna meg. Az elutasítás hivatalos érve természetesen nem ez volt, hanem: Litvánia integritását semmi tulajdonképpen veszély nem fenyegeti, ezért szükségtelen ezt külön "garantálni".

A lengyel-litván-szovjet megállapodás tervét Litvinov helyettes külügyi népbiztos (hamarosan népbiztos) dolgozta ki. Az akkori "Litvinov-protokoll" magában rejtette egy szélesebb körű regionális offenzíva tervét is, melyben főszerep jutott Lengyelországnak. A szovjet kormány 1930-ban megnevezési és kereskedelmi egyezményt ajánlott Lengyelországnak, amely igyekezett ugyan a témát a balti államokkal, sőt Romániával is közös mederbe terelni, végül azonban vállalta a kétoldalú tárgyalást. Miután a kétoldalú egyezményeket a szovjetek Finnországgal és Észtországgal kötötték, szintén aláírta a külön szerződést.

A hitleri hatalomátvétel nyomán szovjet szemszögből csak növekedett a politikai tét, de jóval bonyoltabbá vált a külpolitikai szituáció is. Ekkor ui. az addig biztos kiindulást adó lengyel-német ellentét helyébe az egyezkedés lépett (Gdańsk, a "korridor" és Szilézia ügyében) aminek kereteiben – úgy hírlott – Németország Kelet felé ígér kárpótlást a lengyeleknek az esetlegesen átengedendő területekért. A balti államokban, Finnországgal az élen pedig nyílt német orientáció vette kezdetét. A szovjetek ekkor az új balti államok "biztonságát", "integritását" garantáló együttműködésre szerették volna rábírní Lengyelországot, gyakorlatilag németellenes élel. A kezdeményezés (Litvinov főszereplésével) 1933 december közepétájt történt. Lengyelország kitérését nem tudta volna indokolni, ezért nem háritotta el a tárgyalást, jóllehet Litvánia vonatkozásában önellentmondásba került, Németországgal pedig már előbb kezdett el tárgyalásokat az együttműködésről. Viszont módja volt kifogásokat emelni: 1. a "bizalmas" ügykezelés, 2. az érintett államok tudta nélkül kidolgozandó "garancianyilatkozat" szovjet óhajai, 3. Finnország figyelmen kívül hagyása ellen. Hamarosan világossá vált a szovjet fél számára, hogy Lengyelország nem komolyan tárgyal, időhúzásra játszik, annak ellenére, hogy végü elérte az érintett országok bevonását is. Ekkor kiderült, hogy a "garancia" legfeljebb Litvániát érdeklí komolyabban, a többiek szerint éppen szovjet oldalról fenyegethet veszély. A szovjetek időközben maguk is tapogatózásba kezdtek a németeknél (már 1934 januárban).

Tetőpontjára hágott a zűrzavar a lett- finn forrásból eredő sajtóleleplezés nyomán, amit a Szovjetunió szemrebbenés nélkül, kategorikusan cáfolni igyekezett. A lengyel külügy Berlinben exkuzált. Mindenesetre a lengyel-német megnevezési nyilatkozatot január 26-án nyilvánosságra hozták. A szovjet balti terv immár nem sok reménnyel kecsegtetett, de Lengyelország

még hetekig halogatta a további tárgyalások lemondását, ám végül is ez történt, majd német irányból is elutasító válasz érkezett (április 14.).

Németországot nem "hatotta meg" az, hogy a Litvanov-protokoll kifejezetten az "egykor Oroszországhoz tartozó" területekről beszélt (már 1929-ben), s ezzel kifejezetten utalt a Memel-körzet más érdekelttségű hagyományára. A náci Németország egyelőre nem látta aktuálisnak, hogy foglalkozzék versailles-i határainak kérdésével, noha igényeit és reményeit titkon fenntartotta. A sajátos területi elhatárolással beépített kétértelműség a szovjet tervnek olyan "kétfedelű" jelleget kölcsönzött, amivel partnerei az adott pillanatban nem tudtak mit kezdeni, csak később azonosultak szellemével: "történelmi" érdekszférák reaktiválása az új balti államok rovására. Más kérdés, hogy miként jutott el a Szovjetunió később odáig, hogy történelmi "jogait" egyedüli győztesként érvényesítse. Balti diplomáciája 1933-34-ben még megőrizhette a konfliktusforrások leszigetelésének és "békés együttműködésre" törekvésének látszatát. A balti diplomáciában látszólagos főszerepet nyert Lengyelország esete a visszatekintésben pedig száználmasan groteszk: akár szovjet, akár német oldalról pusztá eszközt és a balti államokkal együtt leendő áldozatot testesített meg.

Pavel, Jürgen: Souverenität oder Bevormundung? Die baltischen Staaten zwischen Deutschland, Polen und der Sowjetunion 1933/34. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 43. Jg. 1995. 1.H. 37-74. p.

K.S.

Módszertani kérdések

A romániai magyar kisebbség történelmi kronológiája, 1944-1953

A Teleki László Alapítvány és a József Attila Tudományegyetem közös kiadásában megjelent mű nem előzmény nélkül való, ám mégis originális munka. Balogh Edgár memoár-kötete, a Méliusz Józseffel, Demeter Jánossal stb. készített interjúk fontos adalékokkal gazdagították ugyan a korszakra vonatkozó ismereteinket, de semmiképpen nem felelnek meg a történelmi kronológia műfaji követelményeinek. A szerző ismeri – és részben felhasználja – azokat a kéziratok munkákat is, amelyek a nyolcvanas években születtek és az időszakról történelmi áttekintést kívántak adni. Vincze Gábornak azonban jelentős mértékben meg kellett haladnia ezeket a teljesítményeket, mert e munkák részben magukon viselték a még ható szemléleti korlátokat, részben felhasznált forrásanyaguk sem felelt meg egy hiteles történelmi kronológia elvárásainak. Továbbá: az említett feldolgozások a témát általában a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) működésével kapcsolatos

eseményekre korlátozták, jórészt eltekintve a magyar szociáldemokrata mozgalomtól és fórumaitól, illetve az egyéb polgári szerveződésekről. Végül a korábbi feldolgozások többségükben negligálták a párhuzamos kisebbségi eseménytörténet regisztrációját, valamint azokat a többségi hatalom által fémjelzett politikatörténeti eseményeket, amelyek egyértelműen meghatározták a romániai magyarság életét.

Nos, a jelen kronológia kiküszöbölte az említett hiányokat, sőt olyan látens kutatási, olvasói igényeknek is igyekezett elébe menni, amelyek a mű hitelességét és használhatóságát fokozzák.

A kronológia forrásanyaga rendkívül gazdag: a korabeli (romániai) sajtóanyag érdemi teljessége elvszerűen egészül ki a hivatalos dokumentumokkal és – igaz erős szelekciót alkalmazva – a külföldi sajtó-reflexiókkal. A szerző láthatólag nagy energiát fordított a magyarországi levéltári források (minisztériumi iratok) begyűjtésére, feldolgozására. Nyilvánvalóan nem az ő figyelmetlensége okán maradt el viszont a hasonló romániai anyagok felkutatása.

Az adatközlés megbízhatóságának növelése és az adathiány kiküszöbölése érdekében a szerző interjút készített az 1944 és 1953 közötti időszak néhány szereplőjével. Az így nyert adatokat ellenőrizte, és vitás esetekben jelezte egy-egy adat kérdéses voltát.

A feldolgozás földrajzi-topográfiai értelemben nem szűkölt le Erdély területére, hanem okszerűen kiterjedt a Kárpátokon túli területekre is (bukaresti, moldvai magyarság). Egyébként is érthető, hogy a szerző meglehetősen nagyszámú bukaresti eseményt, illetve dokumentumot vett fel a kronológiába: a magyarság sorsáról – kivált 1949 után – jobbra itt döntöttek, és részben a főváros volt a színtere a magyar politikai pártok és érdekvédelmi szervezetek küzdelmeinek.

A kronológia egyszeri, felületes áttekintése után is feltűnik a regisztrált események ritkulása 1949-től, sőt részben a kevesebb adat körüli bizonytalanságok elszaporodása. Az ok – feltesszük – a szerkesztés-anyagválogatás nehézségeivel magyarázható: az 1944 és 1948 közötti éveket pezsgő, a kisebbségi életkereteket biztosítása szempontjából viszonylag megengedő és a nyilvánosságot vállaló kulturális-politikai élet jellemezte, így hiteles forrás-adatok bőséggel álltak Vincze rendelkezésére. (Ne firtassuk most azt, hogy a magyar kulturális intézmények és mozgalmak liberálisabb kezelése milyen mértékben táplálkozott tudatos demokratikus törekvésekből, és mennyire mozgatták Románia külpolitikai érdekei.) 1949-től kezdődött a politikai intézményrendszer homogenizálódása, ami természetsszerűen hozta magával a magyar szervezetek, közösségi szeveződések fokozatos felszámolását. Ettől kezdve "ritkulnak" az események a kronológiában; az összeállító láthatóan adathiánnyal küszködik. A magyarázat kézenfekvő: a monolitikus hatalom a közvélemény tájékoztatását (is) saját monopóliumának tekintve derekasan szűri, szelektálja – esetenként torzítja – a fontos politikai eseményekről szóló információkat. (Kénytelenek vagyunk azonban

megjegyezni, hogy e körülmények csak részben mentik a kronológia záróeseményének, az MNSZ megszüntetésének túlzottan nagyvonalú – "1953 tavasza" – datálását.)

Az események leírása esetenként elvszerűen magyarázatokkal, értelmezésekkel egészül ki a kronológiában. Ezt a megoldást vagy kiemelkedő jelentőségű eseményeknél, vagy a viszonylag kevés adat megbízhatóságát növelendő (1950-1953 között pl. a koncepciók perek, deportálások, magyar iskolák megszüntetése) alkalmazza a szerző. Az események leírása végén gyakran él a kronológia a hivatkozások, utalások eszközével, miáltal az olvasó egybefüggő képet alakíthat ki az egyes eseményekből, sőt alkalmassal a konkrétumokat szélesebb összefüggésekbe ágyazhatja. Igazán sajnálatos, hogy olykor hiba csúszott az utalások kronológiai elrendezésébe: néhány esetben nem szerepel esemény a hivatkozott dátum alatt. Ilyen hibák azért különösen zavaróak, mert hosszas keresgélés után lehet csak eldönteni, hogy létezik-e egyáltalán a kapcsolódó esemény, s ha igen, az hol található? Több esetben fordul elő az is, hogy az időrendiségre való utalások tévesek.

Végül is ezek az apró hibák nem csorbítják a mű érdemét: mind a tudományos kutatás, mind az oktatás és az általános tájékozódás fontos és igényes segédeszközét tisztelhetjük benne.

Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953. Bp.–Szeged: Teleki László Alapítvány – JATE, 1994. – 108. p. (Kisebbségi adattár, 1.)

Ch.Gy.

Új folyóirat a társadalmi identitás változatairól

Az oxfordi Carfax jelenteti meg 1995-től kezdve évi két számmal a Social Identities c. új szociológiai és szociálintropológiai folyóiratot. Illusztris nemzetközi szerkesztőbizottságában szerepel Nancy L. Stepan, a budapesti Közép-Európai Egyetem tanára is. A beköszöntő azzal indokolja az új folyóirat iránti igényt, hogy világszerte nagy változások zajlanak a faj, nem, etnikum és nemzet fogalmaival jellemezhető társadalmi identitások terén, s ugyanakkor a kirekesztő diszkriminációknak is új rasszista és nacionalista változatai jelentek meg.

Az első szám élén álló tanulmány – Denis-Constant Martin munkája – az identitásválasztást, annak módját és céljait tárja fel. Az identitás fogalmán, amelyet igen sűrűn használnak a napjainkban zajló konfliktusokról szólva, többnyire valamely csoporthoz való tartozást értenek. E használatban a fogalomnak nincs analitikus tartalma, nem segít megértenünk vele a történések okait. A fogalom eredendő jelentésgazdagsága (poliszémiája) elvesz, így az általa leírni kívánt viszonylatrendszer komplex volta sem ragadható meg. Az identitás jelentése egyaránt tartalmazza a különösséget és az

azonosságot: olyan személyi igazolvány, amely egyszerre tájékoztat a tulajdonosára jellemző egyéni adatokról és arról, hogy hova, mely csoportokba tartozik az illető. Ráadásul az egyének identitása nem határozható meg önmagában, elszigetelten: csakis más identitásokkal szembesítve, azokkal összevetve írható körül.

Az identitás ámyaltabb és valóságközelibb leírását Ricoeur filozófiájában leli meg a szerző. A filozófus szerint önmagunknak mint Másnak (tehát magunknak másokkal együtt való) megértése mindig interpretáció, azaz értelmezés. Ennek a folyamatnak a legteljesebb kifejezésformája pedig a narráció (narrative, elbeszélés). A narráció történelmi és fiktív elemekből egyaránt építkezik, és a személyt mint valamely cselekmény szereplőjét kezeli. A személy természetesen nem választható el életpaszatalataitól, ám a cselekmény lehetővé teszi az események, epizódok újrendezését. Az így alakuló cselekmény identitása biztosítja a szereplő identitását. A narratív identitás nyitott, hiszen a múlt újraértékelését és a jövőre irányuló kezdeményezéseket egyaránt lehetővé teszi. Lényege azonban az elbeszélés, ami azt is jelenti, hogy önmagunknak és másoknak egyaránt szól. Az egyes narrációk, "önelbeszélések" kölcsönhatásba lépnek, befolyásolják és módosítják egymást. S mivel minden szereplő valamely csoport tagja, az elbeszélés mindig egy vagy több csoport identitásának elbeszélése is. A csoportidentitás tehát ugyancsak értelmezhető és elemezhető narrációként.

A csoportidentitás mint elbeszélés fogalmát konkrét példák ismertetése illusztrálja: a gyarmati narráció tipikus esete a hindu nemzeti történeftelfogás kialakulása a múlt században, a regionális narrációé a modern québeci identitás kidolgozása (szakítva a hagyományos, vidékies önszemlélettel). Ezek a narrációk tartalmazzák azokat a kritériumokat, amelyekkel a csoport jellemezhető és definiálható. Ilyen pl. a nyelv, a felekezet, a lakóterület, a faj, a társadalmi helyzet vagy akár az életkor (nemzedék), illetve ezek kombinációja. A csoport azonban csak potenciális közösség; akkor válik valódi közösséggé, ha tagjai úgy érzik, mindnyájan rendelkeznek olyan közös tulajdonságokkal, amelyek megkülönböztetik őket másoktól, s amelyek fontosabbak, mint a másokkal is közös tulajdonságok. Ilyen közösséget teremthet az együttesen elszenvedett sérelem vagy fenyegetettség. Az ellenük indított küzdelem vagy más közösségi akció pedig megkívánja a szervezet létrehozását, amely aztán kialakított szabályai és hierarchiája alapján szervezi és kifelé képviseli a csoport tagjait.

A narratív identitásnak három alappilléret különböztethetjük meg. Ezek olyan elemeket tartalmaznak, amelyek képesek az embereket mozgósítani és világlátásukat befolyásolni. Az ilyen elemek csoportosítása adja az identitás három pillérét. Ezek pedig: 1. a múlthoz való viszony; 2. a térhez (lakóhely, az ősök nyugvóhelye, kultikus helyek stb.) való viszony; 3. a kultúrához való viszony.

Mivel a valóságban mindig számos szereplő csoport van jelen, mindig fennáll a narratív identitások közötti választás vagy az elutasítás lehetősége

az egyén számára. A konkrét körülmények függvénye, mennyiben tudja az egyén ezt megvalósítani, mennyire élhet szabadságával. Ez a folyamat végeredményben igen pozitív, mert a világ kultúráinak homogenizálódása ellenében hat, hiszen egyre újabb variációk létrehozásával korábban nem ismert sajátosságokat és identitásokat teremt. Ezek hibrid jellegűek lesznek, ugyanúgy, ahogy az emberi identitás minden korban kulturális hibridnek tekinthető.

A folyóirat egy másik elméleti igényű, John Rex tollából származó tanulmánya az etnikai identitás fogalmát a politikai szociológia gyakorlatiasabb módszereivel közelíti meg. (A másik fő megközelítési módszer az általános, elméleti szociológiáé.) A szerző kiindulópontja az, hogy az etnikumok és a nacionalizmus vizsgálatában alkalmazott számos fogalom tartalma ködös, a gyakorlatban alig alkalmazható. Ilyen mindenekelőtt az identitásé. Max Weber elméletére támaszkodva a társadalmi viszonyok szerkezetének vizsgálata lehet – lehetne – a tisztázás alapja, majd ennek segítségével a különböző csoportok (etnikumok, stb.) levezetése, s végül az identitás ama lélektani vonatkozású kérdésének a tárgyalása következne, hogy miért és hogyan tartoznak az egyének valamely csoporthoz.

Az etnikumot Rex is az "ethnie" fogalmából vezeti le. Ez azt a közösséget jelöli, amelybe az egyén az őseredeti (primordiális) vagy egyszerűbben gyermeki, családi kötődés csoportra való kiterjesztésével, annak szolidaritássá fejlődésével kerül be. Amikor aztán ez a csoport fennhatóságra támaszt igényt az általa lakott terület fölött, már etnikumról, illetve nemzetről beszélhetünk. Európában más módja is létezik a nemzetek kialakulásának, mégpedig a gazdasági érdekközösség és a citoyen szolidaritás kevésbé érzelmi töltésű kötelékének érvényesülése révén.

A nemzeti társadalmak migrációval szembeni magatartását, illetve a multikulturális társadalmak problémáit érintő fontosabb felfogások ismertetése után a szerző következtetése az, hogy az etnikai öntudat újjászületése, ugyanakkor a migráció globális méretűvé válása és a kisebbségek integrálódásának hallatlanul komplex volta a nyugati jóléti államokban kialakult szociológia fogalmainak újragondolását, revízióját követeli meg, mégpedig a valódi történelmi folyamatok empirikus alapú elemzéseinek alapján. Kerülni kell e folyamatok mindennemű misztifikálását, így a modernitáshoz és a posztmodernitáshoz hasonló fogalmak bevezetését, s ehelyett a folyamatok empirikus tartalmának rendszerezésére kell törekedni – írja, némileg ellentétben az előbbi tanulmány szerzőjének konklúziójával.

Martin, Denis-Constant: The Choices of Identity. + Rex, John: Ethnic Identity and the Nation State: the Political Sociology of Multicultural Societies. = Social Identities, 1. vol. 1995. 1. no. 5-20 21-34. p.

Ba. K.

A Reue des Pays de l'Est új címe: Transitions (Átmenetek)

A brüsszeli szabadegyetem (Université Libre de Bruxelles) kiadásában 1960 óta megjelenő Revue des Pays de l'Est új címet vett fel. A továbbiakban Transitions, azaz Átmenetek címen találkozhatunk vele.

Az első szám bevezető cikkét Roland Lew írta. A címváltozást indokolva kifejti, hogy a kelet-európai országok helyzete iránti érdeklődés új és másfajta dimenziókat vett fel. E változás nyomán jött létre az egyetem szervezétében egy új, a keleti országok piactudományi átmenetével foglalkozó kutatóintézet (francia kezdőbetűi szerint: a CRITEME). Kézenfekvő, hogy a régi-új (évente kétszer megjelenő) egyetemi kiadvány címe is utaljon erre a körülményre.

Mario Telò, a CRITEME egyik társigazgatója kutatási programot vázol fel a keleti változásokkal kapcsolatban. Kifejti, hogy ott a belső reform vagy valamilyen harmadikutas változat egyaránt csődöt mondott. Csak egyetlen út járható, melynek egyik leágazása az amerikai neoliberalizmus, a másik a nyugat-európai szociális piactudomány. Az eddig látszólag egyformán fejlődő keleti országok most nagy változatosságot mutatnak. Ezt nemcsak közgazdaságilag, hanem az állam és az egyház, a centrum és a periféria, a város és a falu, az egyik osztály és a másik szembenállásában történetileg és interdiszciplinárisan is be kell mutatni. A modernizáció lehet lágy (soft) és kemény (hard). Számításba kell venni a kommunizmus örökségét, az iparosodottság fokát, a neokommunisták túlélési lehetőségeit, az 1989/90. évi események lefolyását.

Az átmenet különböző formákat vehet fel. Az egyik a spanyol forma, azaz a civil társadalom autonóm megszerveződése és kompromisszuma a hatalommal (példa a lengyel kerekasztal). A német forma, az NDK beolvadása az NSZK-ba, az átmenet hatalmas költségeit, az állam fokozott szerepét, a szakszervezetek és a környezetvédelem háttérbe szorítását példázza. Az iráni példa a legerőszakosabb, és destabilizálódást okoz. Azerbajdzsán és Tadzsisztán látszik hajlandónak ezt a példát követni. A libanoni, illetve balkáni forma dezintegrációra vezet, s mint ilyen a spanyol modell ellentéte. A kínai forma a XXIV. pártkongresszus (1992) óta a politikai rendszer fenntartása mellett próbálja az átmenetet megvalósítani.

Az átmenetekbe a nagy nemzetközi szervezetek (mindenekelőtt az IMF) igencsak beleszólnak, de a NATO, az EBEÉ, az Európai Tanács befolyásoló szerepe sem elhanyagolható. Befolyási zónák keletkeznek, és létük körül viták alakulnak ki. Az Európai Közösség szolgáltatja a megbékélési modelleket: társulásokat kezdeményez, számon kéri a jogállamot, a regionális együttműködést, és exportálja a föderalista kultúrát. Nemcsak kormányservezetek játszanak itt szerepet. Ezek a változások külpolitikai tényező.

A belpolitikai faktorok: a neonacionalizmus, a viszony a demokráciához, az etnocentrizmus és a kisebbségek helyzete, a vallási vagy etnikai fundamentalizmus. A felsoroltak mindegyike destabilizáló tényező.

Gerard Roland, a CRITEME másik társigazgatója Az átmenet gazdasága és politikája címen közgazdász nézőpontból vizsgálódik. Úgy látja, a diktatúra és a demokrácia is lehet sokféle. Érdemben – számos diagammal illusztrálva – az átlagos választó preferenciáit vizsgálja, bár elméleti következtetései még nem verifikáltak. Kétdimenziós modellben gyakori és gyakorta változó a többség és a kisebbség viszony, de egyensúlyi helyzet is előállhat. Ha kétharmados többség alakul csak ki, nehéz meghaladni a status quot. Sok képlettel bizonyítja, hogy ennek ellenére a kormánynak számos lehetősége van a számára kedvező döntés elérésére.

A bevezető szerzője (az egyetem docense), Roland Lew – másik tanulmányában – a kelet-európai új "kártyaleosztásról" és a demokrácia kérdéséről szólva az állítja, hogy a "rövid" (1914-1991) 20. század végetért, de a történelem persze ebben a térségben sem áll meg, viszont egyre komplexebb lesz. Az eseményekre tudományosan kell reagálni, mindenekelőtt azt megállapítani, mi volt a reális szocializmus. A múlt század végén az archaikus Oroszországban felülről indították el a modernizációt. A kritikus értelmiség maga kívánt vezető szerepet játszani. Ez a réteg a 19. századi európai szocializmus örököse volt, de egyúttal az orosz hagyományé is. Az autoritarizmus végül is despotizmusba torkollott. Gorbacsov reformot akart, de ez nem ment, válság támadt, amely mindmáig mélyül. Nem tudjuk, mi volt a pártállami rendszer lényege. A szocialista tábor egyedi jelenség volt, sok azonos vonással, de szép számú országonkénti különbséggel is – gondoljunk csak Kínára. Ezek a sajátosságok most bukkannak elő. Országok, sőt nemzetiségek szerint külön-külön kell ezeket a vonásokat vizsgálni, beleértve a pártokat, a nacionalizmust, a náluk népiességnek nevezett populizmust, az új autoritarizmust, a karizmatikus vezérek kérdését. A szocializmusnak volt ugyan európai komponense, de a térség a Nyugattól elkésve fejlődött. (Eközben kölcsönhatásban is volt a kettő.) Nem szabad a szóban forgó kérdésben a nyugat-európai modellt szolgáló módon átvenni, az eurocentrizmust erőltetni. Lehet, hogy Oroszországnak már a múlt század (vagy még régebb) óta emlegetett különállása Európától megint feléled. A Nyugatnak nem célszerű arrogánsnak és tudatlannak lennie a keleti országok ügyeiben.

Jacques Nagels, az egyetem közgazdász professzora a volt Szovjetunió periferizálódásának lehetőségéről ír. Manapság a liberális közgazdasági gondolkodás kelet felé nyomul, saját fogalmi apparátusával akarja megérteni az ott végbemenő folyamatokat. Pedig a kelet-érópai homo oeconomicus nem azonos a nyugatival. A Nyugat nem ismeri a mai Keletet, holott a történelmi előzmények ismeretére is szüksége volna. A reális szocializmus országai elzárkózottságuk miatt annak idején összeségükben nem képeztek perifériát, ma viszont fennáll ennek a lehetősége. Eddig a Szovjetunió volt számukra a centrum, ma az Egyesült Államok, Japán és Nyugat-Európa az. Az OECD országok GDP-je a világ bruttó össztermékének 83%-át teszi ki, a nemzetközi összereszkedelem 80%-át produkálja (az 1989-es helyzet szerint, azóta csak nőtt ez az arány).

Az említett centrumok között persze van konkurrencia. Döntéseikben autonóm módon járhatnak el, a periféria nem befolyásolja őket. A kutatásra és fejlesztésre fordított összegek 96%-át itt használják fel. Tízezer főre világátlagban 2,2 kutató és fejlesztő jut, a centrumokban 4o. A felszerelési javak cseréje itt 10,2%-ot tesz ki, a többi országgal csak 1,2%-ot. Az erre fordított összegek 7o%-át magáncégek adják, s ez az arány egyre növekszik. A befektetett összegek 95%-a is innen származik. 1968-ban még a befektetések 31%-a jutott a perifériára, ma 17%-a. A kamat a periférián magasabb. Monetárisan is a centrum a vezető; a dollár mellett majd legfeljebb az ECU lehet világpénz.

A nyugati fogyasztásnak nagy a vonzereje, előbb az autó, azután a tévé, majd a különböző elektronikai eszközök. A keleti térség ehhez képest mindig elmaradott volt. A modern fogyasztási eszközök hiányát Keleten a szabadság hiányaként élték meg.

Ma a liberális közgazdasági gondolkodás az uralkodó. A Szovjetunióban volt ugyan másféle irányzat is, de ez mára eltűnt. A harmadik világtól eltérően a keleti blokk hátránya nem az iparosítás hiányából eredt, hanem éppen a túliparosodottságból. A centrum és a periféria közötti cserében a Nyugat jár jól. Persze itt nem államokban, hanem vállalatokban kell gondolkodni, azoknak is van perifériájuk. A centrum négy jellemzője: túlsúly a cserében, az innen kiáramló javak összetétele, a hosszú távú tőkemozgás és a periférián történő gazdasági döntések tőle függő mivolta. Néhány délkelet-ázsiai állam időközben bekerült a centrumba, Oroszország viszont a periféria felé sodródik.

Lew, Roland: La création de "Transitions" (ex-"Revue des Pays de l'Est) par le centre des recherches interdisciplinaires sur la transition vers l'économie de marché des pays de l'Est (CRITEME) de l'Université libre de Bruxelles. = Transitions, 35.vol. 1994. 1.no. 5-9.p.

Telò, Mario: Notes préliminaires et suggestions pour un programme de recherches politiques consacré aux problèmes de la transitions du "socialisme réel" à la démocratie. = Uo. 11-19.p.

Roland, Gérard: Économie et politique de la transition. = Uo. 21-28.p.

Lew, Roland: La nouvelle donne en Europe de l'Est et la question de la démocratie. = Uo. 29-4o.p.

Nagels, Jacques: La périphérisation de l'ex-UBSS. = Uo.41-55.p.

N.E.

A referátumokat készítették:

Ba.K. – Balla Kálmán

Ch.Gy. – Cholnoky Győző

F.T. – Futala Tibor

K.J. – Kakasy Judit

K.O. – Kovács Olga

K.S. – Komáromi Sándor

N.E. – Niederhauser Emil

S.P. – Sonnevend Péter

Válogatásunk forráskiadványai

Administrative Transformation in Central and Eastern Europe (Anglia)
Anyanyelv, kultúra, közösség: A magyarországi szlovákok (Magyarország)
Canadian Review of Studies in Nationalism (Kanada)
Contemporary Review (Anglia)
Défense Nationale (Franciaország)
A dél-tiroli kérdés (Magyarország)
East European Quarterly (USA)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Europa Ethnica (Ausztria)
European Journal of Intercultural Studies (Anglia)
International Political Science Review (Anglia)
Irodalmi Szemle (Szlovákia)
Jazykovedný časopis (Szlovákia)
Journal of Palestine Studies (USA)
Kaindl-Archiv (Németország)
Korunk (Románia)
Létünk (Jugoszlávia)
Nationalities Papers (USA)
Osteuropa (Németország)
Österreichische Osthefte (Austria)
Regio (Magyarország)
Relations Internationales et Stratégiques (Franciaország)
A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953 (Magyarország)
Slovenská reč (Szlovákia)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Slovenský národopis (Szlovákia)
Social Identities (Anglia)
Socialist Affairs (Anglia)
Századok (Magyarország)
A székelyföldi vendégmunka típusú migráció 1-2. (Románia)
Transitions (Belgium)
Vers une nouvelle Europe? (Belgium)
Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte (Németország)
Volksgruppen in Ostmittel – und Südosteuropa (Németország)
Więź (Lengyelország)
Yugoslav Survey (Jugoszlávia)
Zeitschrift für internationale Fragen (Németország)

A KÓDEX Könyváruház

nemcsak a könyvtárosok áruháza

Régi helyen, az új könyvek széles választékával
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk :

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)

Telefon/fax : 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartási idő :

Hétfőtől - Szerdáig	9 - 17	
Csütörtökön	9 - 18	óraig
Pénteken	9 - 16	

ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK, ISKOLÁK RÉSZÉRE:

Kívánságukra tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegen nyelvű könyvjeldonságokról
hanglemezekről, video- és hangkassetákról, oktatási programokról.
A megrendeléseket faxon is elfogadjuk,
a megrendeléseket postai utánvétellel, átutalással azonnal szállítjuk
- a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint -

ENGEDMÉNYEINK :

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák, pedagógusok részére
készpénzes vásárlás esetén

magyar nyelvű könyveknél	20%
idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, stb.	10%
diákok, nyugdíjasok minden vásárlás után	10 % engedmény

"Kis" és "nagy" nyelvek – gyakorlat és politika az Európai Unióban (Wright, S. – Ager, D.)	172
Lexikális hungarizmusok a szlovák nyelvben (Furdík, J.)	175

Kisebbségek kultúrája

Kétnyelvűség és kettősnyelvűség a szlovákiai és erdélyi magyar diákok körében (Péntek János, Lanstyák István)	176
Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok (Gyivicsán Anna, Vanovičová, Z.)	182
Szlovák nyelv az európai történelem keresztútjain (Kociš, F)	184

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

A szudétanémet kérdés: a cseh-német viszony sarkpontja? (az Osteuropa szemléje) 187	
Lengyel ajkú németek Lengyel-Sziléziában 1922-1939 között (Blanke, R.)	189

Kisebbségi politika

"Geopolitika" – egy vitatott fogalom újjászűletése (Weiser, D.)	191
Az EBEÉ (EBESZ) keresi helyét az új Európában (Gheballi, V.-Y.)	194
Multikultúra és polgárosodás a vajdasági magyarok körében (Végel László; Losoncz Alpár)	196
Romániai pártok és választások (Roper, S.D.; Kolar, O.)	199
Soknyelvűség és ideológia: a Szovjetunió nyelvpolitikájának történelmi tapasztalata (Haarmann, H.)	202
Az izraeli politika és a palesztin autonómia (Shlaim, A.)	205

Kisebbségi jog

A kisebbségek és a közép-európai új alkotmányok (Elster, J.)	207
Konferencia Kelet-Közép- és Délkelet-Európa nemzetiségeiről (Brunner, G.; Delhaes, K.; Pietrucha, J.)	209
A kisebbségi jogok szabályozása Magyarországon (Mészáros István)	213
Kordokumentum: Javaslat új nyelvtörvényre Szlovákiában (Slovenské pohl'ady) 215	
Dél-Tirol kérdése: nyolcvan év adatai és fejleményei (Lampis, A.; Gál Gyula) 218	

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében (Pritz Pál) 221	
Szlovákok és magyarok – a honfoglalástól Szlovákia megalakulásáig (Marsina, R.; Mésároš, J.)	224
A német betelepülés kezdetei az Észak-Kárpátok övezetében (Armbruster, A.) 230	
Nyugat-Ukrajna a két világháború között (Himka, J.P.)	231
Szuverenitás vagy gyámság? A balti államok Németország, Lengyelország és a Szovjetunió között 1933/34-ben (Pavel, J.)	234

Módszertani kérdések

A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953 (Vincze Gábor) 236	
Új folyóirat a társadalmi identitás változatairól (Martin, D.-C.)	238
A Revue des Pays de l'Est új címe: Transitions (Lew, R.; Telò, M., Roland, G.; Nagels, J.)	241

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

A nacionalizmus mint az alany metafizikája, egy másik alany tükrében
(Karnoouh, C.)

* * *

Nemzetközi néességmozgások a modern világban (Castles, S. – Miller, M.J.)

* * *

Az Európa Tanács keretegyezménye a nemzeti kisebbségek védelméről
(Rönquist, A.)

* * *

A budapesti EBEÉ (EBESZ) csúcstalálkozó értékelése (Bloed, A.)

* * *

Bethlen Miklós pályája (R. Várkonyi Ágnes, Sipos Gábor)

* * *

Búcsú Herceg Jánostól (Toldi Éva etc.)

* * *

A magyarországi zsidók emencipációjának története (Sándor Pál)

* * *

Civil ellenállás a volt jugoszláv köztársaságokban (Oschlies, W.)

* * *

Nemzeti kérdés az oroszországi bizonytalanságok fókuszában (Frederick, B.)

